

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ФЕОФАНОВА ІРИНА МАКСИМІВНА

УДК 347.664.3

ДИСЕРТАЦІЯ
ДОПУСТИМІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ:
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____ І. М. Феофанова

Науковий керівник:
ДОБРОВОЛЬСЬКА
Володимира Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса–2023

АНОТАЦІЯ

Феофанова І. М. Допустимість державної допомоги: господарсько-правовий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертація є комплексним дослідженням питань щодо виокремлення й характеристики поняття та ознак допустимості надання державної допомоги суб'єктам господарювання у сучасних економічних реаліях, їх різновидів, застосування в різних сферах господарювання тощо, в якому здійснено її системний науково-практичний аналіз.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена процесом динамічних реформ у сфері господарювання, ускладненими воєнною агресією з боку РФ, змінами попиту і пропозицій на споживчому ринку, збільшенням бажаючих отримати державну допомогу, зокрема мікро- та малими підприємцями задля відновлення та стійкості платоспроможності тощо.

Загальний аналіз наукової літератури засвідчує, що виокремлення інституту державної допомоги суб'єктам господарювання як складової правового регулювання господарського права, критерії її допустимості і донині породжує чимало дискусійних питань, окремі їх аспекти є недостатньо дослідженими та однозначно не вирішеними для практики, а в руслі сучасних реформ економічної політики виникає необхідність їх дослідження задля належного нормативного забезпечення та однакового правозастосування. Також нез'ясованими є положення щодо переліку критеріїв допустимості державної допомоги у контексті уніфікації національного законодавства із законодавством ЄС.

У вступі дисертації обґрунтовано науковий інтерес автора щодо обраної тематики з точки зору її господарсько-правового регулювання, визначено її актуальність і теперішній стан наукового дослідження вказаної сфери; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методологічний інструментарій

дослідження; аргументовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; представлені відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У роботі передовсім сформульовано визначення державної допомоги суб'єктам господарювання як засобу державної економічної політики, який передбачає надання будь-якої підтримки суб'єктам господарювання, зазвичай фінансового характеру, за рахунок державних та/або місцевих бюджетів, завдяки якому держава здійснює балансування між потребами захисту економічної конкуренції, стабільної платоспроможності існуючих суб'єктів господарювання та виконанням державою своєї нормативно-допоміжної функцій для суспільства, із пропозицією закріпити відповідне визначення в ст. 12 Господарського кодексу України. Розмежовано такі види державної допомоги, як абсолютно допустима та відносно допустима, що передбачає можливість її надання на засадах законності, прозорості й доцільності, з урахуванням наявності та обґрунтованості критеріїв її допустимості та недопустима, надання якої заборонено нормами чинного законодавства, яка спотворює (знищує) конкуренцію на певному сегменті ринку та визнана такою за рішенням Уповноваженого органу шляхом проведення контролюючих заходів.

Проведено класифікацію державної допомоги залежно від: 1) підстав фінансування на допомогу: а) фінансовану за рахунок державного бюджету, б) фінансовану за рахунок місцевого бюджету; 2) суб'єктного складу одержувачів: а) яка надається фізичним особам-підприємцям, б) яка надається юридичним особам; 3) форми вираження: фінансова, матеріально-технічна, інформаційна тощо; 4) тривалості: одноразова та постійна; 5) строковості: строкова та безстрокова; 6) просторової дії: регіональна (вибіркова) та нерегіональна (загальна); 7) сфери господарства: а) у сфері послуг; б) у сфері виробництва; в) змішана; 8) кількісних фінансових показників: а) значна (понад 200 000 грн.); б) незначна (до 200 000 грн.). Запропонована класифікація дає змогу розширити розуміння державної допомоги як важливої

господарсько-правової категорії, поглиблює її аналітично-змістовну характеристику для можливості її надання за умови її допустимості за певними критеріями.

Визначена допустимість державної допомоги як основна нормативно-обов'язкова ознака її законності та здатності бути реалізованою через дискреційні повноваження Уповноваженого органу, змістом якої є відповідність певним критеріям економіко-правового, соціального, ризиково-випадкового, пандемічного, воєнного та іншого характеру. Розмежовані формально-правові, економічні та організаційні умови допустимості державної допомоги, коли під першими розуміються нормативно-встановлені обов'язкові умови її надання; економічні – як змістовні показники діяльності різноманітних суб'єктів господарювання – її потенційних отримувачів, що базуються на визначенні їх фінансового становища, платоспроможності, стану конкуренції відповідного ринкового сегменту та дають змогу прогнозувати ефективність допомоги; організаційні, які визначають вибір процедури (порядок) надання державної допомоги з урахуванням перспектив забезпечення контролю за її отриманням та використанням.

У підсумку автор пропонує визначення спеціальної державної допомоги у сфері виробництва товарів подвійного призначення як самостійної форми державної допомоги, яка надається виключно на умовах допустимості підприємствам, які здійснюють відповідну діяльність, з метою гарантованого постачання відповідних товарів на ринок, як в мирний час, так і під час воєнного стану, додатковими критеріями допустимості якої потрібно вважати забезпечення обороноздатності, різке падіння ВВП чи його загроза, а також така, що не може бути задоволена звичайними ринковими механізмами, потреба в товарах і продукції, які використовуються для потреб ЗСУ тощо.

Удосконалені підходи щодо розмежування форм-різновидів державної допомоги шляхом виділення податкової пільги як різновиду державної допомоги фінансово-розрахункового характеру, який надається суб'єкту господарювання у разі його стійкої неплатоспроможності (загрози

неплатоспроможності) на підставі результатів економічно-обґрунтованої експертизи, причинами якої є будь-які негативні чинники (наслідки) у сфері господарювання, серед яких пандемічні обмеження і заборони, воєнний стан економіки тощо, на умовах та в порядку, визначених нормами чинного податкового законодавства; субсидії суб'єктам господарювання як форми державної допомоги фінансового характеру, яка надається на безповоротних засадах виключно за умови наявності критеріїв її допустимості щодо конкретної сфери (галузі) господарювання; державний грант (грантове фінансування) як різновид державної допомоги, який полягає у передачі державою суб'єктам господарювання ресурсів, устаткування, обладнання, механізмів в обмін на дотримання певних умов, пов'язаних з їх операційною (поточною) діяльністю, які відносяться або до активів або до інших доходів та надаються на безповоротних умовах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки, пропозиції та рекомендації щодо господарсько-правового регулювання допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання мають прикладний характер і можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальших досліджень напрямку правової її регламентації у сфері господарювання;

правотворчості – для оновлення та вдосконалення господарського законодавства України;

правозастосовній діяльності – для вироблення роз'яснень, з метою правильного та однакового застосування господарсько-правових норм щодо допустимості державної допомоги в процесі її практичної реалізації;

навчальному процесі – для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників, викладання та вивчення навчальних дисциплін.

Ключові слова: державна допомога, критерії допустимості, суб'єкти господарювання, спеціально уповноважений орган, господарське законодавство.

SUMMARY

I. M. Feofanova. Admissibility of State Aid: Economic and Legal Aspect. - Qualifying scientific work as a manuscript.

PhD dissertation in the speciality 081 Law. - National University 'Odesa Law Academy,' Odesa, 2023.

The dissertation is a comprehensive study of the issues of isolation and characteristics of the concept and signs of admissibility of providing state aid to economic entities in modern economic realities, their varieties, application to various areas of management, etc., in which its systematic scientific and practical analysis is carried out.

The relevance of the chosen research topic is due to the process of dynamic reforms in the field of management, in particular, military actions on the part of the Russian Federation, changes in demand and supply in the consumer market, an increase in the number of those wishing to receive state aid, in particular micro and small entrepreneurs for the restoration and sustainability of solvency, etc.

A general analysis of the scientific literature shows that the isolation of the institute of state aid in relation to economic entities as a component of legal regulation of economic law, their admissibility criteria still raise many debatable issues; some of their aspects are insufficiently studied and unequivocally unresolved in practice, and in the context of modern reformed economic policy, there is a need to study them in order to ensure proper regulatory support and uniformity of law enforcement. The provisions on the list of criteria for admissibility of state aid in modern post-war economic realities and unification with EU legislation are also unclear.

In the introduction of the dissertation, the author's scientific interest in the chosen topic from the point of view of its economic and legal regulation is substantiated, its relevance and the current state of scientific research in this area are indicated; the purpose, tasks, object, and subject, methodological research tools are determined; the scientific novelty and practical significance of the results obtained

are substantiated; information on the approbation and publication of the research results is presented.

The work primarily provides a definition of state aid to economic entities as a means of state economic policy, which provides for the provision of any support to economic entities, usually of a financial nature at the expense of state and/or local budgets, through which the state balances between the needs of protecting economic competition, the stable solvency of existing economic entities, and the state's performance of its regulatory and support functions for society, with a proposal to consolidate the corresponding definition in Art. 12 of the Economic Code of Ukraine. The absolutely permissible and relatively permissible state aid is delimited, which allows the possibility of its provision on the basis of legality, transparency, and expediency, taking into account the presence and validity of the criteria for its admissibility and inadmissibility the provision of which is prohibited by the current legislation, which distorts (destroys) competition in a certain market segment and is recognized as such by the decision of the Authorized Body through control measures.

The classification of state aid is provided depending on: 1) the grounds for financing for aid: a) financed from the state budget; b) financed from the local budget; 2) the subject composition of the recipients: a) which is provided to individual entrepreneurs; b) which is provided to legal entities; 3) forms of expression: financial, logistical, information, etc.; 4) duration: one-time and permanent; 5) term: with a fixed term and with no fixed term; 5) spatial action: regional (selective) and non-regional (general); 6) area of the economy: a) in the sphere of services; b) in the sphere of production; c) mixed; 7) quantitative financial indicators: a) significant (more than UAH 200,000); b) insignificant (up to UAH 200,000), which allows providing a broader view of it as an important economic and legal category, to determine its analytical and meaningful characteristics for the possibility of its provision under the condition of its admissibility according to certain criteria.

The admissibility of state aid is determined as the main normative and obligatory sign of its legality and ability to be implemented through the discretionary powers of the Authorized Body, the content of which is compliance with certain criteria of economic, legal, social, risk and accidental, pandemic, military and other nature. Distinguished formal and legal, economic and organizational conditions for the admissibility of state aid, when the formal and legal conditions are understood as regulatory-established mandatory conditions for its provision; economic conditions are understood as meaningful indicators of the activities of various economic entities—its potential recipients, based on the determination of their financial position, solvency, the state of competition of the relevant market segment and allow predicting the effectiveness of aid; organizational conditions, which determine the choice of the procedure for (manner of) providing state aid, taking into account the prospects for ensuring control over its receipt and use.

As a result, the author proposes the definition of special state aid in the field of production of dual-use goods as an independent form of state aid, which is provided exclusively on the terms of admissibility to enterprises that carry out relevant activities, in order to ensure the supply of relevant goods to the market, both in peacetime and during martial law, additional criteria for the admissibility of which should be considered to be ensuring defence capability, a sharp actual or threatened drop in GDP, and which cannot be satisfied by ordinary market mechanisms, the need for goods and products used for the needs of the Armed Forces of Ukraine, etc.

Improved approaches to distinguishing forms of state aid by allocating a tax benefit as a type of state aid of a financial and settlement nature, which is provided to an economic entity in the event of its sustainable actual or threatened insolvency on the basis of the results of an economically justified examination, the reasons for which are any negative factors (consequences) in the field of management, including pandemic restrictions and prohibitions, the martial law status of the economy on the terms and in the manner determined by the norms of the current tax legislation; subsidies to economic entities as a form of state aid of a financial nature, which is provided on an irrevocable basis only if there are criteria for its admissibility in a

particular economic area (industry); public grant (grant financing) as a type of state aid, which is the transfer by the state to economic entities of resources, equipment, machinery, mechanisms in exchange for compliance with certain conditions related to their operational (current) activities, which refer either to assets or to other income and are provided on irrevocable terms.

The practical significance of the results obtained is that the conclusions, proposals, and recommendations set out in the dissertation on the economic and legal regulation of admissibility of state aid to economic entities are applicable in nature and can be used in:

Research activities—for further research into the direction of its legal regulation in the field of management.

Lawmaking—for updating and improving the economic legislation of Ukraine.

Law enforcement activities—for developing explanations, for the purpose of correct and uniform application of economic and legal norms on the admissibility of state aid in the process of its practical implementation.

The educational process—for the preparation of relevant sections of textbooks and manuals, teaching and studying subjects.

Keywords: *state aid, admissibility criteria, economic entities, specially authorized body, economic legislation.*

Список публікацій здобувачки за темою дисертації

– наукові праці у наукових фахових виданнях України:

1. Феофанова І. М. Трансформація інституту державної допомоги суб'єктам господарювання в контексті імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 46–50.

2. Мельник С. Б., Феофанова І. М. Правомірна державна допомога суб'єктам господарювання: законодавче відображення. *Форум права*. 2019. № 57(4). С. 59–65.

3. Феофанова І. М. Поняття та ознаки державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 86–93.

4. Добровольська В. В., Феофанова І. М. Контроль за допустимістю надання державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 94–100.

– наукові праці у зарубіжних наукових виданнях:

5. Petro Matvieiev, Nataliia Baadzhy, Maria Gurenko, Volodymyr Myroshnychenko, Iryna Feofanova. Regulation of International Economic-Legal Cooperation in the Field of Agricultural Production through the Prism of Information Technology Development. *International Journal of Computer Science and Network Security*. Vol. 21. No. 11. Pp. 143–150.

– апробаційні праці:

6. Феофанова І. М. Проблемні аспекти договірних відносин у сфері публічних закупівель в Україні. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 25 червня 2018 р.)*. Полтава, 2018. С. 60–61.

7. Феофанова І. М. Визначення форм державної допомоги суб'єктам господарювання. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 квітня 2019 р.)*. Запоріжжя, 2019. С. 71–73.

8. Feofanova I. M. The distribution between the concepts of «state aid» and «state support». *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*: матер. всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 15 травня 2019 р.). Харків, 2019. С. 29–31.

9. Феофанова І. М. Сучасні тенденції у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні. *Правове життя сучасної України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 676–678.

10. Феофанова І. М. Правове регулювання послуг, що становлять загальний економічний інтерес. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.). Харків, 2019. С. 35–38.

11. Феофанова І. М. Проблемні аспекти відповідальності за порушення законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання *Верховенство права та правова держава*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20–21 вересня 2019 р.). Ужгород, 2019. С. 62–64 .

12. Феофанова І. М. Надання державної допомоги суб'єктам господарювання як інструмент конкурентної політики. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики*: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 вересня 2019 р.). Львів, 2019. С. 128–130.

13. Феофанова І. М. Щодо реформування інституту державної допомоги суб'єктам господарювання. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 2019 р.). Вінниця, 2019. С. 185–187.

14. Добровольська В. В., Феофанова І. М. Щодо критеріїв допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 300–303.

15. Феофанова І. М. Види державної допомоги суб'єктам господарювання в умовах COVID-19. *Юридичні науки: дослідження та європейські інновації*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ченстохова, Республіка Польща, 23–24 квітня 2021 р.). С. 87–90.

16. Феофанова І. М. Зарубіжний досвід допустимості державної допомоги. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 625–628.

17. Феофанова І. М. Щодо критеріїв-ризиків та критеріїв-розвитку державної допомоги суб'єктам господарювання. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р.). За заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С. 36–41.

18. Феофанова І. М. Державна допомога суб'єктам господарювання в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 860–863.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	30
1.1. Поняття та правові ознаки державної допомоги суб'єктам господарювання.....	30
1.2. Класифікація державної допомоги суб'єктам господарювання у законодавстві та доктрині.....	57
1.3. Зарубіжний правовий досвід надання державної допомоги на умовах її допустимості.....	65
Висновки до розділу 1.....	83
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОПУСТИМОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	86
2.1. Допустимість державної допомоги суб'єктам господарювання як основна юридична умова її надання.....	86
2.2. Правові критерії допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання.....	104
2.3. Допустимість як основний легалізаційний фактор форм державної допомоги суб'єктам господарювання.....	120
2.4. Забезпечення юридичного контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання.....	140
Висновки до розділу 2.....	150
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ВИМОГИ ЩОДО ДОПУСТИМОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	154

3.1. Юридично-теоретичні умови та порядок допустимості державної допомоги у сфері виробництва.....	154
3.2. Правові засади допустимості державної допомоги в енергетичній галузі.....	180
Висновки до розділу 3.....	188
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	197
ДОДАТКИ.....	228

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВРУ – Верховна Рада України

КМУ – Кабінет Міністрів України

АМКУ – Антимонопольний комітет України

ЗУ – Закон України

ПКУ – Податковий кодекс України

ГКУ – Господарський кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З прийняттям спеціального нормативно-правового акта – Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (далі – Закон про державну допомогу) актуалізувалися питання його правового наповнення, передовсім, оновлення законодавства на основі прийнятого правового документа, а також практичного оперування законодавчими приписами. Україна увійшла в процеси регулювання державної допомоги, які мають в своєму арсеналі зарубіжні країни, зокрема, держави-члени Європейського Союзу, адже у майбутньому вона стане повноправним членом європейської спільноти. У складних сучасних умовах господарювання інститут державної допомоги набуває нової змістовної характеристики з урахуванням воєнних потреб і подолання відповідних кризових економічних явищ. Надання державної допомоги – доволі складний і формалізований процес, який потребує, найперше, з'ясування її допустимості через існування і застосування відповідних економічних, організаційних, нормативно-формалізованих та інших критеріїв. Критерії допустимості державної допомоги визначає Уряд відповідно до сучасних потреб окремих різноманітних суб'єктів господарювання. Водночас саме допустимість державної допомоги є головною легалізаційною умовою її надання та подальшого використання.

У державній допомозі, зазвичай фінансового характеру, зацікавлені майже всі суб'єкти господарювання, адже в процесі здійснення господарської діяльності виникає багато складностей, але умовою швидкого відновлення економіки та подальшого позитивно-ефективного розвитку є зважена державна економічна політика у цій сфері, що не спотворює конкуренцію та стимулює бізнесову активність. Крім того, потребують вирішення численні проблеми щодо імплементації норм ЄС до вітчизняного законодавства, адже майже всі актуальні сфери господарювання – виробництво, сільське

господарство, енергетика та інші можуть користуватися державною допомогою, що зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Проблемам визначення державної допомоги та критеріям її допустимості присвячені праці когорти вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: О. О. Бакалінська, М. Бараш, О. О. Булана, Г. Л. Знаменський, Д. В. Зятіна, Ю. Кравченка, К. С. Лебьодкін, А. М. Масько, С. Б. Мельнік, Т. В. Некрасова, Я. В. Петруненко, К. В. Смирнова, В. Семиноженка, С. Таран, Д. Чернікова, А. В. Шевчук та ін.

Результати наукових досліджень щодо критеріїв допустимості державної допомоги за окремими напрямками і різними спеціалізаціями знайшли свої відображення у дисертаціях Т. В. Некрасової «Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання» (Донецьк, 2009); Д. В. Лічак (Зятіної) «Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання» (Одеса, 2011); С. С. Онищенко «Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання» (Київ, 2011); О. Е. Ліллемяе «Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання» (Київ, 2016); Д. Ю. Сіюшова «Податкове стимулювання підприємництва при наданні державної допомоги» (Одеса, 2021) та ін. Ці фундаментальні розробки є підґрунтям для подальшого вирішення проблем у цій сфері, оскільки вони сприяють становленню та розвитку інституту державної допомоги з урахуванням критеріїв її допустимості в Україні. Водночас у вітчизняній науці господарського права донині відсутні спеціальні дослідження щодо допустимості державної допомоги як такої, її ознак та різновидів, з урахуванням особливостей міжнародних стандартів і законодавчого досвіду зарубіжних країн.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри господарського права і процесу

«Реформа господарського права та господарсько-процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016–2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер: 0116U0184) на 2016–2020 рр.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 22 жовтня 2018 року (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є комплексне та системне розроблення положень, спрямованих на розвиток доктрини господарського права, вдосконалення норм діючого законодавства щодо визначення поняття та ознак державної допомоги з урахуванням допустимості її нормативно-визначених критеріїв, їх різновидів, господарсько-правового забезпечення, задля підвищення ефективності нормотворчої і правозастосовної діяльності у цій сфері.

Відповідно до поставленої мети для вирішення окреслено основні завдання:

- дослідити та визначити поняття, різновиди і мету державної допомоги суб'єктам господарювання з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду;
- виокремити та надати змістовну характеристику допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання як основної умови її існування й надання;
- охарактеризувати критерії допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання;
- визначити допустимість як основний легалізаційний фактор різноманітних форм державної допомоги суб'єктам господарювання;
- дослідити і визначити поняття та ознаки контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання;

- з'ясувати і визначити умови та порядок допустимості державної допомоги у сфері виробництва;
- провести аналіз енергетичної галузі як сфери допустимості державної допомоги;
- сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного господарського законодавства стосовно допустимості державної допомоги в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільно-правові відносини, які виникають при з'ясуванні і визначенні допустимості державної допомоги на підставі нормативно-визначених критеріїв як інституту господарського права.

Предметом дослідження виступають теоретичні та господарсько-правові аспекти поняття, ознак та змістовної характеристики допустимості державної допомоги у сучасних умовах господарювання.

Методи дослідження. Керуючись визначеною метою та поставленими завданнями, з урахуванням об'єкта та предмета дослідження, обрано методологічний інструментарій, яким є сукупність філософських, загально-наукових і спеціальних наукових методів, що забезпечили об'єктивне дослідження предмета та формування обґрунтованих висновків. Зокрема, у роботі використано такі методи: діалектичний метод – як основу при визначенні основних понять (всі розділи); системний – для визначення державної допомоги як інституту господарського права, її ознак та різновидів (підрозділ 1.1); формально-логічний – для визначення понять «державна допомога», «допустимість державної допомоги», «критерії допустимості державної допомоги», «форми державної допомоги», «виробництво як сфера державної допомоги», «енергетика як сфера державної допомоги» (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2.); метод абстрагування та узагальнення – для вивчення і дослідження існуючих підходів до поняття державної допомоги та критеріїв її допустимості, їх відповідного господарсько-правового забезпечення, застосування до окремих сфер господарювання (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2, 3.3.); юридико-статистичний – для аналізу практики застосування критеріїв

допустимості державної допомоги відповідно до її окремих форм (підрозділ 2.2); структурний метод дав змогу виділити різновиди державної допомоги та критерії її допустимості, їх господарсько-правове та інше забезпечення, дослідити форми державної допомоги та їх співвідношення із критеріями її допустимості, а також їх застосування до окремих сфер господарювання, зокрема: виробництва, сільського господарства, енергетики (підрозділи 11, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); компаративістський метод сприяв аналізу закономірностей правового впливу на умови та порядок визначення критеріїв допустимості державної допомоги та формулюванню пропозицій щодо вдосконалення господарського вітчизняного законодавства з урахуванням позитивного законодавчого зарубіжного досвіду (підрозділ 1.3).

Емпіричну базу дослідження склали статистичні дані, практика спеціально уповноважених державних органів та судова практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням питань господарсько-правової регламентації та виокремлення критеріїв допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання з урахуванням міжнародних стандартів та зарубіжного законодавчого досвіду. Внесок дисертантки в наукову розробку зазначених проблем полягає у формулюванні нових теоретичних положень, уточненні характеристик господарсько-правових категорій, формулюванні рекомендацій для правозастосовної практики та пропозицій щодо удосконалення господарського законодавства України. Зокрема, наукова новизна дослідження відображена в таких основних положеннях:

уперше:

- розмежовані формально-правові, економічні та організаційні умови допустимості державної допомоги, коли під першими розуміються нормативно-встановлені обов'язкові умови її надання; економічні – як змістовні показники діяльності різноманітних суб'єктів господарювання – її потенційних отримувачів, що базуються на визначенні їх фінансового становища, платоспроможності, стану конкуренції відповідного ринкового

сегменту та дають можливість прогнозувати ефективність допомоги; організаційні, які визначають вибір процедури (порядок) надання державної допомоги з урахуванням перспектив забезпечення контролю за її отриманням та використанням;

- класифіковані критерії допустимості державної допомоги залежно від її форм та змісту, які поділяються на критерії-ризики, які можуть бути податкового та/або соціально-фінансового характеру, тобто пов'язані із надзвичайними станами, воєнним станом, станом надзвичайної екологічної ситуації, періодом епідемій тощо, та із фінансовим кризовим становищем (неплатоспроможністю) та критерії розвитку, для яких притаманний характер науково-технічної діяльності, інноваційності, надання інформаційно-консультаційних послуг тощо;

- запропоновано запровадження економічного тесту-балансування як процедури оцінки-аналізу організаційно-правового, фінансового та інших критеріїв існування та діяльності суб'єкта господарювання задля отримання державної допомоги, який здійснює АМК України на підставі відповідних документів для вирішення питання щодо допустимості державної допомоги та визнання її законною;

- виокремлена спеціальна державна допомога в сфері виробництва товарів подвійного призначення як самостійна форма державної допомоги, яка надається виключно на умовах допустимості підприємствам, які здійснюють відповідну діяльність, з метою гарантованого постачання певних товарів на ринок, як в мирний час, так і під час воєнного стану, додатковими критеріями допустимості якої потрібно вважати забезпечення обороноздатності, різке падіння ВВП чи його загроза, а також така, що не може бути задоволена звичайними ринковими механізмами, потреба в товарах і продукції, які використовуються для потреб ЗСУ тощо;

удосконалено:

- визначення допустимості державної допомоги як основної нормативно-обов'язкової ознаки її законності та здатності бути реалізованою

через дискреційні повноваження Уповноваженого органу, змістом якої є відповідність певним критеріям економіко-правового, соціального, ризиково-випадкового, пандемічного, воєнного та іншого характеру;

- критерії оцінки потенційної ефективності державних контрактів, що опосередковують державну допомогу для задоволення державних потреб, контрактації, концесії, інвестиційних договорів при наданні пільг, що передбачають врахування умов її допустимості, здатності до договірного упорядкування, формально-практичного виконання та можливості здійснення поточного та/або постійного контролю;

- підходи до розмежування абсолютно допустимої та відносно допустимої державної допомоги, що передбачає можливість її надання на засадах законності, прозорості й доцільності, з урахуванням наявності та обґрунтованості критеріїв її допустимості та недопустимої, надання якої заборонено нормами чинного законодавства, яка спотворює (знищує) конкуренцію на певному сегменті ринку та визнана такою за рішенням Уповноваженого органу шляхом проведення контролюючих заходів;

- підходи до специфіки програмування державної допомоги шляхом прийняття коротко- (на 1 рік), середньо- (від 1 до 3 років) та довгострокових програм (від 3 років), а на їх підставі – й планування, яке є практично-дієвим нормативно-правовим механізмом упорядкування різновидів державної допомоги, джерел фінансування, кола отримувачів, умов та критеріїв правової допомоги;

- поняття нотифікації як процедури щодо надання державної допомоги, змістом якої є відповідні документи для обґрунтування її надання та критерії її допустимості на певному ринку, з урахуванням конкурентних тенденцій та суб'єктивний підхід до розуміння права на подання нотифікації додатковим суб'єктом – Радою з питань сприяння розвитку малого підприємництва як право на звернення до Уповноваженого органу про надання державної допомоги зазначеним суб'єктам шляхом внесення змін до Указу Президента України «Про Раду з питань сприяння розвитку малого підприємництва»;

- розуміння значення економічної експертизи як постійної процедури контрольно-наглядового характеру, яка має своєю метою визначення допустимості державної допомоги, практично-значуще й економіко-правове обґрунтування її надання та використання, що здійснюється спеціально Уповноваженим органом на умовах та в порядку, визначених нормами чинного законодавства;

- підходи до розмежування форм-різновидів державної допомоги шляхом виділення податкової пільги як різновиду державної допомоги фінансово-розрахункового характеру, який надається суб'єкту господарювання у разі його стійкої неплатоспроможності (загрози неплатоспроможності) на підставі результатів економічно-обґрунтованої експертизи, причинами якої є будь-які негативні чинники (наслідки) у сфері господарювання, серед яких пандемічні обмеження і заборони, воєнний стан економіки тощо, на умовах та в порядку, визначених нормами чинного податкового законодавства; субсидії суб'єктам господарювання як форми державної допомоги фінансового характеру, яка надається на безповоротних засадах виключно за умови наявності критеріїв її допустимості щодо конкретної сфери (галузі) господарювання; державний грант (грантове фінансування) як різновид державної допомоги, який полягає у передачі державою суб'єктам господарювання ресурсів, устаткування, обладнання, механізмів в обмін на дотримання певних умов, пов'язаних з їхньою операційною (поточною) діяльністю, які відносяться або до активів, або до інших до доходів та надаються на безповоротних умовах;

набули подальшого розвитку:

- підходи щодо визначення державної допомоги суб'єктам господарської діяльності як засобу державної економічної політики, який передбачає надання будь-якої підтримки суб'єктам господарювання, здебільшого фінансового характеру, за рахунок державних та/або місцевих бюджетів, завдяки якому держава здійснює балансування між потребами захисту економічної конкуренції, стабільної платоспроможності існуючих суб'єктів

господарювання та виконанням державою своєї нормативно-допоміжної функції для суспільства, із пропозицією закріпити відповідне визначення у ст. 12 ГК України;

- положення щодо надання державної допомоги як механізму запобігання й подолання значних вад ринку, серед яких: корупція; недовіра малих та середніх підприємців до ініціатив влади; низька купівельна спроможність населення; світова та національна економічна криза; збереження формально-адміністративних бар'єрів; недостатньо розвинута інфраструктура різноманітної допомоги на місцевому рівні; брак кваліфікованих трудових ресурсів; карантинні заходи, запроваджені у зв'язку з епідемією COVID-19; наслідки воєнних дій РФ проти України;

- підходи до класифікації державної допомоги залежно від: 1) підстав фінансування на допомогу: а) фінансовану за рахунок державного бюджету, б) фінансовану за рахунок місцевого бюджету; 2) суб'єктного складу одержувачів: а) яка надається фізичним особам-підприємцям, б) яка надається юридичним особам; 3) форми вираження: фінансова, матеріально-технічна, інформаційна тощо; 4) тривалості: одноразова та постійна; 5) строковості: строкова та безстрокова; 5) просторової дії: регіональна (вибіркова) та нерегіональна (загальна); 6) сфери господарства: а) у сфері послуг; б) у сфері виробництва; в) змішана; 7) кількісних фінансових показників: а) значна (понад 200 000 грн.); б) незначна (до 200 000 грн.), що розширює уявлення про неї як про важливу господарсько-правову категорію, поглиблює її аналітично-змістовну характеристику для можливості її надання за умови її допустимості за певними критеріями;

- положення щодо визначення в Законі України про державну допомогу «державної допомоги «зеленої скриньки», яка не підлягає скороченню та являє собою заходи, спрямовані на підтримку та розвиток наукових досліджень; підготовку й підвищення кваліфікації кадрів; інформаційно-консультаційне обслуговування; сприяння збуту товарів і продукції, включаючи збирання, обробку та розповсюдження ринкової інформації; удосконалення

інфраструктури, за виключенням операційних витрат на її утримання; утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішню продовольчу допомогу; забезпечення гарантованого доходу підприємствам-виробникам; підтримку доходів виробників, не пов'язану з видом й обсягом виробництва; сприяння структурній перебудові вітчизняного виробництва за умови наявності відповідних критеріїв допустимості;

- підходи до розуміння контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання як комплексу дій контрольно-наглядового характеру спеціально уповноважених осіб, змістом яких є перевірка, аналіз, обробка відомостей щодо отриманої державної допомоги, з метою забезпечення доцільності, ефективності, конкурентоспроможності і законності її надання. При цьому порядок та організація контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання засновані на процедурних нормах, що являють собою нормативно-визначені правила та чітку послідовність дій уповноважених осіб, імперативно-визначених нормами чинного законодавства;

- класифікація контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання з метою визначення особливостей повноважень щодо реалізації контрольно-наглядових відносин залежно від: осіб, які повноважені його здійснювати: контроль, який проводять посадові особи державних органів, органів місцевого самоврядування та контроль, який проводиться іншими особами на громадських засадах; строковості: постійний у вигляді моніторингу та тимчасовий у вигляді перевірок, ревізій, тощо; підстав допустимості: який пов'язаний із соціально-значущими підставами і такий, що пов'язаний із випадково-ризиковими та іншими підставами;

- пропозиції щодо внесення змін до норм законодавства з метою конкретизації різноманітних умов допустимості державної допомоги, а саме: запропоновано доповнити ст. 5 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» таким кваліфікаційним критерієм: «надається з метою стабілізації і відновлення платоспроможності суб'єктів

господарювання у разі введення воєнного стану з метою подолання негативних соціально-економічних наслідків»; п. 7 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання допомоги по частковому безробіттю» слід доповнити таким реченням: «Допомога по частковому безробіттю не надається в разі, коли: роботодавець або фізична особа-підприємець, яка є застрахованою особою, отримують пенсію»;

- положення щодо доцільності надання державної допомоги виробничим підприємствам виключно на конкурентних умовах, за умов існування та обґрунтування її допустимості (у пріоритеті галузеутворюючі підприємства; підприємства, що забезпечують значну кількість робочих місць, особливо в депресивних регіонах та регіонах, постраждалих внаслідок бойових дій), коли спотворюючий вплив на ринковий механізм буде меншим, ніж позитивний ефект від допомоги;

- критеріями допустимості державної допомоги енергетичним підприємствам є документально-розрахункові пропозиції щодо практичних заходів енергоспоживання та енергозбереження у період воєнного стану, а також модернізації енергоспоживаючих технологій, машин та устаткування, використання технологій високоефективного комбінованого виробництва теплової та електричної енергії (когенерація) відповідно до принципів та положень законодавства ЄС, у тому числі із застосуванням положень та принципів надання державної допомоги «зеленої скриньки» з урахуванням показників економічного тест-балансу; положення щодо мети державної підтримки виробництва, а саме: його відновлення й удосконалення шляхом запровадження нової системи менеджменту, впровадження сучасних техніко-цифрових технологій щодо основних фондів, імпортозаміщення сировини та кінцевого продукту, відновлення інвестиційно-інноваційної зацікавленості на ринку тощо;

- положення щодо запозичення іноземного досвіду державної допомоги, задля її впровадження у національну правову систему, зокрема, досвіду Іспанії відносно державної допомоги морським портам у вигляді введення

регульованих ставок портового збору залежно від економіко-політичної ситуації в країні, що є елементом подолання наслідків бойових дій, мета якої полягає у найшвидшому відновленні ефективної діяльності з перевалки контейнерів; досвіду Польщі щодо співфінансування винагороди за працевлаштування безробітної особи віком від 50 років, яке надається відповідно до умов допустимості допомоги *de minimis*, складає максимум 50% від мінімальної заробітної плати за роботу на місяць, при цьому ліміт *de minimis aid* еквівалентний 200 000 євро протягом трьох фінансових років поспіль; досвіду Німеччини щодо надання державної допомоги як виключень зі встановлених правил за спрощеною процедурою, тією мірою, якою така допомога необхідна для компенсації економічних втрат, спричинених таким поділом країни, а щодо України – зумовлених війною для її економіко-соціального відновлення.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що викладені в дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації мають теоретико-прикладний характер і можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження господарсько-правового аспекту державної допомоги та критеріїв її допустимості;
- правотворчості – для оновлення та вдосконалення господарського законодавства України, яким здійснюється правове регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання та критеріїв її допустимості;
- правозастосовній діяльності – для вироблення роз'яснень, з метою правильного та однакового застосування господарсько-правових норм у процесі визначення поняття та ознак державної допомоги суб'єктам господарювання та критеріїв її допустимості;
- навчальному процесі – для підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників, викладання та вивчення навчальних дисциплін «Господарське право», «Контрактне право», «Антимонопольно-

конкурентне право», підготовці підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, результати та пропозиції, сформульовані в дослідженні оприлюднено на науково-практичних заходах: міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика» (м. Полтава, 25 червня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 24–25 серпня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті» (м. Запоріжжя, 26–27 квітня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців» (м. Харків, 15 травня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 20–21 вересня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Щодо реформування інституту державної допомоги суб'єктам господарювання» (м. Вінниця, 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики» (м. Львів, 19–20 вересня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: дослідження та європейські інновації» (м. Ченстохова, Республіка Польща, 23–24 квітня 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя,

28–29 січня 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (м. Одеса, 17 червня 2022 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені у 5 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, з яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу (Республіка Польща), з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію, та 4 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Крім того, положення дослідження відображені в опублікованих тезах виступів на міжнародних конференціях.

Структура та обсяг дисертації визначені проблематикою дослідження, його метою і завданнями. Робота складається з титульного аркуша, анотації, змісту, основної частини (вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел, 1 додатку на 4 сторінках. Повний обсяг роботи становить 231 сторінка, з них основного тексту – 181 сторінка. Список використаних джерел налічує 281 найменування на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Поняття та правові ознаки державної допомоги суб'єктам господарювання

Державна допомога суб'єктам господарювання є важливою правовою категорією та умовою їх ефективно-прибуткової постійної діяльності, яка надається в порядку та на умовах, визначених нормами чинного законодавства. Саме через надання державної допомоги різноманітні суб'єкти господарювання відчують підтримку з боку держави та її, так би мовити, турботу про їх існування загалом. Бо ж держава вельми зацікавлена в їх ефективно-прибутковій діяльності для власного належного існування та функціонування. Крім того, державну допомогу можна розглядати як окремий самостійний напрямок державної політики зі своїми пріоритетами та метою, порядком та умовами надання.

Історичні корені державної допомоги сягають давнини, коли їй був притаманний соціальний характер. Так, вона була відома ще в своєрідній, общинно-родовій формі допомоги й захисту в рамках роду, сім'ї, поселення. Вони були пов'язані із ведруським родовим простором, у котрому була закладена традиція піклування про слабких і немічних. Причому форми підтримки старих були різні. Якщо на допомогу не приходила родина, то піклування про них брала на себе громада. Стосовно господарських форм допомоги та взаємодопомоги, то у їх основі лежить «усяка взаємовиручка», а в економічному розумінні – форма обміну, що зародилася у первісній громаді з появою в ній розподілу за працею та особистою власністю. Ранні форми допомоги і взаємодопомоги – реципрокації – первинно мали ритуальний характер і до XIX століття зберігалися у вигляді народних свят [67, с. 90].

Аналізуючи генезу державної допомоги саме з позиції її економіко-правового змісту, О. Е. Колосова слушно зазначає, що «з моменту набуття Україною незалежності держава поступово почала будувати свою модель підтримки підприємств. Найчастіше здійснювалося пряме бюджетне фінансування без оцінки: необхідності такого державного втручання; наслідків проведення подібного роду заходів для конкурентного середовища; стимулюючого ефекту та інших важливих факторів» [75, с. 108].

Для найбільш повної історичної характеристики вітчизняної державної допомоги важливим є виокремлення її етапів залежно від стану відповідного нормативно-правового забезпечення. Так, погоджуючись із думкою Д. О. Чернікова, можна виділити чотири етапи еволюції державної допомоги. На першому етапі (1991–2000 рр.) загалом домінували принципи радянської системи господарювання, що проявлялися у наданні прямої бюджетної підтримки підприємствам. Другий етап (2001–2005 рр.) дослідник пов'язує із впровадженням бюджетної реформи та програмно-цільового методу у бюджетному процесі, внаслідок чого спостерігається модернізація державної підтримки. Нормативні акти про надання державної допомоги (підтримки) визначають формальні ознаки одержувачів, види підтримки, її часові рамки. Зокрема, Закон України «Про державні цільові програми» запровадив процедуру підготовки, попереднього розгляду і погодження актів, які передбачають надання підтримки за участю профільних міністерств, що вплинуло на систему заходів державної підтримки.

Третій етап (2005–2010 рр.) відзначається активізацією зусиль у напрямі міжнародної економічної інтеграції, водночас форми державної підтримки скорочуються, без модернізації системи її надання, яка могла відбуватися на основі відповідного міжнародного досвіду та правових стандартів. Це породило певні суперечності. Наприклад, як указує Д. О. Черніков, при тому, що Господарський кодекс та Закон України «Про захист економічної конкуренції» містять норми щодо обмеження впливу державного втручання (підтримки) з метою недопущення спотворення конкуренції, у згаданому

базовому Законі України «Про державні цільові програми» поряд із компонентами фінансів, економічного і регіонального розвитку, соціальної політики відсутній компонент розгляду і погодження цих програм з точки зору їх впливу на економічну конкуренцію. Також, незважаючи на досить розгалужену і детальну структуру інвентаризації бюджетних видатків, податкових пільг, державних гарантій як таких, ця структура не містить уніфікованих критеріїв класифікації цих даних для оцінки наявності вигоди для суб'єкта господарювання, який скористався пільгами чи одержав бюджетні кошти, тобто наявності державної підтримки. Відбулося певне розбалансування підходів стосовно політичного порядку денного державної підтримки економічної діяльності.

Четвертий етап розвитку системи державної підтримки, який розпочався з прийняттям 2011 року Податкового кодексу України, характеризується, на думку Д. О. Чернікова, по-перше, кроками у напрямку систематизації практики надання підтримки, по-друге, апробуванням критеріального підходу у наданні підтримки (Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць»), по-третє, перенесенням акцентів на підтримку без прямого залучення (або з обмеженим залученням) державних ресурсів, насамперед завдяки широкому використанню механізму державних гарантій (Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки) [240, с. 5–6].

На нашу думку, варто виокремити п'ятий етап у розвитку системи державного стимулювання підприємницької діяльності у формі державної допомоги, який ми пов'язуємо із прийняттям Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (далі – Закон про державну допомогу) [141]. Тобто на цьому етапі державна допомога господарюючим суб'єктам набула спеціального законодавчого оформлення, як важлива складова економіки ринкового типу. Інститут державної допомоги логічно доповнив антимонопольно-конкурентне законодавство, оскільки відповідає його меті та очікуваним практичним результатам, адже, як слушно зазначається у

літературі, «важливою якістю правового регулювання повинна виступати саме ефективність обраних державою методу і засобу сприяння досягненню запланованого соціально-економічного результату» [216, с. 70]. Державна допомога надається із конкретною метою, яка свідчить про її допустимість, для надання їй статусу законної.

Через різні причини, на жаль, останніми роками багато суб'єктів, які займаються підприємництвом у різних сферах господарювання, потребують допомоги з боку держави або органів місцевого самоврядування. Однією із причин став карантин, уведений у березні 2020 року через пандемію COVID-19, а потім продовжений у різних формах обмежень і заборон. Майже усі сфери господарювання опинилися в кризовій ситуації, багато підприємців були визнані банкрутами, а тому державна допомога у будь-якій формі у цьому сенсі була майже єдиним порятунком, на яку вони саме й розраховували. Пандемія дійсно внесла суттєві корективи у діяльність та платоспроможність багатьох суб'єктів господарювання, адже впродовж багатьох років нічого подібного в країні не існувало.

Як зазначали у той час аналітики, «схоже на те, що COVID-19 з усіма своїми наслідками для економіки не залишає вибору державі, окрім як нарешті приділити належну увагу контролю за державною допомогою бізнесу. Так, держава, аби короткостроковою допомогою не зашкодити бізнесу в середньотривалій перспективі, має упорядкувати нову допомогу, яку органи державної влади та місцевого самоврядування регулярно надають, проте не погоджують з АМКУ. Увага до теми державної допомоги в кризовий час може нарешті посприяти упорядкуванню допомоги, що існує, і яку вже тривалий час отримують українські компанії без належної уваги до цього ані надавачів, ані отримувачів, ані АМКУ. Державна допомога, особливо в кризові часи, має надаватися дійсно тим, кому вона потрібна, а також у розмірі та на умовах, які не дають можливості суттєво спотворити конкуренцію. Якщо ж держава в цій ситуації гратиме не за вже встановленими нею самою правилами, то бізнесу

доведеться займати більш активну позицію та відстоювати свої інтереси в АМКУ та судах» [1].

Тобто державна допомога в таких умовах може бути майже єдиним «рятівним» чинником для бізнесу, яка надається спеціально уповноваженими органами, зазвичай, на тимчасових засадах, але обов'язково за погодження і контролем АМКУ. Кризова пандемічна ситуація вплинула й на кількість суб'єктів господарювання, так, 2020 року «на 12 березня щотижня в Україні реєструвалося близько 5 тисяч підприємців. За два місяці кількість нових реєстрацій впала майже втричі. На 26 квітня зареєструвалося лише півтори тисячі підприємців. На 12 березня щотижня в Україні реєструвалося близько тисячі компаній. Вже через два тижні (26 березня) зареєструвалося лише 435 нових компаній» [79]. Експерти з економіки підкреслювали, що «особливістю нової кризи є не лише те, що вона створює безпрецедентну невизначеність, але й те, що найболючіше вона б'є по робочих місцях, змінює напрями виробництва та доставки товарів, руйнує цілі сектори економіки, зокрема туристичний (через коронавірус без роботи у світі можуть залишитися 75 млн. людей, які працюють у сфері туризму), транспортний та навіть енергетичний. Зростання безробіття спостерігається у всьому світі, і вже невдовзі це може призвести до рекордного зростання кількості людей, які живуть за межею бідності. За оцінками об'єднання міжнародних організацій, які займаються проблематикою бідності «Oxfam» – їх може побільшати на 500 млн. осіб» [23].

Під час пандемії був розроблений закон, спрямований на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби [149]. На початок 2021 року Міністерство економіки прозвітувало, що «455 тисяч осіб отримали по 8 тисяч гривень матеріальної допомоги від держави за карантин. До пів мільйона людей отримали від держави одноразову матеріальну допомогу в розмірі 8 тисяч гривень. Загалом перераховано 3,64 мільярда гривень» [24]. Однак такі одноразові «акції» держави, які запроваджуються, зазвичай, несвоєчасно, проблем не вирішують. Потрібно прийняти програмний документ, який містив би умови та порядок

систематичних різноманітних видів державної допомоги на засадах планування, як коротко- так і довгострокового. Слушною є думка І. П. Поповської про те, що саме програми економічного і соціального розвитку – це акти нормативно-правового характеру, які спрямовані на ефективне вирішення проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери [133, с. 4].

Програмування державної допомоги, а на його підставі – й планування є практично-дієвим нормативно-правовим механізмом щодо порядку та умов надання правової допомоги. Зазначені процеси також допомагають здійснювати відповідні заходи контролюючого характеру у разі її надання. Наприклад, у 2021–2022 рр. Краматорська міська рада своїм рішенням розробила Програму, яка сформована на підставі отриманих пропозицій, як комплекс заходів, що мають адресне спрямування з визначенням виконавців, термінів виконання та джерел фінансування.

Реалізація заходів Програми спрямована на підтримку розвитку малого і середнього підприємництва на території міста Краматорська, а також аналізується вже надана державна допомога та вказується, що саме завдяки отриманій фінансовій підтримці 14 суб'єктів малого підприємництва – переможців конкурсних відборів (із 17) вже повністю реалізували свої бізнес-проекти на загальну суму 7588,4 тис. грн., з бюджету міста на суму 3156,3 тис. грн. За напрямками діяльності: виробництво – 8 проєктів, платні послуги – 6. Підприємцями забезпечено цільове використання бюджетних коштів та власного внеску, організовано виробництво, надаються послуги. Наразі реалізація проєктів продовжується. За даними моніторингу, від переможців конкурсних відборів до бюджету надійшло більше 836,5 тис. грн. податків та єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Проте, три переможці конкурсних відборів не змогли реалізувати свої проєкти відповідно до бізнес-планів, забезпечити співфінансування витрат, створити нові робочі місця з працевлаштуванням найманих осіб. По

цих проєктах обласною конкурсною комісією з відбору проєктів прийнято рішення щодо повернення коштів фінансової підтримки [181]. Тобто є перспективною взаємна позитивна співпраця держави та бізнесу, практично на паритетних засадах, які надають конкретні ефективно-прибуткові результати для всіх учасників відносин щодо порядку та умов надання державної допомоги.

Отже, аналіз державної допомоги суб'єктам господарювання в умовах COVID-19 дає змогу визначити її як сукупність своєчасних, адекватних, реальних, безповоротних та першочергових заходів організаційного, фінансового, податкового, соціального характеру, направлених на їх підтримку та/або відновлення за рахунок державного бюджету [223, с. 90].

Пандемії та, як наслідок, безробіття – не єдина причина економічної кризи. Ще однією причиною є відкрита воєнна агресія РФ проти України, яка розпочалася у лютому 2022 року, що спричинила просто катастрофічні для національної економіки наслідки, а тому державна допомога повинна надаватися на нових умовах – критеріях допустимості, які повинні чітко бути визначені Верховною Радою та Урядом України. При цьому метою надання державної допомоги суб'єктам малого та середнього підприємництва є подолання та запобігання корупції; недовіри малих та середніх підприємців до ініціатив влади; а причинами – низька купівельна спроможність населення; світова та національна економічна криза; збереження формально-адміністративних бар'єрів; недостатньо розвинута інфраструктура різноманітної допомоги на місцевому рівні; наслідки російської агресії проти України.

Уявляється, що, у зв'язку із воєнними діями, з середини 2022 року державна допомога має тільки збільшуватися, адже потрібно буде відновлювати економіку, а ресурсів бізнесу майже немає, тому це повинні бути державні або місцеві ресурси, як правило, фінансового характеру. На думку аналітиків, втрати підприємців внаслідок війни, на жаль, зростають щомісяця. Вже 42 % компаній-членів Асоціації повідомили про втрати майна

чи інших активів безпосередньо внаслідок бойових дій. Тим не менш, бізнес намагається адаптуватися й пристосуватися до нових реалій, або ж шукає нові напрямки та можливості для роботи. Очевидно, що мікро- та малому бізнесу зараз складніше, аніж великим компаніям, адже їхній запас міцності значно менший. Тим паче, що оцінка підприємцями власної фінансової стійкості в умовах війни закономірно погіршується. Але навіть в таких умовах як великий, так і малий бізнес намагається максимально підтримувати персонал і допомагати країні [43].

Саме нині, на думку радниці голови Асоціації міст України О. Продан, держава зобов'язана ухвалити на рівні закону спрощені правила ведення бізнесу, серед яких мають бути прозоре оподаткування, мінімальне регулювання, а також скасування більшості регулювань на території України після перемоги. Адже тільки 22% бізнесу продовжили працювати в тих обсягах, які були до початку повномасштабного вторгнення. Всі решта в тій чи іншій формі зменшили своє виробництво, зменшили продажі вироблених товарів чи послуг [140]. Тобто, у період війни та повоєнні часи саме на державу лягає значна частина законодавчих спрощених ініціатив для бізнесу задля подолання катастрофічно-руйнівних наслідків війни та відновлення різноманітних бізнес-структур.

Для з'ясування поняття та ознак державної допомоги як важливої правової категорії та наряду відповідної державної політики необхідно охарактеризувати її нормативне підґрунтя, адже останнім часом держава прийняла низку нормативно-правових актів, здебільшого підзаконного та відомчого характеру, які регламентують окремі види державної допомоги щодо оподаткування діяльності суб'єктів господарювання (звільнення від сплати єдиного соціального внеску для фізичних осіб-підприємців; обмеження застосування більшості штрафів тощо); фінансово-розрахункових відносин (кредитні канікули; капіталізація відсоткових платежів). Для повної змістовної характеристики державної допомоги слід проаналізувати її визначення, яке міститься у нормах законодавства та у працях фахівців, як юристів, так й

економістів та соціологів. Не менш важливим є відокремлення терміна «державна допомога» від суміжних понять.

Наприклад, деякі науковці визначають поняття державної допомоги через нормативне програмування: «державна допомога – це розробка та реалізація програм з метою фінансової підтримки суб'єктів господарювання, які являються стратегічно важливими у вирішенні проблем національної економіки, оздоровлення окремих галузей економіки та підвищення добробуту в країні» [77, с. 23]. Тобто, можливо встановити часові рамки програмування державної допомоги, задля досягнення її мети та можливості контролю, наприклад, прийняття коротко- (на 1 рік), середньо- (від 1 до 3 років) та довгострокових програм (від 3 років), а на їх підставі – й планування, яке є практично-дієвим нормативно-правовим механізмом упорядкування різновидів державної допомоги, джерел фінансування, кола отримувачів, умов та критеріїв правової допомоги.

У юридичній літературі є й інші визначення державної допомоги залежно від аналітичної характеристики її ознак, мети та умов надання. Наприклад, у дослідженні Т. В. Некрасової на підставі виявлених ознак державної допомоги суб'єктам господарювання було уточнено її визначення, як сукупності фінансових, організаційних або правових засобів, що надаються суб'єктам господарювання спеціально уповноваженими органами державної влади з метою забезпечення сталого розвитку економічної та/або соціальної сфери [108, с. 6].

Легальне поняття державної допомоги містить спеціальний нормативний акт – Закон про державну допомогу, де вона визначена виключно як підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності [141]. Тобто мова йде про можливість надання підтримки, для дотримання (стримання) конкурентних нормативних засад будь-якого суб'єкта господарювання на

ринку. Отже, як впливає зі змісту наведеної норми, поняття «державна допомога» визначається через термін «підтримка». При цьому вказується, що державна допомога – це не вид спеціальної форми підтримки, а «підтримка в будь-якій формі», що чітко свідчить про ототожнення цих понять. Слушною є думка О. Ліллемяе, яка зазначає, що аналізуючи наведене законодавче визначення, можна чітко простежити, що у ньому містяться всі ознаки державної допомоги, які встановлені законодавством ЄС, окрім останньої, а саме вплив на торгівлю. Це означає, що українська система права розглядає державну допомогу як будь-яку підтримку, що спотворює або загрожує спотворенням внутрішньої конкуренції усередині країни і яка водночас може і не впливати на міжнародну торгівлю. Отже, фактично Закон розширив визначення тим, що упустив важливий компонент державної допомоги, який є одним із основних у контексті євроінтеграції і взагалі сутності системи контролю державної допомоги. Тому що від самого початку метою створення системи контролю за державною допомогою було запобігання субсидійних гонок між державами – учасницями міжнародної торгівлі і створення рівних правил торгівлі в межах лібералізованого ринку [95, с. 50].

Водночас слід зазначити, що Господарський кодекс України (далі – ГКУ) та інші законодавчі акти закріплюють термін «державна підтримка». Ст. 26 ГКУ [30] містить відсилочну норму на спеціальний зазначений вище законодавчий акт та вказує на таку важливу ознаку державної допомоги, як допустимість, яка пов'язана із контролем у зазначеній сфері та є обов'язковою умовою її надання.

Аналіз чинного законодавства дає підстави твердити, що положення Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та інших законодавчих актів, що регулюють ці питання, необхідно узгодити між собою [267, с. 31].

Першим кроком щодо усунення неточностей зазначеного законодавчого акта, на думку деяких фахівців, повинна стати коректна його назва, адже мова йде про державно-правовий та місцево-правовий аспекти допомоги. Так,

слушно зазначається в літературі, що «у визначенні вбачається невідповідність терміна та його визначення, оскільки тоді допомога, що надається за рахунок місцевих ресурсів, не може вважатися державною, бо надавачами саме такої допомоги є органи місцевого самоврядування, що суперечить засадам політики децентралізації» [81, с. 228]. Це зумовлює потребу викласти назву Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» як Закон України «Про допомогу суб'єктам господарювання», адже фінансування допомоги відбувається не тільки за рахунок державного бюджету, а й коштів численних місцевих бюджетів. Вважаємо, що зміна назви дасть змогу ширше трактувати державну допомогу, не тільки як таку, що надається за рахунок бюджетів (державного чи місцевих), а й таку, яка надається іншими особами за рахунок інших джерел.

Ще одним кроком є визначення співвідношення понять «допомога» та «підтримка» за їх тлумаченням у словниках. Так, поняття «допомога» визначається як: 1) сприяння, підтримка в чому-небудь; 2) захист, порятунок у біді» [199, с. 374; 210, с. 183]. Своєю чергою, підтримка – це те, що «підтримує (у 1 знач.) кого-, що-небудь, служить опорою комусь, чомусь. Те, що зберігає чию-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь» [198]. Поняття «підтримувати» означає: 1) притримуючи, тримаючи, не давати упасти кому-, чому-небудь; 2) подавати матеріальну, моральну і т. ін. допомогу» [199, с. 516]. Тобто терміни допомога та підтримка співвідносяться як загальне та спеціальне, ціле та частина. Можна говорити про поглинання терміна «підтримка» терміном «допомога» у широкому значенні.

Також доцільно з'ясувати розуміння таких суміжно-пов'язаних понять, як «державна допомога» та «державна підтримка» на доктринальному і юридично-практичному рівні. Наприклад, Я. В. Петруненко вказує на те, що «законодавець фактично ототожнює поняття «державна допомога» з поняттям «підтримка» [122, с. 113]. Деякі автори визначають державну допомогу саме як сприяння, наприклад, Т. В. Некрасова визначає її як фінансове, організаційне або інше сприяння, що здійснюється по відношенню до

суб'єктів господарювання спеціально уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування з метою досягнення відповідних економічних і соціальних цілей, а також забезпечення сталого розвитку економічної та/ або соціальної сфери [109, с. 98].

На думку Г. Л. Знаменського, «розмежуванням понять «державна допомога» і «державна підтримка» є цілі, що переслідує держава під час подібних впливів на економічні процеси. Так, мета державної підтримки бізнесу полягає у розвитку тих напрямів економічного розвитку, які необхідні державі й суспільству, тобто посилення зацікавленості суб'єктів господарювання в ефективній діяльності, в пріоритетних галузях соціально-економічного розвитку. Державна допомога, навпаки, застосовується у виняткових випадках, коли підприємства опиняються в дуже складних економічних ситуаціях, і метою її застосування є компенсація втрат внаслідок господарської діяльності» [62, с. 31, с. 89]. Вочевидь, складна економічна ситуація суб'єктів господарювання – це й є їх кризовий стан, який, зазвичай, пов'язаний із неплатоспроможністю стосовно всіх зобов'язань.

Зі свого боку, Д. В. Лічак визначає «співвіднесення державної допомоги лише з прямою державною підтримкою, у рамках якої конкретно визначеному суб'єкту господарювання надаються державою бюджетні кошти для їх цільового використання та пропонує необхідність мінімізації рівня прямої державної допомоги» [97, с. 7]. Тобто йдеться про індивідуальну державну правову допомогу, яка надається конкретному суб'єкту господарювання та лише за умов наявності критеріїв та умов її допустимості, які виявленні у процесі аналітично-розрахункової процедури щодо показників його діяльності.

Правовими засобами державної допомоги є програмні документи щодо конкретних умов та порядку її надання, з урахуванням конкурентної ситуації на певному сегменті ринку стосовно певних товарів та/ або послуг. На думку вчених, саме «державну допомогу слід розглядати як інструмент, завдяки якому здійснюється державна підтримка, яка є напрямком державної політики

у сфері господарювання, завданням якого є створення правових і організаційно-економічних умов для активізації підприємництва шляхом забезпечення рівного доступу всіх підприємців, незалежно від форми власності та обраних організаційних форм підприємницької діяльності, до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів» [81, с. 184]. Активізація підприємництва при цьому повинна бути економічно-обґрунтованою, передовсім, для задоволення інтересів держави та належного стану вільних конкурентних відносин. Економічні та соціальні цілі є важливим елементом державної допомоги, на підставі яких виокремлюються й критерії її допустимості. Інші вчені характеризують державну допомогу як сприяння (фінансове/організаційне) державних органів влади, щодо підприємства з метою досягнути відповідний економічний і соціальний рівень економіки країни та забезпечити постійний розвиток відповідної галузі [77, с. 15].

Спірним є розуміння державної допомоги як публічної допомоги, що являє собою економічну вигоду, яка надається суб'єктам господарювання органами публічної адміністрації у передбаченому законодавством порядку відповідно до принципу децентралізації влади, та полягає у передачі публічних ресурсів (державних чи місцевих ресурсів) окремим суб'єктам господарювання або у втратах доходів Державного або місцевих бюджетів з метою досягнення цілей національного або регіонального сталого розвитку [119, с. 56], адже не завжди термін «публічна» означає державний, а тому нівелюється зміст та суб'єктна характеристика державної допомоги.

Вважаємо, що «державна допомога є підтримкою у будь-якій формі у вигляді різноманітних пільг, дотацій, субсидій, кредитів, позик під пільгові відсотки, знижок на товари та послуги, гарантій, які надаються державою або відповідним органом влади з метою розв'язання значущих для господарства країни проблем. Державна допомога спрямовується на підтримку окремих суб'єктів господарювання — учасників ринку або окремих галузей національної економіки, без чого неможливе стимулювання економічного

зростання та запобігання негативних соціальних наслідків. Вона часто виконує соціальні функції, зокрема використовується для подолання безробіття або підтримки малого бізнесу, для розв'язання екологічних проблем в країні» [225, с. 129]. Таке визначення містить вказівку на адресний характер надання державної допомоги

Деякі вчені розглядають поняття державної допомоги крізь призму Угоди про асоціацію, адже України прагне стати повноправним членом ЄС за умови узгодження чинного вітчизняного законодавства зі стандартами ЄС, з урахуванням національно-ментальних засад. Так, наприклад, на думку фахівців, «пропонується визначити державну допомогу суб'єктам господарювання як підтримку державою окремих суб'єктів господарювання у визначених законом формах за допомогою держави, створюючи переваги для таких суб'єктів господарювання, у якій це впливає на конкуренцію та/або торгівлю, що здійснюється відповідно до Угоди про асоціацію» [16, с. 158]. В. Лагутін зазначає, що «суттєвим стримуючим чинником для розвитку національної економіки є розгляд усієї державної допомоги як підтримки суб'єктів господарювання, що апріорі спотворює економічну конкуренцію. Для економік, які розвиваються, державна допомога (підтримка) об'єктивно є необхідним стимулом економічного розвитку» [87, с. 25]. Аналізуючи підтримку підприємництва, К. С. Лебьодкін вважає її «важливим чинником його активізації в умовах побудови ринкової економіки» [88, с. 190]. Але державної підтримки потребують не тільки суб'єкти підприємницької діяльності, а й інші суб'єкти господарювання, зокрема некомерційні. Вважаємо, що активізація є тільки мотиваційним чинником щодо звернення суб'єкта господарювання за допомогою на умовах та в порядку, встановленими нормами законодавства.

Я. В. Петруненко виокремлює державну підтримку суб'єктів господарювання як «врегульовану законодавством діяльність уповноважених державних органів, що полягає в розробленні програм або наданні в індивідуальному порядку фінансової підтримки суб'єкту господарювання,

який має важливе стратегічне значення або відповідає іншим критеріям, визначеним у ній, за рахунок коштів державного бюджету у будь-якій формі та з метою забезпечення стабільності національної економіки, підвищення конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника, оздоровлення окремих галузей економіки, забезпечення соціально-економічного добробуту в державі» [122, с. 114].

Отже, державна допомога є невід’ємною частиною ринкової економіки та «виступає тим ринковим механізмом, завдяки якому відбувається досягнення суспільно важливих цілей, пом’якшення соціальних проблем та «провалів» ринку, тобто мова йде про баланс між правилами конкуренції та виконанням державою своєї функцій для суспільства. Але існує постійна небезпека, що надання державної допомоги може в окремих випадках створити додаткове навантаження на бюджет, перешкоджати ефективному розвитку внутрішнього ринку, негативно вплинути на добробут окремих незахищених верст населення, що отримують підтримку від держави. Державна допомога суттєвим чином може впливати на міжнародну торгівлю, штучно зменшуючи обсяги імпорту або призводити до зростання експорту» [225, с. 130].

Як уявляється, державна допомога є також певним регулюючим засобом впливу на суб’єкта господарювання, з метою відновлення його становища та запобігання банкрутству, наприклад, А. В. Шевчук визначає державну підтримку як засіб державного регулювання, зміст і порядок надання якої визначається нормами чинного законодавства та яка опосередковує певний самостійний вид організаційно-господарських відносин [245, с. 58]. Тобто виокремлюється самостійний вид організаційно-господарських відносин – надання державної допомоги через наявність рішення-погодження спеціально уповноваженого органу та подальшого контролю. У цьому контексті можна говорити про доповнення ст. 12 ГК України новим засобом регулюючого впливу держави на діяльність суб’єктів господарювання – державною допомогою.

Вважаємо, що саме державна допомога належить до провідних економічно-адміністративних важелів (інструментів) впливу на конкретного суб'єкта господарювання. Д. В. Задихайло, аналізуючи державну політику щодо надання державної допомоги, зазначає, що «вступ України до СОТ також вимагає за допомогою активних засобів державного регулювання забезпечити національним товаровиробникам максимально високий рівень конкурентоздатності. Проблема забезпечення економічного зростання за рахунок інноваційних факторів виробництва з усіма вельми сприятливими соціальними та екологічними наслідками таких структурних перетворень також неможлива без активної державної економічної політики, відповідного державного регулювання економічних відносин» [56, с. 226]. Державна допомога є саме активним засобом державного регулювання, адже застосовується у відповідній ситуації ринку, з урахуванням стану його конкуренції та політичного стану загалом. Також вчений визначає, що цілком зрозуміла й особлива функціональна роль держави як унормувальника господарських і загалом економічних відносин, менеджера і регулятора економічних процесів за рахунок широкого арсеналу засобів впливу [57, с. 130]. Таким засобом впливу та функціональною складовою економічних відносин є державна допомога.

Більшість економістів погоджуються, що «майже всі форми державної допомоги фактично є втручанням у свободу підприємницької діяльності. За своєю суттю вони є обмежувальними заходами у процесі лібералізації торгівлі. Проте це не означає, що будь-яка державна підтримка має заборонятися. Як зазначалося вище, серед головних питань регулювання державної допомоги є питання пропорційності, тобто уникнення надмірного втручання у ринкову конкуренцію. Мистецтво державного управління економікою на практиці включає здатність приймати виважені рішення стосовно обставин, в яких державна допомога є виправданою й допустимою, незважаючи на її вплив на ринкову конкуренцію та торгівлю» [262, с. 190].

На думку К. В. Смирної, «серед інших переваг регулювання

державної допомоги можна зазначити такі: широке сприяння функціонуванню ринкової економіки в державі та раціоналізація промислової та інвестиційної політики; усунення нераціонального використання державних ресурсів; формування підходів до модернізації промислового виробництва, економічного розвитку та залучення прямих іноземних інвестицій на рівні кращої світової практики» [203, с. 157]. Так, «в умовах екстенсивного розвитку світового ринку необхідно повною мірою використовувати і розвивати закладені в законодавстві інструменти та механізми регулювання економічних процесів для просування в одному зі світовою спільнотою напрямі» [8, с. 87]. Саме тому «втручання держави в економічні процеси повинно відбуватись передусім на основі принципу законності та з дотриманням балансу між публічними інтересами споживачів і приватними інтересами суб'єктів господарювання, який впливає зі змісту принципу верховенства права» [103, с. 174].

На думку В. С. Щербини, виключно «засоби державного регулювання господарської діяльності – це встановлені законом економічні, організаційні і правові інструменти регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Застосування засобів державного регулювання господарської діяльності має бути спрямоване на розв'язання двох основних задач: 1) забезпечення оптимального державного регулювання, яке б виключало надмірне втручання держави в організацію і здійснення господарської діяльності; 2) забезпечення оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних (господарських) відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів в державі» [246, с. 17]. Засоби державного регулювання господарської діяльності є складовою державної політики, а тому доцільно розглядати державну допомогу саме як засіб державної економічної політики, оскільки він тісно пов'язаний із конкуренцією, окремими ринковими сегментами, їх суб'єктивною характеристикою, станом платоспроможності тощо.

Р. Шабанов указує на те, що під господарсько-правовими засобами

державного регулювання варто розуміти «засоби впливу держави на сферу підприємництва з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до прийнятої національної економічної політики, до яких належать, насамперед, правові прямі та непрямі засоби. Завдяки прямим засобам владними регуляторами суб'єкт господарювання примушений діяти певним чином у господарському середовищі, а непрямі стимулюють ефективне господарювання і додають економічної вигоди поведінці, яка є бажаною як для суспільства, так і для держави» [242, с. 86]. Тобто можна говорити про соціальний характер державної допомоги як засобу регулюючого впливу, адже «державне регулювання господарської діяльності за своєю природою є одним із видів соціального регулювання, під яким розуміють процес упорядкування поведінки соціальних суб'єктів через надання їм прав на певні дії, покладання обов'язків, установлення заборон, застосування заохочення та примусу» [1139, с. 128]. Саме соціальність як ознака державної допомоги виступає її самостійним критерієм допустимості її надання, адже пов'язана із реалізацією основних прав людини та її існуванням в суспільстві, тобто суб'єктом господарювання та його діяльністю.

Деякі автори, досліджуючи різноманітні суміжні правові категорії, вказують на їх тісний зв'язок та взаємодію із державною допомогою. Так, О. Р. Гофман, досліджуючи інститут державної гарантії як засобу забезпечення виконання господарських зобов'язань, вказує на те, що він є відображенням, зокрема, реалізації функції державного впливу на економіку шляхом підтримки діяльності суб'єктів господарювання [31, с. 4]. На думку О. О. Буланой, «ще одним інструментом державної підтримки підприємств, який застосовується в Україні протягом багатьох років, є державні гарантії по їх кредитах. У 2015 р. було надано таку підтримку на суму 7,2 млрд. грн. для НАК «Нафтогаз України», а також дві державні гарантії для цілей ОПК. Тим часом ні Угода про асоціацію між Україною та ЄС, ні правила СОТ не передбачають обмежень і заборон на державну підтримку підприємств для військових цілей. Необхідно зазначити, що з 2013 р. обсяги державної

допомоги, наданої у вигляді державних гарантій, поступово скорочуються: так, у 2013 р. відповідний показник становив 15,3 млрд. грн., у 2014 р. – 10,6 млрд. грн., а у 2015 р. – 7,2 млрд. грн.» [20, с. 26].

Тут варто розглянути досвід зарубіжних країн. Наприклад, «у Польщі гарантії за кредитами підприємцям надає Банк народного господарства — Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK). Порука або гарантія не може поширюватися на кредити, що надаються BGK. Гарантія надається в розмірі до 80% суми кредиту, мінімальна сума гарантії не може бути нижче 3,5 млн злотих, а максимальна сума не може перевищувати еквіваленту суми 10 млн євро в злотих. BGK стягує комісійну плату, що оплачується вперед за кожен річний період, її розмір визначається сумою гарантії погашення кредиту станом на початок року гарантії, за винятком поновлюваного кредиту, щодо якого базою для нарахування комісійних є сума гарантії кредитного ліміту. Ставка за річний період поручительства погашення кредиту: 3,8% — для заявників, що відносяться до категорії мікропідприємців, малих або середніх підприємців, 0,95%–3,80% для більших господарських суб'єктів (ставки визначаються в індивідуальному порядку і обумовлюються класом ризику). Основним видом забезпечення гарантії є власний вексель із застереженням «без протесту». Крім того, клієнт подає заяву про згоду на проведення примусового стягнення заборгованостей у разі дефолту. Банк BGK вправі висунути вимогу про надання додаткового забезпечення, якщо ризик виплати за зобов'язанням занадто високий. Заявка на надання гарантії клієнтом подається в той банк, що його кредитує» [80, с. 105]. Тобто гарантування є також самотійною ознакою державної допомоги.

А. М. Масько вказує на те, що «одним із видів непрямих засобів забезпечення ефективного використання державних коштів є надання державної підтримки суб'єктам господарювання» [102, с. 20]. Адже саме за рахунок зазначених коштів суб'єкти дійсно можуть надалі провадити свою діяльність, долаючи свій кризовий фінансовий стан. Здійснюючи порівняльну характеристику державної допомоги в Україні та ЄС, О. Кулик зазначає, що

«державна допомога в ЄС діє як один із механізмів досягнення програмних цілей створення та функціонування внутрішнього ринку, підвищення загальноєвропейської конкурентоспроможності, економічного розвитку, створення/збереження робочих місць, спираючись на програмні документи розвитку ЄС» [85, с. 22]. Вочевидь, саме державна допомога у вузькому значенні (як підтримка) є засобом регулюючого державного впливу на економічні процеси, діяльність суб'єктів господарювання, стан конкуренції і ринкових процесів загалом тощо, а в широкому – засобом державної економічної політики.

А. І. Шпомер пропонує в Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» визначити державну допомогу як «підтримку у формі, що визначена ст. 4 цього Закону, суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності» [250, с. 159]. На думку О. Е. Колосової, державна допомога – це «економічне втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання, що являє собою надання переваг окремим підприємствам, яких вони не змогли б досягти за нормальних ринкових умов та які можуть спотворювати або загрожувати спотворенням економічної конкуренції» [74, с. 9]. Вважаємо за доцільне визначити «державну допомогу як засіб державного регулювання, який передбачає підтримку суб'єктів господарювання, зазвичай, фінансового характеру з метою відновлення їх платоспроможності та конкурентного стану, на умовах та в порядку, визначеному нормами чинного законодавства. Цей засіб належить до непрямих за своїм характером та метою надання, тому слід доповнити ст. 12 ГК України новим засобом регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання – державною допомогою» [221, с. 90]. Є вірним і визначення державної допомоги як засобу державної економічної політики, що свідчить про її широке тлумачення в контексті майже всіх економічних процесів та явищ національної економіки.

Слушною є думка про те, що економічна політика держави являє собою сукупність заходів, спрямованих на розвиток економіки країни, покликана забезпечити збалансованість, прозорість і справедливість економічних взаємин. Основними передумовами ефективної економічної політики є чітке розуміння вектору розвитку країни, виважена оцінка власних можливостей, відмова від крайніх ідеологічних концепцій розвитку економіки [12, с. 71]. Державна допомога виступає тим важливим державним заходом, що суттєво впливає на економічні процеси в країні, передовсім, з метою їх позитивного відновлення або розвитку. На думку Ю. Ю. Арістова, роль держави в економіці значна: створення умов для забезпечення сталого економічного розвитку, стабілізація циклів економічної активності, створення необхідних умов для соціально справедливого розподілу доходу і забезпечення життєво необхідними благами населення, закупівля товарів та послуг, регулювання процесу монополізації. Здійснюючи бюджетні видатки, держава впливає на процеси виробництва, нагромадження, споживання і інші елементи процесу відтворення. Держава застосовує різні форми впливу на економіку, у тому числі надання субсидій населенню, здійснення державних інвестицій, бюджетне фінансування галузей, що визначають науково-технічний прогрес, досягаючи відповідних змін економічних пропорцій. Державні інвестиції та бюджет на підтримку пріоритетних галузей економіки створюють умови для структурної перебудови, модернізації і технічного переоснащення економіки, залучення інвестицій зарубіжних країн, сприяють підвищенню сукупного попиту, зростанню обсягів виробництва, зменшенню рівня безробіття [5, с. 38]. Тобто мова йде про доцільність надання різноманітних форм державної допомоги суб'єктам господарювання при настанні і дотриманні певних умов – критеріїв її допустимості.

Провідним напрямком державної економічної політики є державна фінансова політика, адже суб'єкти господарювання – отримувачі державної допомоги прагнуть отримати її саме у вигляді певних коштів. Слушно визначається у літературі, що державна фінансова політика у сфері видатків

бюджету передбачає стимулювання зростання внутрішнього попиту шляхом збільшення видаткової частини бюджету у періоди економічного спаду та зменшення або оптимізації її структури у періоди економічного зростання при якісному забезпеченні соціальної функції держави з урахуванням можливості використання обґрунтованого рівня дефіцитного фінансування бюджету [241, с. 118]. Дійсно, державна допомога належить до видатків державного або місцевого бюджетів, але надалі саме завдяки їй держава отримує важливі та дієві «бонуси» у вигляді податків, які сплачують суб'єкти господарювання завдяки отриманню допомоги у важкі для них часи та завдяки якій вони змогли зберегти свій бізнес прибутковим. Особливо це актуально під час введення воєнного стану та для подолання його економічно-руйнівних наслідків.

Державна допомога тісно пов'язана зі станом конкурентного середовища та «становить, по суті, вплив на конкуренцію та торгівлю у формі субсидій, податкових пільг та інших форм державних концесій на користь певних фірм, і, отже, може мати негативний вплив на інші фірми. У кожній країні (у тому числі в усіх країнах ЄС та СОТ) більшою чи меншою мірою забезпечується підтримка економічної діяльності (тобто підтримка промислових секторів, певних фірм, регіонального розвитку, інновацій, інвестицій, розвитку торгівлі, малого бізнесу, а також таких ключових галузей, як транспорт, сільське господарство та оборонна промисловість) шляхом запровадження різних інструментів, у тому числі субсидій, податкових пільг та інших заходів, які мають менш небезпечний ніж прямий вплив» [40]. Саме за умови державної допомоги суб'єкт господарювання зможе гідно конкурувати з іншими суб'єктами за товарною, територіальною, виробничою або іншими ознаками, тобто вона є одним з інструментів стимулювання господарської діяльності для досягнення економічних, соціальних та політичних цілей, зокрема для підвищення конкурентоспроможності таких суб'єктів на зовнішньому і внутрішньому ринку [219, с. 48].

Державна допомога «впливає на конкурентні умови внутрішнього ринку, оскільки серед її інструментів є дотації, податкові пільги, субсидії,

пряме фінансування, використання яких в інтересах певного суб'єкта господарювання може негативно позначатися на іншому суб'єкті» [25, с. 128].

Аналізуючи сучасну ситуацію розвитку інформаційних технологій та пандемічних обмежень, Є. О. Харитонов зазначає, що «в контексті євроінтеграційних прагнень нашої держави очікується, що новим викликом для України є доступ до єдиного цифрового ринку ЄС. Припускається, що це:

1) забезпечить вирішення проблем підпису і оформлення паперових юридично значущих документів, шляхом використання електронних засобів для підписання юридично значущих первинних документів. Цей спосіб надасть змогу громадянам і бізнесу оформляти безліч документів онлайн;

2) стимулюватиме розвиток цифрової економіки в умовах, коли нам доведеться долати економічні наслідки поширення коронавірусу;

3) сприятиме відкриттю ринку завдяки тому, що європейські інструменти передбачають можливість для українського громадянина створити компанію в ЄС в один клік. Те саме зможе зробити громадянин ЄС в Україні. Наша економіка стане більш привабливою для європейських інвесторів, а це потенційно означає збільшення робочих місць. Це також дасть змогу дрібним українським виробникам легше заходити на ринок ЄС. Адже європейський цифровий ринок – це не лише про спрощення бюрократичних процедур, а й про доступ до європейських фінансових послуг. Цими перевагами давно користується великий бізнес, а малому бізнесу набагато складніше долати цей бар'єр;

4) забезпечить свободу бізнесу, яка дасть змогу українським та європейським компаніям вільно здійснювати транскордонні платежі і не збирати всі ті документи, які зараз збирають українські компанії для платежів за кордон. Також це стосується укладання контрактів та виставлення рахунків в електронній формі між українськими та європейськими компаніями. Усе це може дати підтримку малому і середньому бізнесу в Україні, а також привабить європейських інвесторів» [232, с. 6]. Тобто йдеться про уніфікацію (спрощення) легалізаційних процедур для суб'єктів господарювання.

Цільове призначення державної допомоги є її важливою ознакою та умовою допустимості, яке обов'язково повинна визначити особа, яка бажає її отримати. Також мета державної допомоги притаманна й державі, так, наприклад, цілі, які визначає держава при наданні державної допомоги, як указує С. С. Онищенко, можуть бути «внутрішньо- та зовнішньоекономічними. До зовнішньоекономічних цілей відноситься збільшення обсягів експорту та його прибутковості, а також зменшення обсягів імпорту» [112, с. 43]. Отже, «надання державної допомоги в багатьох випадках виправдане з погляду інтересів суспільства або окремих його груп. Більше того, підтримка окремих підприємств часто не тільки сприяє підвищенню їхньої конкурентоспроможності, а й може мати загальний позитивний вплив на конкурентне середовище» [9].

Ще однією ознакою державної допомоги є наявність в її механізмі практичної реалізації організаційної складової – повноважень АМК України, адже це спеціально уповноважений державний орган, який є ініціатором, посередником та розпорядником надання державної допомоги, порядок та умови якої визначені нормами чинного законодавства, зокрема, відомчого характеру. Так, наприклад, діє Розпорядження АМК від 28.12.2015 р., яке визначає механізм подання надавачами державної допомоги Антимонопольному комітету України (далі – Уповноважений орган) інформації про чинну державну допомогу суб'єктам господарювання (далі – державна допомога) за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, у тому числі з обмеженим доступом, необхідної для прийняття рішень, передбачених Законом, форми й вимоги щодо подання такої інформації [135]. Вважаємо за доцільне скасувати зазначений відомчий акт, а його форми внести додатком до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», для уніфікації і спрощення законодавства.

Діяльність АМК України у сфері надання державної допомоги є важливою, адже саме цей орган є провідним щодо дотримання норм та принципів антимонопольно-конкурентного законодавства, а сама конкуренція

є умовою її надання. На думку Ю. Коваль, існують критерії державної допомоги, які мають виконуватися одночасно для відмежування останньої від усіх інших можливих способів надання державної підтримки, які визначені АМК України, а саме:

- підтримка надається суб'єкту господарювання;
- фінансування державної допомоги за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів;
- переваги надаються суб'єктам господарювання для виробництва окремих видів товарів;
- вибірковість застосування державної допомоги;
- вплив чи загроза впливу на конкуренцію та торгівлю [72]. Наприклад, за даними 2017 року, АКМУ було надано інформацію про державну підтримку обсягом 3439,16 млн гривень [184].

На думку О. О. Бакалінської, при кваліфікації заходів підтримки, що надаються суб'єктам господарювання як державної допомоги Антимонопольний комітет України має встановити, що:

- підтримка надається за рахунок коштів держави або органів місцевого самоврядування;
- реципієнтом є суб'єкт господарювання;
- сфера надання підтримки є пріоритетною для економічного і соціального розвитку (цільове та галузеве спрямування державної допомоги);
- надання підтримки забезпечує перевагу суб'єкта господарювання;
- внаслідок такої переваги може бути обмежена конкуренція на ринку;
- отримання підтримки суб'єктом господарювання впливає чи може вплинути на торгівлю чи іншу діяльність суб'єкта господарювання конкурента або його становище на ринку [9].

Вважаємо, що саме АМК України повинен визначати наявність критеріїв допустимості та, як наслідок, надання державної допомоги, узагальнювати й аналізувати її практику і статистику. Так, слушною є думка з приводу надання державної допомоги податкового характеру про те, що

АМКУ готує роз'яснення «стосовно ознак державної допомоги та критеріїв її визначення, підстав визнання податкових пільг державною допомогою та випадків, коли суб'єкт визнається надавачем державної допомоги, з метою формування єдиної практики застосування АМКУ законодавства України про державну допомогу із урахуванням практики Суду Європейського Союзу» [196, с. 6].

Також фахівці визначають, що «захід державного втручання вважається державною допомогою, якщо:

- застосовується до адресата допомоги, що є суб'єктом господарювання;
- підтримка надається державою (органом державної влади, державним підприємством) або приватним органом, який контролює держава та за рахунок державних ресурсів;
- спотворює або може спотворити конкуренцію тією мірою, якою він впливає на торгівлю між державами-членами ЄС;
- направлений на виробництво певних товарів або підтримку певних підприємств;
- надає економічну перевагу, яку підприємство не могло б отримати за нормальних ринкових умов. Правила надання державної допомоги застосовуються лише в тому випадку, якщо адресат допомоги є суб'єктом господарювання. Відповідно до прецедентної практики Суду ЄС суб'єктами господарювання є особи, які ведуть економічну діяльність незалежно від їх юридичного статусу та способу фінансування. Економічною діяльністю визнається будь-яка діяльність щодо пропозиції товарів та послуг на ринку» [76, с. 6].

Головними кваліфікуючими ознаками державної допомоги як відповідного самостійного правового інституту є:

- наявність її набувача – будь-якого суб'єкта господарювання, його аргументи на її отримання, стан його ефективності і конкурентоспроможності на ринку;

- наявність чітких умов допустимості державної допомоги, рішення спеціально уповноваженого державного органу про її надання та подальший контроль за її використанням» [221, с. 92]. Важливим є встановлення особи – отримувача державної допомоги, так, наприклад, Д. Ю. Сіюшов пропонує «під поняттям «отримувач державної допомоги» розуміти будь-яку особу (групу осіб) незалежно від організаційно-правового статусу та порядку фінансування, що здійснює підприємницьку діяльність, а саме здійснює продажі товарів, виконання робіт чи надання послуг та діє у конкурентному середовищі господарської діяльності» [196, с. 3].

Отже, державна допомога суб'єктам господарської діяльності – це засіб державної економічної політики, який передбачає надання будь-якої підтримки суб'єктам господарювання, зазвичай, фінансового характеру за рахунок державних та/або місцевих бюджетів, завдяки якому держава здійснює балансування між потребами захисту економічної конкуренції, стабільної платоспроможності існуючих суб'єктів господарювання та виконанням державою своєї нормативно-допоміжної функції для суспільства. Для уніфікації норм чинного законодавства та подальшого більш зручного та прозорого його застосування щодо державної допомоги слід скоротити кількість відомчих актів, а їх основні важливі сучасні нормативні вимоги внести до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

1.2. Класифікація державної допомоги суб'єктам господарювання у законодавстві та доктрині

Закон про державну допомогу розрізняє певні її види, на підставі чого доцільно провести її класифікацію, за допомогою якої формуватиметься ширше уявлення про неї як про важливу правову категорію та поглиблюватиметься її аналітично-змістовна характеристика. Найперше слід виокремити нову державну допомогу, тобто таку, яка надається вперше або

опосередковує істотні зміни щодо діючої, та програму державної допомоги або поточну, яка надається групі суб'єктів господарювання. Наприклад, аналіз розділу річного Звіту «Діяльність із впровадження системи моніторингу та контролю державної допомоги» (с. 274–287) засвідчив, що впродовж 2018 року до Комітету надійшло 916 повідомлень про державну допомогу, з них про нову державну допомогу – 860 (93,9%) та про програми чинної державної допомоги – 56 (6,1%) [58].

Інший вид державної допомоги визначається через граничні грошові критерії щодо державної допомоги, а саме: незначна, тобто еквівалентна 200 тисячам євро, за будь-який трирічний період, визначена за офіційним валютним курсом, встановленим Національним банком України, що діяв на останній день фінансового року. Варто виокремити і види державної допомоги залежно від її предметної характеристики, тобто: або вона здійснюється за рахунок державних, або місцевих ресурсів. Так, АМК України щодо незначної державної допомоги визначив таке: «Рішення про визнання відповідної державної допомоги незначною державною допомогою законодавством не передбачено. Надавач сам вирішує, чи є така державна допомога незначною. Згідно зі статтею 264 Угоди Сторони домовились, що вони застосовуватимуть положення Угоди з використанням як джерела тлумачення критеріїв, що впливають із застосування статей 106, 107 та 93 Договору про функціонування Європейського Союзу, зокрема відповідну судову практику Суду Європейського Союзу, а також відповідне вторинне законодавство, рамкові положення, керівні принципи та інші чинні адміністративні акти Союзу. Відповідно до пункту 3 Регламенту Європейської комісії про застосування статей 107 та 108 Договору про функціонування Європейського Союзу щодо незначної державної допомоги (*de minimis*), порогове значення у 200 тисяч євро є необхідним для забезпечення того, що будь-які заходи, що підпадають під дію цього Регламенту, могли вважатися такими, що не спотворюють або не загрожують спотворенням конкуренції. Тому така

державна допомога не справляє значного впливу на конкуренцію та автоматично є допустимою» [178].

Також окремим розділом Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» визначена допустима державна допомога і така, яка може бути визнана допустимою. На думку деяких фахівців, «закріпивши в Законі два види державної допомоги: допустиму і таку, що може бути визнана допустимою, законодавець для допустимої державної допомоги визначає її мету і форми, категорії отримувачів, максимальний розмір, умови та спосіб розрахунку сукупного розміру державної допомоги, витрати, що можуть бути відшкодовані отримувачам державної допомоги, а ці ж характеристики для державної допомоги, що може бути визнана допустимою, встановлюються в актах Кабінету Міністрів. Представляється, що такі положення Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» позбавлені будь-якого логічного пояснення. Як вважається, це не має нічого спільного з упровадженням сучасної мережі державної підтримки, яка має відповідати міжнародним стандартам і забезпечувати ефективне використання коштів державних та місцевих бюджетів» [250, с. 160].

К. В. Смирнова, спираючись на Регламент від 22.03.1999 р., виділяє існуючу допомогу та нову допомогу. Існуючою допомогою є схеми допомоги або окремі випадки надання допомоги, що були задіяні до вступу в силу Маастрихтського Договору для даної держави члена ЄС, а також допомога, яка була ухвалена Комісією ЄС згідно з процесуальними правилами для нової допомоги. Існуюча допомога не потребує надання попереднього повідомлення, але підлягає постійному контролю з боку Комісії ЄС. Нова допомога, як зазначає вчена, включає схеми допомоги і нові випадки індивідуальної допомоги, що не були включені у попередньо оголошені програми допомоги. Проте, нова допомога так само надається після обов'язкового попереднього повідомлення Комісії ЄС [1204, с. 342].

У юридичній доктрині державну допомогу класифікують за різними критеріями, найчастіше її поділяють на горизонтальну та галузеву. В основу

цієї базової класифікації покладена мета надання державної допомоги: так, горизонтальна допомога доступна суб'єктам господарювання в усіх або багатьох різних галузях і спрямована на розвиток регіонів, МСП або інші цілі у «горизонтальному» контексті, такі як, наприклад, підтримка ринкових досліджень та інноваційної діяльності. Правила надання такої державної допомоги в ЄС загалом є відносно гнучкими, радше дозвільними, ніж забороняючими та відкривають певний простір для експериментів у політиці на рівні держав-членів. Галузева державна допомога, навпаки, зосереджується на проблемі окремих суб'єктів або галузей виробництва та належить до заходів, які є більш проблематичними з точки зору конкуренції і торгівлі та менш ефективними у контексті промислової політики, відповідно, для її застосування за законодавством має існувати більш істотне обґрунтування. Зокрема, така допомога застосовується у галузях, де існують структурні проблеми, пов'язані з глобальною конкурентоспроможністю та перенасиченістю; в ЄС такі галузі називаються «чутливими» – вугледобувна, сталеливарна та суднобудівна галузі. В таких галузях застосовується пряма державна допомога [206, с. 40]. Тобто пряма державна допомога може надаватися і в умовах, спричинених війною для економіко-соціального відновлення країни.

Я. В. Петруненко виокремлює такі «критерії класифікації надання державної допомоги:

1) за метою надання: забезпечення розвитку (впровадження інноваційних технологій, екологізація виробництва, підтримання конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника тощо), оздоровлення суб'єкта господарювання, який має важливе стратегічне значення (відновлення платоспроможності, підвищення рентабельності діяльності суб'єкта господарювання);

2) за механізмом надання: пряма фінансова допомога (передбачає необхідність виділення бюджетних коштів для надання допомоги) та непряма

підтримка («відмова» держави від частини доходу на користь суб'єкта господарювання)» [1123, с. 137].

Також за територіальною ознакою можна визначити регіональну державну допомогу і таку, яка до неї не належить. У країнах ЄС другою за обсягами виділених коштів є регіональна державна допомога, а її надання регулюється Керівництвом з регіональної допомоги на 2014–2020 рр. Основна мета регіональної допомоги полягає у скороченні відмінностей у розвитку окремих регіонів ЄС, адже, за даними Єврокомісії, ВВП на душу населення у 5 найбагатших регіонах ЄС є у 5 разів вищим, ніж у 5 найбідніших його регіонах, а рівень безробіття, залежно від регіону, коливається від 2,5% до 35%. Надання регіональної допомоги базується на двох ключових принципах:

- спрямованість до найбільш відсталих регіонів, які визначаються за регіональними показниками ВВП на душу населення і безробіття;

- сприяння діяльності, яка забезпечуватиме розвиток регіону на довгострокову перспективу (у першу чергу підтримуються інвестиційні проекти і лише в окремих випадках – поточна діяльність уже існуючих підприємств) [2270]. Регіональна допомога також може зміцнювати позиції на ринку вже достатньо потужних фірм [272]. К. Бутс і М. Єгерс виявили «значущий і позитивний вплив інвестиційних субсидій на частку ринку тих фірм, які отримували допомогу» [254]. Коли ж «ринкова частка фірм, впливових у регіоні та на певному ринку, підвищується, ці фірми отримують ще більше підойм впливу на центральні та регіональні органи влади для лобіювання ще більших обсягів допомоги» [20, с. 28].

На думку інших учених, існує «три основні види державної допомоги: горизонтальна, регіональна та секторальна. Горизонтальна допомога спрямована на покращення навколишнього середовища, пом'якшення проблем безробіття, науково-технічний розвиток, підтримку малих та середніх підприємств незалежно від галузевої ознаки та включає підтримку на реструктуризацію підприємств» [110, с. 25]. Д. О. Черніков визначає, що «регіональною допомогою є підтримка відсталих регіонів. Допомога окремим

секторам може надаватись у випадку, коли механізми ринку не спрацьовують. Положення законодавства можуть послаблювати правила надання державної допомоги, проте, в більшості випадків, роблять правила більш обмежувачими. Хоча зазначений перелік правил охоплює більшість можливих випадків надання допомоги, держави-члени іноді пропонують для погодження Комісією схеми, які не відповідають запровадженій класифікації. Основним завданням для уряду, який надає допомогу, є передбачення її наслідків для загального добробуту та при цьому повинні розраховуватися вартість фінансування допомоги для бюджету та інші витрати, оцінити можливість погіршення добробуту в інших секторах внаслідок надання допомоги, а в подальшому – забезпечити ефективне використання допомоги, запобігаючи марному витрачання коштів» [240, с.18].

О. Е. Ліллемає схиляється до поділу державної допомоги «на галузеву (заходи, що стосуються окремих галузей економіки, зокрема, сільське господарство, рибальство, видобуток вугілля та ін.) та горизонтальну (дослідження і наукові розробки, охорона навколишнього природного середовища, підтримка малого та середнього бізнесу, створення нових робочих місць або навчання, допомога для регіонального розвитку тощо)» [94, с. 78]. Перший вид вважається таким, що потенційно може спотворювати конкуренцію. Горизонтальна допомога також включає в себе допомогу для порятунку підприємств та реструктуризації підприємств, які знаходяться в складному фінансовому становищі («тимчасові труднощі») [252, с. 117]. Цей вид допомоги вважався і вважається Європейською Комісією більш прийнятним, тому що меншою мірою призводить до спотворення конкуренції на внутрішньому ринку і є оптимальним для створення більш життєздатної європейської економіки на міжнародному рівні. Також серед типів державної допомоги також можна виділити інвестиційну та оперативну. Основним критерієм для їх виділення є мета її надання. Якщо перший тип допомоги загалом розглядається позитивно, у наданні допомоги другого типу зазвичай відмовляється і така допомога забороняється ст. 107 (п. 1) ДФЄС. Ці два типи

допомоги відрізняються за метою: якщо інвестиційна допомога має сприяти капітальним інвестиціям, які, своєю чергою, сприяють створенню нових виробництв і робочих місць; то оперативна допомога має мету допомогти підприємству, яке знаходиться у скрутному становищі, шляхом надання фінансових або фіскальних пільг або шляхом покриття його боргів [276, с. 118].

Різновиди державної допомоги можна виділити й за іншими критеріями. Так, наприклад, враховуючи існуючі напрацювання національних та зарубіжних науковців з приводу характеристики видів державної допомоги суб'єктам господарювання та з позиції чинного законодавства, її можна поділити «за рівнями легалізації, встановлення її допустимості відповідними нормативно-правовими актами. Основною ознакою такого поділу стало не спрямування державної допомоги до якої-небудь галузі чи сфери, а її відповідність критеріям правомірності чинного законодавства. Так, існує перший (базовий) рівень легалізації, відображений в спеціальному Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 р. № 1555–VII. Другий рівень розглядаємо як такий, що можна віднести до спеціального (базового) законодавства з необхідністю приведення іншого законодавства про допомогу у сфері господарювання з боку держави (передовсім, рівня законів) у відповідність до Закону. До третього рівня пропонуємо віднести практичну реалізацію законодавчих вимог на місцевому рівні, надання ознаки правомірності прийнятим рішенням і рішенням, які приймаються (локальне/місцеве профільне законодавство), про підтримку у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок місцевих ресурсів, що може загрожувати економічній конкуренції, створюючи переваги під час здійснення господарської діяльності (з урахуванням вимог п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону). Базовий рівень легалізації вимагає аналізу проблематики з позиції комплексності, так як включає кілька напрямків. Перш за все, необхідно враховувати сферу дії Закону, особливо ту державну допомогу, яка не підпадає під його правові приписи (ч. 2 ст. 3). Наприклад, можна вказати на

господарську діяльність, пов'язану з наданням послуг, що становлять загальний економічний інтерес, у частині компенсації обґрунтованих витрат на надання таких послуг: у сфері функціонування ринку електричної енергії; у сфері функціонування ринку природного газу; у сфері надання житлово-комунальних послуг. Незважаючи на те, що постановою Кабінету Міністрів України затверджений перелік послуг, що становлять загальний економічний інтерес [153], подальше удосконалення цього переліку має відбуватися із врахуванням теоретичних напрацювань щодо змісту цього поняття» [104, с. 62–63].

Фундаментальне значення встановлення сфери застосування Закону про державну допомогу полягає також у можливості потенційного звуження його дії, наприклад, як це було зроблено у минулому, коли були виключені (тобто легалізована державна допомога) проекти, що реалізуються Українським культурним фондом у порядку, встановленому відповідним законодавчим актом, а саме: Законом України «Про Український культурний фонд»[143].

У літературі також поділяють державну допомогу на пряму та непряму, враховуючи окремі сфери господарювання, мету та умови надання. Так, досліджуючи державну допомогу щодо аграрної галузі, Г.Є. Павлова зазначає, що «державна підтримка розглядається нами за трьома основними формами, серед яких: пряма (прямі бюджетні виплати); непряма (бюджетні кошти носять стимулюючий характер); умовно-пряма (опосередкована) (через організаційно-економічні заходи, найчастіше прямо не пов'язані з аграрним сектором економіки).

Різноманіття форм державної підтримки сприяло створенню багатоканальної системи державної підтримки галузі. Так, на державному рівні можна виділити форму прямої бюджетної підтримки: надання субсидій на сільськогосподарське виробництво і матеріально-технічні ресурси; субсидування короткострокового та інвестиційного кредитування підприємств і організацій АПК; надання субсидій на компенсацію частини

витрат агровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур; субсидії на витрати капітального характеру та ін.

Форма непрямой підтримки на цьому ж рівні полягає у здійсненні закупівель сільгосппродукції і продовольства для державних потреб; регулюванні виробничого ринку, за допомогою проведення закупівельних і товарних інтервенцій із зерном; захисту економічних інтересів товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в сфері АПК та ін.

Умовно-пряма (опосередкована) підтримка – це форма підтримки, при якій відбувається зміцнення виробничого потенціалу і позицій на споживчому ринку через опосередковані форми. Форма опосередкованої підтримки на державному рівні представлена заходами щодо забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов функціонування агротоваровиробників. Серед них заходи з реструктуризації заборгованості сільськогосподарських товаровиробників по платежах до бюджету всіх рівнів, державні позабюджетні фонди, постачальникам енергетичних та інших матеріально-технічних ресурсів; створення спеціального податкового режиму; підтримки аграрної науки; реалізації державних програм і загальнонаціональних проектів» [115, с. 20–21].

Підставою для класифікації державної допомоги є також строк її надання, який може бути визначений подією або календарною датою, наприклад, це державна допомога, яка у вигляді компенсації надається роботодавцю на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб за відповідною постановою уряду [154].

Отже, класифікація державної допомоги може бути здійснена залежно від: 1) підстав фінансування: а) та, яка фінансується за рахунок державного бюджету, б) фінансується за рахунок місцевого бюджету; 2) суб'єктного складу одержувачів: а) та, яка надається фізичним особам-підприємцям, б) та, яка надається юридичним особам; 3) форми вираження: фінансова та інша;

4) підстав виникнення: одноразова та постійна; 5) строковості: строкова та безстрокова; 6) просторової дії: регіональна та яка до такої не належить.

1.3. Зарубіжний правовий досвід надання державної допомоги на умовах її допустимості

У багатьох зарубіжних державах застосовується державна допомога суб'єктам господарювання, з одного боку, як певний засіб їх підтримки різноманітного характеру, а, з іншого, – як засіб регуляторного впливу, а також державної економічної політики. У законодавстві цих країн визначаються різні умови та порядок її надання, але незмінним є такий важливий фактор, як допустимість. На думку О. Кулик, саме для України, як європейської країни, вельми важливим є позитивний ефективний дієвий іноземний досвід правового регулювання допустимості державної допомоги для різноманітних суб'єктів господарювання, адже такий досвід можливо імплементувати у норми чинного вітчизняного законодавства через відповідну процедуру. Перш за все, цікавим та розгалуженим є досвід ЄС, адже, основним критерієм визначення державної допомоги є спотворення конкуренції та вплив на торгівлю між членами ЄС, тобто, просування певного виду економічної діяльності шляхом надання преференцій. Також, критеріями визначення допомоги є надання трансферів державних коштів, надання економічної переваги, селективність [85, с. 3]. Слушною є думка про те, що «іноземний досвід державної допомоги є вельми цінним для України, адже, транскордонне співробітництво сприяє розвитку та забезпеченню як демократичних, так і соціальних цінностей ринкової економіки» [273, с. 6].

Загалом державна допомога в ЄС являє собою «одну із структурних складових наддержавної політики, а її правила є цілісним механізмом, що забезпечує ефективне спрямування бюджетних та інших ресурсів держав-членів ЄС на проведення структурних перетворень в економіці та підвищення конкурентоспроможності суб'єктів спільного ринку ЄС. Саме цей механізм

складається з базових положень Лісабонського договору, процедурних правил, схвалених Радою ЄС та Європейською Комісією, а також низки горизонтальних, секторальних та інших правил, регламентів і настанов, які безпосередньо визначають вимоги до схем державної допомоги» [280, с. 667].

Acquis ЄС не містять прямого визначення поняття державної допомоги, однак у справі 61/79 Denkavit Суд ЄС дав тлумачення державної допомоги, зазначивши, що ст. 87.1 [нині – ст. 107 (1) Договору про функціонування ЄС; ДФЄС] посилається на рішення держав ЄС, якими вони, відповідно до власних економічних і соціальних цілей, надають на основі односторонніх або самостійних рішень підприємствам або іншим особам ресурси або забезпечують переваги, призначені для заохочення досягнення запланованих економічних і соціальних цілей [251].

На підставі аналізу законодавства ЄС можна твердити, що у праві ЄС відсутній принцип повної заборони державної підтримки, адже вона визначається принципом її несумісності, при цьому його порушення тягне за собою повернення незаконно отриманої допомоги (із відсотками за її користування). Але, на думку Я. В. Рогінської, у той час як ст. 107(1) стосується загальної заборони заходів державної допомоги, ст. 107(2) містить особливі випадки, коли державна допомога завжди вважається сумісною зі спільним ринком ЄС – де-юре сумісна державна допомога. Такими випадками є:

- допомога соціального характеру, надана окремим споживачам, за умови, що вона надається без дискримінації на підставі походження відповідних товарів;
- допомога для ліквідації наслідків стихійного лиха або надзвичайних ситуацій;
- допомога, надана економіці певних регіонів Федеративної Республіки Німеччини, що зазнали впливу поділу Німеччини, тією мірою, якою така допомога необхідна для компенсації економічних втрат, спричинених таким поділом [189, с. 15]. Вважаємо за доцільне визначити такі види державної

допомоги і в вітчизняному законодавстві, адже необхідно у майбутньому застосувати заходи щодо відновлення економічних процесів та діяльності суб'єктів господарювання, які зазнали руйнувань і втрат під час війни РФ проти України.

У літературі аналізується іноземний досвід державної допомоги через її певні види та різноманітні критерії. Так, О. О. Бакалінська слушно вказує на те, що саме «національне законодавство про державну допомогу не містить положення стосовно критеріїв оцінки допустимості для конкуренції державної допомоги. Враховуючи проаналізований зарубіжний досвід, варто зазначити, що в ЄС визначено такі категорії державної допомоги як: «горизонтальна», «галузева» та «регіональна» як особливий вид горизонтальної. Для кожної категорії існують різні положення стосовно критеріїв оцінки допустимості для конкуренції. Відсутність таких категорій у національному законодавстві не дозволяє визначити критерії оцінки допустимості для конкуренції державної допомоги» [9]. Також галузева державна допомога визначена в ЄС як секторальна, яка надається «тільки тим секторам і на тих умовах, коли вигоди від надання допомоги перевищують спотворюючий вплив на ринковий механізм» [259]. Зазначена секторальна державна допомога є актуальною й для України, адже Уряд повинен визначити пріоритетні напрями господарювання та прийняти рішення щодо їх фінансування шляхом надання державної допомоги.

Україна, як один із суб'єктів міжнародного співробітництва, що має дотримуватися міжнародних зобов'язань у сфері державної допомоги, уклала низку міжнародних договорів щодо запозичення позитивного досвіду державної допомоги. Відповідно такими договорами є:

1. Угода про заснування Світової організації торгівлі в частині Угоди про субсидії та компенсаційні заходи [214];
2. Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ [213];
3. Договір про заснування енергетичного співробітництва (ДЕС) [50];

4. Угода про асоціацію [215]. Так, наприклад, в Угоді від 1994 р. не наведено чіткого визначення державної допомоги, а зазначено критерії, за якими субсидії вважаються допустимими та не впливають на конкуренцію. Однак є і види допомоги, що заборонені згідно з цією Угодою, а саме: субсидії, що де-юре чи де-факто обумовлені показниками експорту та субсидії, що обумовлені як єдина умова або одна з умов використання вітчизняних товарів у перевагу над імпортованими [214].

На думку фахівців, «стаття 2.13 Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ, яка має назву «Субсидії та компенсаційні заходи» говорить, що в такому процесі необхідно спиратися на Угоду про субсидії та компенсаційні заходи, тобто дублює всі зазначені там вимоги. У главі 4 ст. 18 пп. Договору про заснування Енергетичного Співтовариства вказано, що не є сумісним з належною дією цього Договору будь-яка державна допомога на користь певних підприємств або певних енергоресурсів, яка спотворює або загрожує спотворити конкуренцію» [239, с. 67]. Тобто, тісно показаний взаємозв'язок та взаємовплив конкуренції та державної допомоги. Надалі вони вказують на те, що саме «угоди виокремлюють державну допомогу як елемент надання вибіркового переваг та впливу на торгівлю і конкуренцію. Тому дія таких актів (угод) спрямована на визначення доцільності, форми, мети, спрямування, законного процесу надання, допустимості для конкуренції та постійного контролю за операціями з державною допомогою. Виявлено, що на цьому етапі розвитку економічних зв'язків європейські законотворці вважають важливим попередній та постійний поточний контроль за державною допомогою» [239, с. 67].

Застосування положень законодавства ЄС зобов'язує Україну до реформування вітчизняного законодавства з метою його удосконалення з урахуванням сучасних потреб та закономірностей розвитку ринкових відносин. Так, наприклад, «за час дії Закону виникла необхідність його вдосконалення. З цією метою АМКУ було розроблено проект змін, які передбачають адаптацію до європейського законодавства, удосконалення

процесуальних аспектів та понятійного апарату. Однією із запропонованих змін є доповнення визначення «державної допомоги» критерієм впливу допомоги на торгівлю між Україною та ЄС. Така зміна дозволить привести визначення державної допомоги у відповідність із Угодою про асоціацію та зменшити навантаження на органи державної влади і місцевого самоврядування, оскільки заходи державної допомоги, вплив яких обмежується місцевим рівнем, не потребуватимуть повідомлення Комітету. Також пропонується запровадження нового поняття «суб'єкта господарювання», яке буде визначатись залежно від діяльності, яку він провадить. На відміну від України, в ЄС суб'єкт господарювання визначається за принципом розподілу діяльності на економічну та неекономічну. Тобто суб'єктом господарювання у розумінні законодавства є лише той, хто здійснює економічну діяльність, яка полягає у реалізації товарів на ринку. Відповідно здійснення державної підтримки неекономічної діяльності не підпадатиме під правила контролю державної допомоги, адже Закон поширюється виключно на державну допомогу суб'єктам господарювання» [228, с. 677].

Передовсім міжнародними нормами закріплюється тісний взаємозв'язок державної допомоги із конкуренцією, внаслідок чого, як слушно зауважує Д. О. Черніков, відбувається «лише поступове поглиблення економічних реформ, постійна модернізація національної економіки, дотримання європейських вимог, які накладає членство в міжнародних організаціях, спонукають до послідовної відмови від застарілих форм державної допомоги. Проте варто також згадати негативний досвід, який виникає під час міжнародної конкуренції українських виробників, коли вони стикаються з компаніями, які працюють в умовах розвинених програм державної допомоги суб'єктам господарської діяльності, що, своєю чергою, ставить їх у наперед нерівні конкурентні умови» [240, с. 3].

Важливим критерієм допустимості державної допомоги в праві ЄС та в деяких інших країнах є ретельне і зважене «використання ґрунтового

економічного аналізу. Всі суб'єкти господарської діяльності, які бажають отримати допомогу, мають пройти «балансовий тест», який має показати, чи допомога буде спрямована на чітко визначені цілі: зростання виробництва, зростання зайнятості населення, спрямовані на екологію, чи дійсно допомога є тим необхідним інструментом, який допоможе досягти цілей економічної політики, наскільки ймовірні негативні наслідки від надання допомоги та як це вплине на ринок і споживача, чи збережеться здорова конкуренція на ринку товарів» [102, с. 20]. У літературі наголошується на тому, що «схеми державної допомоги в ЄС обмежені за обсягами, терміном надання та сферою застосування, тобто виконується вимога регресивності (поступове зменшення загального обсягу підтримки) та попередньо проводиться економічний аналіз, необхідний для визначення оптимальних обсягів державної допомоги, після чого встановлюється максимально допустима межа інтенсивності фінансування (обсяг, тривалість)» [233]. Таким економічним аналізом може бути проведення аудиту, податкові і статистичні показники, аналіз конкурентоспроможності тощо.

Економічний аналіз реального становища суб'єкта господарювання є важливим принципом надання державної допомоги будь-якого рівня та форми в ЄС, окрім того, існують й інші принципи. Так, наприклад, принцип недискримінації є основним у рамках політики ЄС та саме він має гарантувати всім суб'єктам підприємницької діяльності справедливі умови для ведення гри. Водночас будь-яке втручання держави в економіку, у тому числі надання допомоги одному із суб'єктів, може мати негативні наслідки для ринку, тому головне завдання – мінімізувати вплив на конкуренцію. Принцип ринкового кредитора застосовують, щоб визначити можливість появи «штучних переваг» внаслідок утручання держави в економічний процес. Принцип інвестування ринкової економіки діє як гарантія встановлення і підтримки нейтралітету між приватними і державними суб'єктами господарської діяльності щодо застосування правил ринкової конкуренції, а також унеможливорює будь-яку

дискримінацію приватних підприємств, які не мають доступу до державних ресурсів [150].

Принцип підзвітності контролю реалізується на національному (ex-ante) і наднаціональному (ex-post) рівнях. За цим принципом оцінюється необхідність надання допомоги, зіставляються можливі позитивні і негативні наслідки цієї допомоги. Принцип гласності означає, що усі державні контролюючі чи регулюючі органи мають працювати прозоро, у тому числі й для забезпечення ефективної реалізації надання державної допомоги. Законодавчо визначаються особливості надання схем державної підтримки, можуть передбачатися спрощені процедури (зокрема, «відкритого розслідування»), запровадження інформування один одного країн-членів ЄС [266, с. 60].

Принцип обмеження обсягу тривалості та пропорційності означає, що уся допомога, яка надається суб'єктам господарювання в ЄС, є обмеженою в обсягах, часі та сфері застосування. Також цей принцип спрямований на поступове зменшення загального обсягу виділеної підтримки [257, с. 10]. Такі принципи узгоджуються з підвищенням ефективності такої допомоги та зменшенням негативного впливу втручання держави на конкуренцію.

Щодо принципу забезпечення рівних правил гри, то тут слід погодитись, що будь-яка допомога є втручанням, яке спотворює ринкові механізми та обмежує конкуренцію. Такі наслідки для спотвореної конкуренції мають бути мінімізовані; виходячи з цього, основною метою діяльності Комісії ЄС у сфері надання державної допомоги є створення рівних правил гри всім учасникам ринку.

Принцип адекватних інституцій має своєю метою заснування незалежного контролюючого органу та чітке визначення всіх процедур, пов'язаних з державною допомогою, що мають бути також прозорими. У різних країнах органи влади, що надають державну допомогу, різні. Так, допомога може надаватись міністерствами, місцевими органами влади або державними підприємствами, проте всі такі інституції мають бути підзвітними

контролюючому органу, який, своєю чергою, здійснює жорсткий контроль, оцінку використання коштів та визначення найефективніших форм допомоги.

Принцип прозорості виражається в поінформованості суспільства з приводу будь-яких рішень щодо надання державної допомоги. Відкритість забезпечується шляхом постійних повідомлень в офіційних джерелах інформації.

Щодо обсягів надання державної допомоги, то вони мають бути економічно обґрунтовані. Згідно з економічними принципами, схеми допомоги, що застосовуються в ЄС, обмежені в обсягах, у часі та за сферою застосування. Крім того, встановлюється обмеження допустимої частки використання державних коштів у діяльності підприємств та встановлюються вимоги регресивності державної допомоги (поступове зменшення загального об'єму допомоги) [229, с. 186].

Слушною є думка про те, що саме «застосування досвіду Європейського Союзу під час формування принципів надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні матиме позитивний ефект: введення принципів не дасть деформувати конкурентне середовище на ринку товарів чи послуг і дасть змогу Україні плавно увійти у світову економіку. Оскільки Україна поки що не інтегрувалася до єдиного ринку ЄС, то держава має більшу гнучкість щодо використання державної допомоги, ніж країни ЄС. Аналогічно під час перенесення досвіду ЄС потрібно розуміти, що критерії, розроблені ЄС щодо доцільності надання окремих видів державної допомоги, необхідно адаптувати до українських умов» [102, с. 21–22]. Наприклад, доцільною є підтримка морських портів шляхом спрощення митних процедур в портах і гнучка система встановлення портових зборів. Так, експерти ЄС підкреслюють доцільність спрощення митних процедур при транспортуванні вантажів морським транспортом [260]. Можливість зміни ставки портового збору залежно від економічної ситуації закріплена, наприклад, в новому

законодавчому акті Іспанії № 33/2010, прийнятому в 2010 році [279]¹. Такі заходи можуть стати досить ефективними в Україні. Особливо враховуючи той факт, що в Україні діє один із найвищих тарифів у середземноморсько-чорноморському регіоні на перевалку контейнерів, і одні із найбільш витратних портових зборів [84, с. 33]. Уявляється, що державна допомога морським портам у вигляді введення регульованих ставок портового збору є вкрай важливою як спосіб подолання наслідків російської агресії, мета якого полягає у найшвидшому відновленні ефективної діяльності щодо перевалки контейнерів.

Важливим сектором економіки, який потребує державної допомоги в ЄС та інших країнах, є малий і середній бізнес. Наприклад, «фінансування малого бізнесу в ЄС має злагоджену організацію. До неї залучені Структурні Фонди: Фонд регіонального розвитку, Соціальний фонд, які поділяють на товариства спільного інвестування й товариства спільного гарантування. Вагомою підтримкою є Торговельно-промислові палати, Асоціації малого бізнесу. Значне досягнення взаємодопомоги держави та малого підприємництва досягнуто у Японії, де промислове виробництво забезпечене на 40% за рахунок малого та середнього бізнесу. Реалізація була проведена за рахунок впровадження спеціального оподаткування, для окремих видів діяльності; створення корпорації страхування; надання переваги новим розробкам і використанню нових технологій. У США використання на малих та середніх підприємствах близько 90% власного оборотного капіталу доповнюється вдалими розробками щодо консалтингових послуг, наданням пільг Адміністрацією по справам малого та середнього бізнесу США компаніям, зайнятих у нано- та біотехнологіях, розробках альтернативних джерел енергії, ІТ-технологіях. У 2015 році було створено урядом спеціального фонду для кредитування малого та середнього підприємництва в обсязі 30 млрд дол.» [98, с. 38].

¹ The Spanish Act no. 33/2010 of 5 August 2010. Інформаційний ресурс. Режим доступу: <http://www.portius.org/PortLawLog2010-09.htm>

Аналізуючи досвід США, дослідники вказують на те, що цільовою державною структурою, що представляє інтереси малого підприємництва і забезпечує зворотний зв'язок, у США являється, створена 1953 р. і діюча донині, Адміністрація у справах малого бізнесу (Федеральне агентство). Її філії розташовані не лише у базових економічних центрах, але і в усіх великих містах, що дає змогу використати механізм державної підтримки в усіх штатах. Сама ж державна підтримка, здійснювана Адміністрацією у справах малого бізнесу і її філіями, виражається у формах інформаційно-технологічної підтримки, допомозі і наданні гарантій при отриманні кредитів, а також наявність власного бюджету дає можливість надання за його рахунок субсидій і кредитів малому підприємству. Крім того, в США функціонує спеціальний Адвокатський відділ, діяльність якого спрямована на правову підтримку малого бізнесу в Конгресі і судах [116, с. 770].

Політика підтримки малого бізнесу в Європі здійснюється через діяльність держав і через спеціальні програми, які реалізуються під егідою ЄС, також «на рівні держав фінансова допомога забезпечується значними податковими пільгами в перші роки функціонування, кредитами на пільгових умовах суб'єктам, орієнтованим на інноваційну діяльність, охорону довкілля і екологічні проекти, функціонуючим у відсталих регіонах, підприємствам з високою соціальною значимістю. Слід відзначити значний внесок уряду країн у фінансову підтримку організацій, фондів, що допомагають розвитку малого підприємництва. Ці фонди поділяють на товариства спільного інвестування й товариства спільного гарантування. Активну роль у фінансовому розвитку малих суб'єктів підприємництва також відіграють національні Торгівельно-промислові палати, Асоціації малого бізнесу» [183, с. 237]. Тобто концепція підтримки малого та середнього бізнесу в ЄС є чіткою та зрозумілою. Вона, як зазначає І. Самойлова, «враховує національні та загальноєвропейські інтереси, включає цілі та принципи такої політики, має механізми та організаційні структури її реалізації» [191, с. 153 – 154].

Мікрофінансові організації дуже актуальні в малих містах та селищах, тобто тих населених пунктах, де банківська інфраструктура або відсутня взагалі, або представлена фрагментарно. Там такі організації можуть бути альтернативою тіньовому ринку кредитування. Формування такої системи мікрофінансових інститутів дає можливість збільшити доступність базових банківських послуг для громадян, кооперативів та приватних підприємців. Розвиток мікрофінансових інститутів здатний стати каталізатором розвитку малого та середнього підприємництва, у тому числі інноваційного [116, с. 771].

У Польщі у 1997 році був створений «Національний фонд кредитних гарантій», що гарантує надання кредитів малим підприємствам, з часом була сформована мережа регіональних фондів для підтримки та розвитку аграрних і депресивних районів. В Угорщині діє Агенція з розвитку інвестицій, торгівлі і холдинги регіонального розвитку (контролює розподіл фінансової підтримки малих підприємств) [70, с. 8]. Також з досвіду Польщі щодо форм державного сприяння фізичним особам-підприємцям на стадії започаткування підприємницької діяльності, дослідники пропонують запровадження в Україні аналогів таких юридичних механізмів державної підтримки, як «*ulga na start*» (полегшення початку) та «*prawo do błędu dla nowego przedsiębiorcy*» (право на помилку для нового підприємця) [53, с. 24]. У «скандинавських країнах основним «донором» фінансових «ін'єкцій» у мале підприємництво є держава. Уряди цих країн надають субсидії та прямі позики початківцям у малому бізнесі. Перспективні та важливі проекти на 50–75% можуть фінансуватися за рахунок державних коштів. Ірландія деяким категоріям підприємців-початківців протягом року виплачує щомісячну допомогу в 50 фунтів-стерлінгів» [193, с. 281].

Одним із основних напрямів децентралізації у Великобританії стало надання реальної автономії та передача низки функцій з управління економікою регіональним органам влади. До заходів, спрямованих на підтримку підприємництва в Англії, можна віднести: заохочення використання інновацій та новітніх технологій, забезпечення підприємств

доступними фінансами (зокрема, шляхом створення місцевих фондів допомоги невеликим компаніям із перспективою зростання), ефективного використання коштів фондів ЄС. У Франції дуже розвинена система субсидій для малого бізнесу, призначення яких належить до компетенції регіональної влади. В Іспанії уряд розробляє та впроваджує систему заходів із підтримки підприємництва. При цьому важливу роль відіграють регіональні, галузеві громадські об'єднання підприємців. Вони беруть участь у розробці державної політики, а також реалізації заходів із підтримки підприємництва, захисту його інтересів всередині держави та в рамках ЄС. Окрім цього, в регіонах Іспанії існує велика кількість організацій, які захищають інтереси підприємців. Прикладом можуть бути Асоціація малого бізнесу та торгівельно-промислові палати, філії яких розташовані в кожному місці. Іспанія виступає одним із головних бенефіціарів з боку ЄС та бере активну участь у розроблених ЄС програмах із підтримки регіонального розвитку [35, с. 38].

Позитивним «прикладом особливої ролі малого підприємництва у розвитку та відновлення національної економіки є Японія, де малий бізнес забезпечує біля 40% промислового виробництва. Такі результати вдалося досягнути завдяки значній допомозі уряду, зокрема впровадженню спеціального оподаткування для окремих видів діяльності; створенню Корпорації страхування суб'єктів малого бізнесу, асоціації гарантування кредитів; наданню пільгових кредитів, гарантій, субсидій підприємствам на модернізацію та удосконалення виробництва, реалізацію спільних проектів з університетами, інститутами щодо нових розробок, розвиток легкої і харчової промисловості, розробку нових продуктів і нових технологій, створення нових підприємств у відсталих регіонах. Крім того, уряд забезпечує фінансування консультаційно-інформаційної підтримки малого бізнесу, підготовки кадрів» [193, с. 379]. Правове становище малих підприємств в Японії регулюється системою спеціальних законів про статус малого підприємства та пільги для нього (всього 12), а також положеннями про пільги для малих фірм у податковому, зовнішньоторговельному та галузевому законодавствах. Є

також спеціальний закон, що регулює субпідрядні відносини і входить до системи антимонопольного законодавства. Правовий статус таких фірм регулюється Комерційним кодексом (закон про підприємство).

Стимулювання проводиться на всіх етапах розвитку старих і особливо нових малих і середніх підприємств: реєстрації, становлення, зростання. Для цього використовується система різноманітних економічних важелів: пільгові позики і кредити (загальні та цільові), різні податкові пільги, технічна і консультаційна допомога, інформаційно-комп'ютерне обслуговування, підготовка кадрів та інше. Примітно, що в країні створені і відповідні державні структури з гарантування позик для невеликого бізнесу і за їх страхування. Спеціальна держкорпорація готова покрити частину збитку кредитора, якщо дрібний підприємець не в змозі повернути отриману позику.

В. О. Лігузова слушно вказує на те, що «Уряд повинен схвалити комплексну концепцію, яка давала б змогу реформувати систему фінансування наукової і науково-технічної діяльності. Вона повинна передбачати поступовий перехід до програмно-цільового фінансування наукової сфери (проектного, грантового), залучення коштів приватного сектору економіки для розвитку вітчизняної науки і технологій. Нині основними джерелами фінансування інноваційної діяльності в Україні є власні кошти науковців, державний бюджет, іноземні інвестори та інші джерела фінансування» [93, с. 40]. Тобто, «основними напрямками підвищення ефективності фінансового механізму розвитку малого та середнього підприємництва на основі успішної реалізації державної політики щодо фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва є: створення сприятливого середовища для започаткування і ведення бізнесу; забезпечення ефективної державної фінансової підтримки розвитку малого підприємництва. Наслідками ефективної реалізації фінансового механізму є досягнення потужного товарноспоживчого, інвестиційно-інноваційного й інституційно-соціального ефектів» [11, с. 13].

Також, на думку вчених, «в цілому державну підтримку малого та середнього бізнесу на сучасному етапі можна згрупувати за двома основними напрямками: макроекономічному та протекціоністському. Макроекономічний напрям спрямований на підтримку підприємницької діяльності в цілому, незалежно від масштабів чи галузевої підпорядкованості. Протекціоністський передбачає реалізацію програм підтримки саме малого підприємництва. Цільові програми протекціоністського напрямку розробляються на основі специфічних особливостей фінансово-господарської діяльності. Основними принципами розробки є: нейтральність фінансової допомоги, збереження конкурентного середовища в секторі, забезпечення рівних умов доступу до джерел фінансової підтримки, забезпечення оптимального порядку графіка повернення фінансової допомоги, надання допомоги опосередкованими методами [82, с. 239]. Тобто одним із напрямом сучасної економічної політики є політика протекціонізму щодо малих та середніх підприємств, особливо тих, бізнес яких суттєво постраждав унаслідок війни РФ проти України.

У літературі вказується, що «в ЄС фінансування горизонтальних програм допомоги відбувається за принципом надання меншої за обсягами, але більш якісної допомоги, такі програми мають загально-європейське значення (розвиток інфраструктури, екологічна складова, наукова та інноваційна діяльність, конкурентоспроможність суб'єктів господарювання). Кожен напрям горизонтальної допомоги в ЄС охоплює значну кількість галузей. Адже основою економічного механізму державної наукової політики Німеччини є поєднання конкурсного бюджетного фінансування інноваційних проектів, окремих дослідників та інфраструктури з різними методами непрямого стимулювання наукової діяльності. Серед останніх слід виділити податкові механізми, амортизаційну і кредитну політики, ефективний захист авторських прав, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу з інноваційною спрямованістю» [93, с. 40].

Уряд України ще 2005 року визнав важливість міжнародних норм (стандартів) щодо державної допомоги та визначення її пріоритетних сфер і

напрямків, так, у його Доповіді про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу зазначено, що «повністю неадаптованою залишається сфера регулювання державної допомоги. У законопроекті про внесення змін до Закону про захист економічної конкуренції, що розробляється з метою запровадження механізму здійснення контролю за наданням державної допомоги необхідно врахувати більшість положень *acquis communautaire* і передусім уникнути вужчого визначення поняття державної допомоги, ніж те, що міститься у Договорі про заснування Європейського Співтовариства, оскільки внаслідок застосування такого визначення виникнуть суттєві розбіжності між українською та європейською політикою у зазначеній сфері, зокрема у частині надання податкових пільг.

У зв'язку із вступом України до СОТ, а також у контексті переговорів щодо створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом важливим є використання повною мірою досвіду Європейського Союзу у сфері надання державної допомоги агропромисловому сектору, зокрема щодо переорієнтації підтримки виробництва на реалізацію ринково-орієнтованої політики, спрямованої на охорону навколишнього середовища» [173].

Отже, «міжнародними критеріями державної допомоги є такі: сприяння конкуренції, економічний баланс інтересів різноманітних суб'єктів господарювання, цілеспрямованість та обґрунтування, рівень і правові наслідки впливу на споживчий ринок» [222, с. 628].

Важливою ознакою державної допомоги в ЄС є оприлюднення її результатів, так, «країни Євросоюзу щорічно подають національні звіти про надану в попередньому році державну допомогу до Єврокомісії через веб-інтерфейс. У звітах є цифри державної допомоги на захист навколишнього середовища та енергетики, на розвиток регіонів, на дослідження та розробки, включаючи інновації, на розвиток сільського господарства та рибної галузі, на підтримку малого бізнесу, на відновлення платоспроможності та реструктуризацію компаній, а також інші види допомоги за галузями й

формами надання допомоги. Комісія щороку зводить до купи інформацію країн ЄС про державну допомогу і публікує State Aid Scoreboard. Тогорічний звіт ЄК показує, що держави ЄС витратили 116,2 млрд євро, тобто 0,76% ВВП на державну допомогу на рівні Європейського Союзу. Найбільше – 4,4 млрд євро державної допомоги було надано для захисту навколишнього середовища та енергетичної безпеки в усіх галузях. На всі інші види державної допомоги – близько 54,8 млрд євро, тобто 0,36% ВВП» [28]. Убачається за доцільне, щоб «для забезпечення прозорості у сфері державної допомоги Україна та ЄС щорічно інформували на взаємній основі про загальний обсяг, види та галузевий розподіл державної допомоги, яка може вплинути на торгівлю між Сторонами.

Завдяки оприлюдненню такої інформації європейські та українські суб'єкти господарювання можуть отримати інформацію про державну допомогу, що надається в Україні, зокрема і про випадки незаконної державної допомоги чи її неналежного використання, а відтак оскаржувати такі факти відповідно до законодавства, або з реалізації яких програм державної допомоги вони самі можуть отримати ресурси для розвитку свого бізнесу» [228, с. 678]. Тобто у звіті розкривається мета державної допомоги, яка також є обов'язковою умовою її надання, так, наприклад, Окружний адміністративний суд міста Києва в своєму рішенні зазначає, що оскільки метою підтримки визначено спрямування дій органів місцевого самоврядування, суб'єктів малого підприємництва, громадських об'єднань підприємців, а також установ ринкової інфраструктури на створення сприятливих умов для активізації підприємницької діяльності та поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва та підвищення його ролі у вирішенні завдань прискореного соціально-економічного розвитку міста, формування і впровадження ефективної системи його обслуговування, підтримки й захисту шляхом концентрації фінансових та матеріально-технічних ресурсів, що реалізується у формі капітальних видатків на будівництво

багатофункціонального комплексу, така підтримка відповідає наведеним нормам. У даному випадку йдеться про фінансування інфраструктури, яка сприяє на місцевому рівні покращенню ділового та споживчого середовища.

При цьому однією з причин необхідності надання державної допомоги з фінансування багатофункціонального комплексу визначено здійснення місцевою владою будівництва швидкісних сполучень, унаслідок чого буде зруйновано торгівельну інфраструктуру ринку, зокрема, втратять робочі місця підприємці, які здійснюють торгівлю на земельних ділянках, які передбачені для вказаного будівництва [187, с. 50].

Отже, в більшості зарубіжних країн застосовується державна допомога, яка надається на умовах та в порядку, визначеними нормами чинного законодавства, що загалом складається із таких етапів:

- початковий – розробка і прийняття програми (плану) надання державної допомоги та його оприлюднення;
- аналіз ринку та становища суб'єктів господарювання, які потенційно є її отримувачами;
- перевірка скрутного фінансового становища потенційного отримувача шляхом проведення аудиту, перевірки податкових і статистичних даних, інших відомостей;
- аналіз мети, обґрунтування і правових наслідків впливу положення отримувача на споживчий ринок, з урахуванням норм конкурентного законодавства;
- прийняття рішення щодо надання нової або поточної державної допомоги;
- оприлюднення результатів;
- подальший моніторинг становища отримувача державної допомоги.

Імплементація положень Угоди про асоціацію щодо державної допомоги має своєю метою не лише зближення з ЄС, а й сприяння підвищенню ефективності витрачання державних коштів, які виділяються на державну

допомогу, забезпеченню прозорості процесу її надання та звітуванню щодо її використання перед громадськістю. Слід наголосити на тому, що процес імплементації положень Угоди про асоціацію відбувається планомірно. Проте підстав говорити про завершеність формування в Україні інституту державної допомоги з точки зору прийняття в повному обсязі національного законодавства, необхідного для забезпечення ефективної роботи системи моніторингу і контролю державної допомоги, немає. У 2014 році, завдяки прийняттю Закону про державну допомогу, закладено фундамент відповідного національного законодавства, який має сприяти виконанню положень статті 42 Конституції України та статей 16 і 26 Господарського кодексу України.

Закон став базовим документом, який потребував розробки та прийняття підзаконних нормативно-правових актів. Дотепер уже зроблено певні кроки у цьому напрямі. Так, з 2017 р. розпочалася робота системи моніторингу і контролю. Законом було визначено уповноважений орган з питань державної допомоги (АМКУ), його повноваження, права та обов'язки всіх заінтересованих осіб (надавачів та отримувачів державної допомоги, інших суб'єктів господарювання тощо). Уже ухвалені та набрали чинності положення щодо моніторингу та контролю державної допомоги, за винятком методики формування карти регіонального розподілу державної допомоги, підготовки та оприлюднення офіційної звітності України у сфері державної допомоги. Частково прийнято «матеріальні» норми законодавства у сфері державної допомоги, а саме критерії оцінки допустимості державної допомоги, але, на жаль, процес їх розробки та прийняття ще не закінчено. Функціонує Портал державної допомоги, на якому розміщується реєстр державної допомоги. Додатково варто зазначити, що доцільним було б також закріплення в Кодексі про адміністративні правопорушення відповідальності за порушення норм Закону; крім того, на законодавчому рівні мають бути розмежовані випадки, коли порушення Закону України «Про захист економічної конкуренції» можуть бути допустимою або недопустимою державною допомогою [219, с. 50].

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних, соціальних та міжнародно-правових аспектів поняття державної допомоги, її класифікації, досвіду зарубіжних держав у сфері надання державної допомоги уможливило формулювання низки висновків, які розширюють її змістовну характеристику.

Державну допомогу суб'єктам господарської діяльності ми визначаємо як засіб державної економічної політики, який передбачає надання будь-якої підтримки суб'єктам господарювання, зазвичай фінансового характеру, за рахунок державних та/або місцевих бюджетів, завдяки якому держава здійснює балансування між потребами захисту економічної конкуренції, стабільної платоспроможності існуючих суб'єктів господарювання та виконанням державою своєї нормативно-допоміжної функції для суспільства. Правові відносини у сфері надання державної допомоги врегульовує спеціальний нормативний акт – Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Спеціально уповноважений державний орган – АМК України здійснює моніторинг щодо її надання за колом суб'єктів, їх діяльності, ринками, виробництвом, товарним асортиментом та у своїх актах доповнює та уточнює спеціальний закон. Видається доцільною уніфікація норм законодавства, для чого слід скоротити відомчі акти, а їх основні вимоги закріпити у відповідному Законі.

Установлена специфіка програмування державної допомоги шляхом прийняття коротко- (на 1 рік), середньо- (від 1 до 3 років) та довгострокових програм (від 3 років), а на його підставі – й планування, яке є практично-дієвим нормативно-правовим механізмом упорядкування різновидів державної допомоги, джерел фінансування, кола отримувачів, умов та критеріїв допомоги.

Головними кваліфікуючими ознаками державної допомоги як відповідного самостійного господарсько-правового інституту є: наявність її

набувача – будь-якого суб'єкта господарювання, його аргументи (мета) на її отримання, стан його ефективності і конкурентоспроможності на ринку, наявність чітких умов допустимості державної допомоги, рішення спеціально уповноваженого державного органу про її надання та подальший контроль за її використанням.

Класифікація, тобто розмежування видів державної допомоги може здійснюватися за такими підставами: 1) за фінансуванням: а) фінансована за рахунок державного бюджету, б) фінансована за рахунок місцевого бюджету; 2) за суб'єктами (одержувачами): а) яка надається фізичним особам-підприємцям, б) яка надається юридичним особам; 3) за формою вираження: фінансова, матеріально-технічна, інформаційна тощо; 4) за тривалістю: одноразова та постійна; 5) за строковістю: строкова та безстрокова; 5) за просторовою дією: регіональна (вибіркова) та нерегіональна (загальна); 6) за сферою господарства: а) у сфері послуг; б) у сфері виробництва; в) змішана; 7) за кількісними фінансовими показниками: а) значна (понад 200 000 грн.); б) незначна (до 200 000 грн.). Така розгалужена класифікація державної допомоги дає змогу розширити уявлення про неї як про важливу господарсько-правову категорію.

З точки зору легалізації і правомірності надання державної допомоги суб'єктам господарювання її можна поділити на такі три рівні: перший рівень – закріплений у Законі «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»; другий рівень – закріплений спеціальним (базовим) законодавством з необхідністю приведення іншого численного законодавства про допомогу у сфері господарювання з боку держави (передовсім, рівня законів) у відповідність до Закону; третій рівень – реалізація законодавчих вимог на місцевому рівні, надання ознаки правомірності прийнятим рішенням і рішенням, які приймаються (локальне/місцеве профільне законодавство), про підтримку у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок місцевих ресурсів, що може загрожувати економічній конкуренції, створюючи переваги

під час здійснення господарської діяльності (з урахуванням вимог п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону).

Метою надання державної допомоги суб'єктам малого та середнього підприємництва є подолання та запобігання корупції; недовіри малих та середніх підприємців до ініціатив влади; а причинами – низька купівельна спроможність населення; світова та національна економічна криза; збереження формально-адміністративних бар'єрів; недостатньо розвинута інфраструктура різноманітної допомоги на місцевому рівні; брак кваліфікованих трудових ресурсів; карантинні заходи, запроваджені у зв'язку з епідемією COVID-19; наслідки війни РФ проти України.

Виокремлено такі міжнародні критерії державної допомоги, як: сприяння конкуренції, економічний баланс інтересів різноманітних суб'єктів господарювання, цілеспрямованість та обґрунтування, рівень і правові наслідки впливу на споживчий ринок. Вартий уваги досвід Німеччини щодо надання державної допомоги як виключень зі встановлених правил за спрощеною процедурою, тією мірою, якою така допомога необхідна для компенсації економічних втрат, спричинених таким поділом країни, а щодо України – зумовлених війною для її економіко-соціального відновлення.

Доцільним визнано закріплення в Кодексі про адміністративні правопорушення відповідальності за порушення норм Закону та розмежування на законодавчому рівні випадків, коли порушення Закону України «Про захист економічної конкуренції» можуть бути допустимою або недопустимою державною допомогою.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОПУСТИМОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

2.1. Допустимість державної допомоги суб'єктам господарювання як основна юридична умова її надання

Для державної допомоги, з правової точки зору, характерна її основна й обов'язкова ознака (умова) – допустимість, за якою вона надається, відтак практично реалізується та підлягає контролю з боку уповноважених державних органів. Допустимість державної допомоги визначається через певні чинники – критерії, тільки за наявності яких вона й надається, характеристиці яких присвячений підрозділ 2.2 нашого дослідження.

Ст. 5 Закону про державну допомогу не містить визначення такої важливої ознаки державної допомоги, як допустимість, але перелічує її кваліфікаційні критерії (чинники), зазначаючи, що державна допомога є допустимою, якщо:

- 1) допомога має соціальний характер, кінцевими вигодонабувачами якої є споживачі, за умови, що така допомога надається без дискримінації, пов'язаної з походженням товарів;
- 2) надається з метою відшкодування збитків, завданих надзвичайними ситуаціями техногенного чи природного характеру.

Тобто на нормативному рівні встановлені два критерії допустимості державної допомоги, за якими вона й надається: соціально-споживча та необхідно-ситуаційна державна допомога. Соціально-споживчий критерій допустимості державної допомоги характеризується відсутністю отримання прибутку та недискримінаційним характером. Необхідно-ситуаційний критерій допустимості державної допомоги, зокрема, актуалізувався 2020 року у зв'язку всесвітньою пандемією COVID-19, наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України був затверджений порядок, який визначив

механізм надання коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину та повернення зазначених коштів у разі порушення гарантій зайнятості осіб, яким виплачувалася така допомога, а також її розмір [157].

Важливим питанням є доктринальне визначення допустимості державної допомоги як провідної господарсько-правової категорії та завдяки якій державна допомога визнається законною. Аналіз наукової літератури виявив, що допустимість державної допомоги зазвичай характеризується шляхом переліку критеріїв, умов надання та аналізу її ознак. Так, Я. В. Петруненко вказує на те, що однією із вимог допустимості державної підтримки є дотримання законодавства про захист економічної конкуренції, відсутність ознак дискримінації суб'єктів господарювання тощо [123, с. 134]. На думку адміністративістів, «надання державної допомоги не повинно значно обмежувати конкуренцію, а всі адміністративно-правові заходи щодо надання державної допомоги повинні бути направлені на захист кожного суб'єкта господарювання без істотного впливу на конкуренцію. У випадку надання державної допомоги вона повинна бути обґрунтованою та усувати дії у сфері надання державної допомоги, що обмежують чи спотворюють конкуренцію» [81, с. 228].

Саме економічне обґрунтування та стан конкурентоздатності певного ринкового сегменту є важливими ознаками допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання, які вони самі визначають за різновидами та умовами своєї діяльності. Слушною є думка про те, що державна допомога може йти на користь країні за рахунок стимулювання розвитку важливих та перспективних галузей економіки. Водночас державна допомога може завдати значного негативного впливу для бізнесу держави по причині пошкодження природної конкуренції в державі. Негативний вплив державної допомоги відбувається коли: держава надає сумнівні податкові канікули, вибіркові необґрунтовані списання податкового боргу та дотації окремим компаніям, які насправді не потребують їх. Саме тому державна допомога завжди має бути

добре обґрунтована, зважаючи на зведення ризиків втручання в економічну конкуренцію держави до мінімуму. Слід зазначити, що державна допомога не має ставити суб'єкта господарювання, якому вона надається, в привілейоване становище [77, с. 20].

Деякі автори пов'язують допустимість державної допомоги із повноваженнями державних органів, через таку їх ознаку, як дискреційність. Так, існує думка, що «виявлення приналежності державної підтримки, як стимулюючого заходу до державної допомоги, визначення державної допомоги суб'єктам господарювання, як такої, що є допустимою чи недопустимою для конкуренції, здійснюється на основі дискреційних повноважень Уповноваженого органу – АМКУ, відповідно до законодавства, на підставі адміністративного акта – рішення, відповідно до адміністративної процедури» [119, с. 69]. Самі дискреційні повноваження – це «сукупність прав та обов'язків осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом» [188, с. 182]. Зі свого боку, І. А. Артеменко визнає, що дискреційні повноваження органів публічної адміністрації повинні мати чітко визначені правові межі і відповідати низці стандартів конституційного та адміністративного права – об'єктивності та послідовності у застосуванні. До їх основних ознак можна віднести: законність, дотримання публічного інтересу, наявність встановлення нормативно-правовими актами меж їх застосування, можливість вибору суб'єктом під час прийняття оптимального управлінського рішення, вчинення дії або утримання від її вчинення (бездіяльність) [7, с. 130]. Тобто «може існувати така державна допомога, яка не вважається автоматично допустимою (сумісною з ринком), а є допустимою лише на підставі оцінки за критеріями допустимості, що проводиться Уповноваженим органом – АМКУ і є визначеними КМУ. Таким чином, допустима державна допомога – це державна допомога, яка відповідає

критеріям оцінки допустимості та надана після проходження всіх процедур моніторингу відповідно до Закону 1555-VII» [119].

Вважаємо, що допустимість державної допомоги – це законна підстава її надання через дискреційні повноваження спеціально Уповноваженого органу, змістом якої є наявність та обґрунтування її умов надання соціального, ризиково-випадкового, пандемічного, воєнного та іншого характеру.

Крім того, у літературі наголошується на тому, «що законодавець повинен був би розтлумачити зміст таких уживаних термінів, як «державна допомога, що є допустимою», «державна допомога, що може бути визнана допустимою», у ч. 1 ст. 1 Закону Про державну допомогу. Однак законодавець, закріпивши положення про «державну допомогу, що є допустимою», «державну допомогу, що може бути визнана допустимою», залишає можливість довільно розуміти та на власний розсуд тлумачити ці поняття» [250, с. 160]. У чинній редакції Закону про державну допомогу у ст. 6 міститься вичерпний перелік цілей та критерії оцінки допустимості окремих категорій державної допомоги, яка може бути визнана допустимою. Так, наприклад, Комітетом було розпочато справу № 500-26.15/44-20-ДД про державну допомогу для проведення поглибленого аналізу допустимості державної допомоги для конкуренції в частині питання надання допомоги державного фінансування комунальному некомерційному підприємству «Черкаська обласна стоматологічна поліклініка Черкаської обласної ради».

За результатами розгляду справи Комітетом встановлено, що державна допомога, яку надає Управління охорони здоров'я Черкаської обласної державної адміністрації комунальному некомерційному підприємству «Черкаська обласна стоматологічна поліклініка Черкаської обласної ради» у формі поточних та капітальних трансфертів, буде допустимою для конкуренції відповідно до статті 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» за умови внесення Управлінням охорони здоров'я Черкаської обласної державної адміністрації змін до умов її надання та виконання зобов'язань: розробити та затвердити нормативно-правовий та/або

розпорядчий акт, яким повинні бути покладені зобов'язання щодо надання послуг із надання медичної безкоштовної стоматологічної допомоги населенню Черкаської області як послуг, що становлять загальний економічний інтерес, на комунальне некомерційне підприємство “Черкаська обласна стоматологічна поліклініка Черкаської обласної ради”. Державна підтримка, яка надається закладам охорони здоров'я, щорічна частка платної діяльності яких становить більше 20 відсотків та щодо якої не виконані умови, викладені в рішенні Європейського суду від 24.07.2003 № 280/00 *Altmark Trans GmbH, Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH*, містить ознаки державної допомоги та потребує подання повідомлення до Антимонопольного комітету України відповідно до Порядку, затвердженого розпорядженням Антимонопольного комітету України від 04.03.2016 № 2-рп, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 04.04.2016 за № 501/28631 (зі змінами). Оцінка допустимості такої державної допомоги здійснюється відповідно до рішення Комісії ЄС про застосування частини другої статті 106 ДФЄС до державної допомоги у вигляді компенсації за обслуговування населення, що надається певним суб'єктам господарювання, які несуть відповідальність за надання послуг загального економічного значення (2012/21/ЄС) та Рамкового повідомлення Комісії ЄС щодо державної допомоги у формі компенсації за надання публічних послуг (2011) 2012/C 8/03 [63].

Стаття 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» містить у переліку підстав для визнання її допустимою таку, як підтримка культури. Прикладом може слугувати Рішення АМК України про підтримку та розвиток культурно-освітніх заходів; забезпечення реалізації державних програм у сфері культури на рівні міста Полтави; сприяння здійсненню виховної та культурно-освітньої роботи серед різних верств населення міста Полтави; організація культурного дозвілля та задоволення культурно-мистецьких потреб різних верств населення міста Полтави; проведення міських та культурно-мистецьких заходів на високому

організаційному, художньому та технічному рівнях була надана державна допомога. Тобто підтримка КП «Палац дозвілля» спрямована на фінансування суб'єкта господарювання, який здійснює конкретні види господарської діяльності у сфері культури. Отже, така підтримка спрямована на окремі види господарської діяльності.

Підтримка спрямована на часткове фінансування операційних витрат отримувача, який частково звільняється від звичайних витрат, які б здійснював суб'єкт господарювання, що провадить аналогічну господарську діяльність у сфері культури за звичайних ринкових умов, тобто без втручання держави. Отже, у результаті отримання повідомленої фінансової підтримки КП «Палац дозвілля» набуває переваг, які недоступні іншим суб'єктам господарювання за звичайних ринкових умов. Підтримка, яку надає Управління культури Виконавчого комітету Полтавської міської ради комунальному підприємству «Палац дозвілля» на покриття витрат, які пов'язані з організацією культурного дозвілля та задоволення культурно-мистецьких потреб різних верств населення міста Полтави, проведенням міських та культурно-мистецьких заходів, на підставі Міської програми розвитку культури м. Полтави на 2015–2019 роки, затвердженої рішенням Полтавської міської ради від 30.01.2015 (зі змінами), у сумі 24 452,2 тис. гривень із 30.01.2015 по 31.12.2019, є допустимою державною допомогою відповідно до пункту четвертого частини першої статті 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [174]. Тобто своїм рішенням – відомчим актом АМК України аргументовано визначає умови допустимості державної допомоги щодо умов, порядку та форми її надання. Без такого змістовного обґрунтування надання державної допомоги неможливе та у подальшому вона є предметом контролю з боку зазначеного органу. Уявляється, що слід розмежовувати абсолютну допустимість державної допомоги та відносну допустимість, яка передбачає можливість її надання на засадах законності та легалізації.

Допустимість державної допомоги визначає та обґрунтовує сам суб'єкт, який надалі стає її набувачем, шляхом процедури звернення. Актуальною є державна допомога як вид інвестування. Так, наприклад, у рішенні АМК України роз'яснюється порядок надання державної допомоги на індустріальний парк «Суми» та зазначається, що «Сумська міська рада затвердила Концепцію зазначеного парку, з метою забезпечення сприятливих умов для залучення інвестицій в економіку міста та для облаштування території цього парку з місцевого та державного бюджетів планується виділити майже 40 млн. грн., але для того, щоб така підтримка була допустимою, необхідно виконати ряд рекомендацій АМКУ, а саме: визначити чіткі напрями витрат допомоги, передбачити вимоги щодо створення додаткових робочих місць, дотримати вимоги до граничних обсягів допомоги з місцевого бюджету в залежності від розміру підприємства та ін.» [175].

Доцільним є виокремлення критеріїв допустимості регіональної державної допомоги, які притаманні окремим видам суб'єктів господарювання, так, наприклад, нормативно Уряд затвердив критерії допустимості заходів державної допомоги для забезпечення розвитку регіонів та підтримки малого та середнього підприємництва [41]. На думку фахівців, територіальні громади мають подавати нотифікацію (повідомлення про державну допомогу) ще до того, як прийнято конкретне рішення про надання грошей. Бо якщо ви вже надали допомогу, а ми (Антимонопольний комітет) потім визнали її недопустимою, то гроші доведеться повертати. Антимонопольний комітет не повинен контролювати кожную копійку і кожні 100 гривень, які витрачено. Комітет перевіряє більш значні суми. І в нашому законодавстві, як і в європейському, є винятки. Якщо загальна фінансова підтримка одного підприємства за три роки є меншою, ніж еквівалент 200 тисяч євро, то громади мають право нас не інформувати. Якщо ж раптом на кінець третього року ви бачите, що сума може потенційно перевищити 200 тисяч євро – тоді звертаєтеся до нас [52].

На нашу думку, доцільним є визнання права подавати нотифікацію за іншими органами. Зокрема, Рада з питань сприяння розвитку малого підприємництва серед своїх завдань має додержання гарантій права на підприємництво суб'єктів малого підприємництва, у тому числі суб'єктів мікропідприємництва та сприяння вирішенню проблемних питань їх розвитку. Тому варто додати до її повноважень право на звернення до Уповноваженого органу щодо надання державної допомоги зазначеним суб'єктам шляхом внесення змін до відповідного положення, яке визначає її правовий статус [152].

Важливим є визначення нотифікації як звернення до Уповноваженого органу про надання державної допомоги та як певної процедури. У словнику нотифікація (пізньолат. *notificatio*, від лат. *notificare* – робити відомим, повідомляти) – у дипломатичній і договірній практиці держав повідомлення іншій стороні про відповідні юридичні факти [201]. Акти ЄС зазначають, що для того, щоб покращити ефективність механізму нотифікації, підвищити правову визначеність для національних регуляторних органів і учасників ринку та забезпечити своєчасне виконання регуляторних актів бажано, щоби нотифікація, яку здійснює національний регуляторний орган і яка містить аналіз ринку, також містила запропоновані національним регуляторним органом коригувальні заходи для усунення виявлених неспроможностей ринку. Якщо проект акта пов'язаний з ринком, який визнано конкурентним і стосовно якого вже існують коригувальні заходи, нотифікація повинна також включати пропозиції щодо скасування таких обов'язків [151]. Тобто нотифікація – це процедура, формальна підстава для надання державної допомоги, яка передбачає підготовку необхідного пакета документів для обґрунтування її надання та критерії її допустимості на певному ринку, з урахуванням конкурентних тенденцій.

Деякі фахівці визначають допустимість державної допомоги як самостійний правовий принцип, тобто положення, яке вирізняється імперативністю, значущістю та універсальністю. Так, О. Колосова наголошує

на виокремленні «принципу допустимої й недопустимої допомоги. Ці принципи кальковані зі ст. 107 Договору про функціонування Європейського Союзу для конкуренції, якщо інше не встановлено цим Законом» [73, с. 325]. Деякі вчені також зараховують до принципів державної допомоги «принцип попереднього оцінювання, адже надзвичайно важливо здійснювати оцінку необхідності надання державної допомоги, ефективність її використання та вплив на добробут суспільства та конкуренцію. Тут слід акцентувати на європейському тесті балансування, який дає змогу визначити виправданість того чи іншого заходу державної допомоги. Під час застосування цього тесту вирішуються такі питання: чи існує дестабілізація ринкового механізму, який має бути виправлений; чи є державна допомога найбільш прийнятним інструментом для усунення проблеми; чи зумовить це зміну поведінки отримувача допомоги; чи є вона пропорційною [278, с. 18]. Отже «у такому разі позитивні й негативні наслідки допомоги балансують один проти одного. Систематична оцінка можливих негативних наслідків державної допомоги також має проводитися, зокрема, з точки зору спотворення розподілу ресурсів і динамічної ефективності, гонок субсидій та ринкової влади» [255, с. 4]. Представляється, що попереднє оцінювання входить до принципу допустимості державної допомоги, адже без нього неможливо визначити умови, ситуації та становище суб'єкта для її надання на законних підставах. Попереднє оцінювання також може міститися у нотифікаційних документах.

Нотифікаційні документи повинні містити економічні показники державної допомоги, як на стадії прийняття рішення про її надання, так і після. На думку А. М. Масько, повинно бути застосовано ґрунтовний економічний аналіз, адже всі суб'єкти господарської діяльності, які бажають отримати допомогу, мають пройти «балансовий тест», який має показати, чи допомога буде спрямована на чітко визначені цілі: зростання виробництва, зростання зайнятості населення, спрямовані на екологію, чи дійсно допомога є тим необхідним інструментом, який допоможе досягти цілей економічної

політики, наскільки ймовірні негативні наслідки від надання допомоги [102, с. 20].

Допустимість державної допомоги впливає на її законний характер. На думку фахівців, «незаконно надана державна допомога одній або ж декільком компаніям, зважаючи на складні умови розвитку бізнесу в нашій країні, може призвести до послаблення становища інших компаній, які допомогу не отримали, та до їхнього витіснення з ринку. Також слід зазначити, що послаблення конкуренції на ринку шкодить в першу чергу кінцевому споживачу, адже саме в умовах конкуренції народжуються найякісніші товари/послуги, які мають найкраще співвідношення ціна/якість. Якщо за результатами розгляду справи, щодо незаконно наданої допомоги Уповноважений орган прийме рішення про визнання державної допомоги незаконною, така допомога підлягатиме припиненню та поверненню до бюджету в повному обсязі разом з відсотками за користування нею. Слід зазначити, що повернення державної допомоги не є штрафом, а лише покликане відновити ситуацію, яка існувала до надання незаконної державної допомоги» [77, с. 31]. Так, правовими наслідками відсутності або надання державної допомоги за невизначеними законом критеріями є визнання її незаконною, наприклад, Кабінет Міністрів України затвердив Порядок повернення незаконної державної допомоги, недопустимої для конкуренції, який містить визначення повернення незаконної державної допомоги як «дії надавачів та отримувачів на виконання рішення Уповноваженого органу про повернення незаконної державної допомоги, що спрямовані на перерахування обсягу незаконної державної допомоги, та/або вчинення інших дій, що забезпечують повернення незаконної державної допомоги» [171]. У листопаді 2018 року Комітет уперше ухвалив рішення про незаконність держдопомоги, яку надала Вінницька міськрада, з метою безкоштовного перевезення громадян у святкові дні.

Обґрунтування рішення АМКУ:

- КП «Вінницька транспортна компанія» є суб'єктом господарювання у розумінні ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції».

- Підприємство конкурує з перевізниками, які здійснюють автобусні перевезення пасажирів на одному й тому ж маршруті загального користування у Вінниці.

- Вибірковість надання підтримки саме для КП «Вінницька транспортна компанія» встановлює для нього переваги.

- Ці переваги спотворюють конкуренцію на ринку перевезення пасажирів.

- КП «Вінницька транспортна компанія» було визначено перевізником без конкурсу, обов'язковість проведення якого прямо передбачено ЗУ «Про автомобільний транспорт».

- Держдопомогу підприємство отримало до прийняття рішення Комітету.

Отже, державну допомогу у розмірі більше 400 тис грн. КП «Вінницька транспортна компанія» визнано недопустимою, постановлено припинити та повернути [176].

У своєму дослідженні С. С. Онищенко визначила, що державна допомога, надання якої заборонено на підставі нормативно-правових актів (заборонена допомога) або на підставі рішення уповноваженого органу (допомога, що може бути дозволена), є незаконною. Надання незаконної державної допомоги суб'єктам господарювання є порушенням законодавства про захист економічної конкуренції з боку надавачів такої допомоги. Відслідковування таких порушень та реакція держави на них забезпечується за допомогою функції контролю, в даному випадку контролю за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції [112, с. 129]. Так, «у разі, якщо державна допомога не попадає під категорію державної допомоги, що подається без повідомлення Уповноваженому органу, але державна допомога була все ж була надана надавачем, то така допомога є незаконною» [119, с. 72]. Тобто у літературі виокремлюється два види державної допомоги залежно від

наявності умов її допустимості: дозволена, у разі їх наявності, та заборонена – у разі їх відсутності або неможливості їх визначення і встановлення.

Також доцільно у такому ракурсі виокремлювати законну та незаконну державну допомогу. Аналізуючи державну допомогу в ЄС, Я. В. Рогінська зазначає: «оскільки держави-члени ЄС зберегли суверенність стосовно їх промислової політики, починаючи з 1950-х рр. постала необхідність запровадження спеціальних правил щодо регулювання в Договорі про заснування ЄС питання надання державної допомоги державами-членами, адже це могло мати негативний вплив на торгівлю і конкуренцію в рамках спільного ринку ЄС. Дані положення також відображено в останній редакції ДФЄС – статтях 107–109. Даними статтями передбачено критерії визначення заходу як державної допомоги, а також загальні вимоги щодо здійснення контролю за наданням такої допомоги. Відповідно законною, згідно з положеннями ДФЄС, є державна допомога, яка надана відповідно до вимог даного Договору, положення якого розтлумачено в підзаконних актах і в практиці Судів ЄС» [189, с. 100].

На думку К. В. Смирнової, стаття 107 (п. 1) ДФЄС, яка дає роз'яснення поняттю державної допомоги, містить основні елементи самої державної допомоги. За наявності таких критеріїв державна допомога вважається несумісною із внутрішнім ринком Євросоюзу. Однак, на практиці держава не позбавлена можливості здійснювати інші державні заходи, які не є державною допомогою у розумінні ст. 107 (п. 1). Отже, головними складовими визначення несумісною із спільним ринком державної допомоги є: по-перше, вибірковість надання державної допомоги; по-друге, надання державами-членами переваг, неправомірних із комерційної точки зору; по-третє, залучення державних коштів; по-четверте, результатом надання державної допомоги є викривлення конкуренції; та, по-п'яте, державна допомога має вплив на торгівлю на території Євросоюзу [204, с. 331].

Верховний Суд у своєму рішенні також визначив, що незаконна державна допомога – це нова державна допомога, надана без повідомлення

Уповноваженого органу або в період після повідомлення, але до прийняття Уповноваженим органом рішення про допустимість державної допомоги для конкуренції, або надана всупереч рішення Уповноваженого органу про визнання нової державної допомоги недопустимою для конкуренції, крім категорій державної допомоги, надавачі якої згідно із цим Законом звільнені від обов'язку повідомлення про нову державну допомогу [136].

Допустимість як критерій визначений у законодавстві ЄС через поняття «державна допомога», яке міститься в статті 107 (1) ДФЄС. Однак воно не має дефініції, звичної для українського законодавства, адже визначено як набір критеріїв, яким цілковито має відповідати захід державної підтримки, щоб вважатися заходом державної допомоги, тобто не всі заходи державної підтримки є заходами державної допомоги. Для оцінки сумісності (допустимості) державної допомоги ЄК використовує тест балансування. Його роль при оцінці сумісності в основному полягає в балансуванні її негативного впливу на торгівлю та конкуренцію на внутрішньому ринку з його позитивними наслідками, з точки зору внеску у досягнення чітко визначених цілей спільного інтересу. Балансування цих ефектів враховує вплив допомоги на соціальний добробут ЄС за такими критеріями:

- 1) Допомога в будь-якій формі, що надається за рахунок ресурсів держави-члена ЄС або через втручання держави;
- 2) Спотворення або потенційна загроза спотворення конкуренції між державами-членами ЄС;
- 3) Надання переваги певним суб'єктам господарювання або виробництву певних товарів (тобто поєднуються два складника – надання переваги суб'єктам господарювання та надання такої переваги не всім, а лише окремим суб'єктам господарювання, тобто вибірковість заходу);
- 4) Вплив на торгівлю між державами-членами ЄС [85, с. 22].

ЄК визначає, що «головними складниками визначення державної допомоги, несумісної із внутрішнім ринком, є: по-перше, вибірковість надання державної допомоги; по-друге, надання державами-членами переваг,

неправомірних із комерційної точки зору; по-третє, залучення державних коштів; по-четверте, результатом надання державної допомоги є викривлення конкуренції; та по-п'яте, державна допомога має вплив на торгівлю на території Євросоюзу» [256]. Тобто факт надання державної допомоги тісно пов'язаний із ринковими процесами та, зазвичай, має значний вплив на конкурентні відносини, які є їх невід'ємним чинником, передовсім, це різноманітні торгівельні та інші відносини економічно-господарського характеру, як внутрішні так і зовнішні.

У ст. 262 Угоди про асоціацію закріплені загальні принципи, які мають бути дотримані Україною під час формування державної політики надання підтримки суб'єктами господарювання, а саме:

- допомога, виділена на сприяння економічному розвитку регіонів із надзвичайно низьким рівнем життя або з високим показником безробіття;
- допомога, яка виділена для реалізації спільного проекту в рамках європейського інтересу або для виправлення вагомих порушень нормальної роботи в економіці України чи однієї з держав-членів ЄС;
- допомога, спрямована на сприяння розвитку певної економічної діяльності або певних економічних сфер, якщо така допомога не має несприятливого впливу на умови торгівлі всупереч інтересам Сторін;
- допомога для підтримки культури та збереження культурної спадщини, якщо така допомога не має несприятливого впливу на умови торгівлі всупереч інтересам Сторін;
- допомога для досягнення цілей, дозволених відповідно до правил ЄС щодо горизонтальних блоків винятків та правил щодо горизонтальної і галузевої державної допомоги, яка надається відповідно до викладених у них умов [215]. Тобто повинні бути розраховані конкретні показники регіону, розмір, строк та процедура надання державної допомоги, а також спрогнозовані результати від факту її надання. Як передбачає ст. 267 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, до кінця 2020 р. уся територія України розцінюватиметься як така, що підпадає під її дію, тобто, на всій території

України може надаватися максимально інтенсивна допомога. Інакше кажучи, до 70% витрат на регіональні інвестиційні проекти можуть фінансуватися за рахунок державної допомоги [20, с. 27]. Нині, під час воєнних дій, така державна допомога є вкрай важливою для України, адже майже всі її регіони потребують такої допомоги на задоволення і відновлення різноманітних потреб соціально-економічного, інформаційного, інвестиційно-інноваційного та іншого характеру.

На думку економістів, «економічна ефективність є основним стимулом господарської діяльності підприємств. Будь-яка господарська діяльність пов'язана як з бажаними, так і з небажаними наслідками. До бажаних наслідків відноситься досягнення результатів відповідно до потреб/цілей, до небажаних – пов'язані із цим витрати. Економічна ефективність припускає досягнення оптимального співвідношення між витраченими коштами і отриманими результатами. С. В. Мочерний зазначав, що «ефективність представляє собою здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат. Вона визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання та розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва» [106, с. 214]. К. С. Салига також веде мову про економічну ефективність господарської діяльності підприємства та вважає, що її оцінка є завершальним етапом фінансового й управлінського аналізу, який є прерогативою вищої ланки керівництва підприємства [190, с.156]. Тобто критерії допустимості державної допомоги повинні відповідати та обґрунтовувати індивідуальну економічну ефективність господарської діяльності конкретного суб'єкта господарювання, який є її набувачем, у порядку та на умовах, визначених нормами чинного законодавства.

На думку інших учених, «економічна ефективність є основним принципом господарської діяльності підприємств. Аналіз економічної ефективності здійснюється протягом усього життєвого циклу проекту:

- до ухвалення рішення про реалізацію інвестиційного проекту – *Ex ante* аналіз – полягає в необхідності складання прогнозу як відносно очікуваного результату, так і передбачуваних витрат;

- під час реалізації інвестиційного проекту – *Ex post* аналіз – є інструментом контролю над дотриманням запланованого бюджету, при цьому аналіз результатів» [212, с. 101].

За Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, упродовж перших трьох років після набрання нею чинності Україна зобов'язана прийняти національне законодавство про державну допомогу (стаття 267), яке повинне узгоджуватися з правилами ЄС, а вже діючу допомогу привести у відповідність до критеріїв, визначених у статтях 262 і 264 угоди протягом строку, не більшого від семи років з дати набрання нею чинності. Зокрема, з метою імплементації положень Угоди про асоціацію, Урядом вже прийнято низку нормативно-правових актів, якими встановлено критерії допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання, а саме: 1) постанову КМУ від 07.02.2018 № 57 щодо критеріїв забезпечення розвитку регіонів та підтримки середнього та малого підприємництва»; 2) постанову КМУ від 31.01.2018 № 33 щодо критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на працевлаштування окремих категорій працівників та створення нових робочих місць; 3) постанову КМУ від 11.01.2018 № 11 щодо критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на професійну підготовку працівників; 4) постанову КМУ від 31.01.2018 № 36 щодо критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання; 5) постанову КМУ від 07.02.2018 № 118 щодо критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на проведення наукових досліджень, технічний розвиток та інноваційну діяльність. Прийняті нормативні акти підзаконного характеру містять конкретні практично-визначальні критерії допустимості надання правової допомоги окремим суб'єктам господарювання щодо окремих сфер економіки.

Критерії надання державної допомоги різняться не тільки залежно від суб'єктного складу, а й за видами та сферами господарювання. Так, на сучасний момент були прийняті критерії оцінки допустимості державної допомоги щодо захисту навколишнього природного середовища, проект яких було оприлюднено АМКУ ще у 2017 році для громадського обговорення та який, за його результатами, був поданий до КМУ на затвердження. Заходи з охорони навколишнього природного середовища, оцінка яких буде здійснюватися відповідно до Проекту постанови КМУ: застосовування нових екологічних стандартів; завчасна адаптація до нових екологічних стандартів; проведення екологічних досліджень; охорона земель і відновлення родючості ґрунту; сприяння виробництву енергії з відновлюваних джерел; підвищення енергоефективності; поводження з відходами; скорочення викидів антропогенних парникових газів; будівництво або переоснащення об'єктів енергетичної інфраструктури. Відповідна Постанова Уряду була прийнята 11 жовтня 2021 р. [170]. При цьому розмір витрат суб'єкта господарювання під час реалізації заходів з охорони навколишнього середовища, які покриваються державною допомогою, не повинен перевищувати максимальний розмір, встановлений критеріями [180].

У літературі до допустимості державної допомоги у сфері природоохоронної діяльності також відносять положення про можливість відшкодування шкоди особам, які постраждали унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру, згідно із законом [102, с. 18]. Українцям важливими є якнайшвидша розробка та прийняття зазначених критеріїв, адже внаслідок російської агресії наша держава зазнала справжнього екоциду, а на відновлення належного стану природного середовища потрібні неабиякі кошти, потужні технічно-організаційні заходи та тривалий час. Тому державна допомога на відновлення навколишнього середовища повинна бути пріоритетним програмно-плановим заходом як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні.

Із галузевих критеріїв оцінки допустимості державної допомоги, прийняття яких також регламентує частина друга статті 6 Закону, АМКУ розроблено, оприлюднено та проведено громадські обговорення лише щодо критеріїв у вугільній галузі та у банківській галузі. Крім того, обмеження прийняття актів КМУ переліком, який визначено статтею 6 Закону, не дозволяє оцінити всі заходи, які можуть бути розроблені надавачами, адже одна із причин відсутності такої можливості криється у частині третій цієї ж статті Закону, а саме у переліку вимог, що мають бути визначені у критеріях.

Як уже зазначалося, для оцінки допустимості (сумісності) державної допомоги ЄК використовується так званий тест-балансування, так, наприклад, тест-балансування АМКУ пропонував закріпити в додатковій постанові Уряду (Загальних критеріях оцінки допустимості державної допомоги). Проектом акта передбачається впровадження правового регулювання загальної оцінки допустимості з економічною конкуренцією тих заходів державної допомоги суб'єктам господарювання, які не підпадають під дію горизонтальних та секторальних правил оцінки допустимості допомоги. Однак дотепер розроблений АМКУ проект відповідної постанови також не прийнятий. Додатково варто звернути увагу на те, що ЄК здійснює контроль і за випадками, коли державна допомога визнається допустимою для конкуренції (стаття 5 Закону), проте розробка відповідних критеріїв оцінки допустимості державної допомоги не передбачена Законом.

Т. А. Комашенко розрізняє «горизонтальну допомогу – це допомога, яка не пов'язана з конкретним суб'єктом підприємництва або галуззю, та потенційно менше впливає на порушення конкуренції ніж секторальна допомога. Наприклад, у системі державної допомоги країн ЄС критерії оцінки допустимості регіональної допомоги визначаються її метою, а саме: забезпечення регіонального розвитку в регіонах з низьким показником ВВП на душу населення при збереженні рівних умов між державами-членами ЄС. Регіональна допомога може бути ефективною, якщо вона надається для залучення додаткових інвестицій, і в деяких випадках, регіональна

інвестиційна допомога може бути доповнена регіональною оперативною допомогою. Така допомога може бути розрахована з посиланням на вартість інвестицій для інвестиційного проекту або з урахуванням кошторису витрат на заробітну плату для новостворених робочих місць в рамках реалізації проекту. Інтенсивність допомоги (ліміт допомоги) не повинна перевищувати 50% від допустимих витрат. Проте максимальна допустимість допомоги може бути збільшена для малих та середніх підприємств (до 20% для малих підприємств та до 10% для середніх підприємств)» [76, с. 91].

Отже, вважаємо за доцільне закріпити в ч. 2 статті 6 Закону України про державну допомогу визначення горизонтальних критеріїв оцінки допустимості державної допомоги, як критеріїв, не пов'язаних із конкретним суб'єктом господарювання, галуззю або регіоном, та галузевих критеріїв оцінки допустимості державної допомоги, як критеріїв, що дають можливість оцінити сумісність державної допомоги у різних галузях. Також статтю 5 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» доповнити визначеним переліком критеріїв оцінки державної допомоги, яка є допустимою для конкуренції [49, с. 303].

2.2. Правові критерії допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання

Державна допомога як різновид державної діяльності надається за наявності певних умов – критеріїв, причому їх повинно бути декілька й саме вони обґрунтовують доцільність й законність її надання будь-яким суб'єктам господарювання з різних точок зору, а саме: економічних, організаційних, матеріальних, технічних тощо. Нормативне визначення таких критеріїв є вельми важливим, а їх перелік є зрозумілим та чітким механізмом їх визначення з метою надання державної допомоги та контролю упродовж певного часу.

Також важливими є своєчасність та актуальність визначення критеріїв допустимості надання державної допомоги, вичерпний перелік яких встановлений Законом про державну допомогу та доповнення яких може у межах своїх повноважень здійснювати Кабінет Міністрів України на підставі аналітичних даних та сучасної політично-економічної ситуації в країні. Уявляється, що власне «одним із механізмів реалізації Закону є критерії, що затверджуються урядом та відповідно до яких встановлюються механізми оцінки допустимості державної допомоги для конкуренції, її форми, максимальний розмір та категорії отримувачів» [219, с. 49].

Крім критеріїв, можна говорити про умови допустимості державної допомоги, які можуть бути організаційного, формального, економічного та іншого характеру. За тлумачним словником, умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь, а критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [200]. Екстраполюючи наведені значення понять «умови», «критерій» у правову площину стосовно допустимості державної допомоги, вважаємо, що перші свідчать про можливість допустимості державної допомоги, а другі використовуються для оцінки допустимості. Так, наприклад, організаційні умови пов'язані із процедурою надання державної допомоги: звернення до Уповноваженого органу, розгляд документів, прийняття рішення. Формальні умови опосередковують певні документи, які складаються та свідчать про допустимість державної допомоги. Наприклад, Уряд затвердив формальні умови допустимості державної допомоги стосовно підтримки культури та збереження культурної спадщини через визначення та обґрунтування операційного та обґрунтованого прибутку, які обов'язково розраховуються відповідним Уповноваженим органом [159]. Економічні умови свідчать про мету та характер державної допомоги, наприклад, ст. 6 Закону України про державну допомогу містить вичерпний перелік допустимості державної допомоги, якщо вона надається для таких цілей, як сприяння соціально-економічному розвитку регіонів, виконання загальнодержавних програм

розвитку, сприяння окремим видам господарської діяльності або окремих економічних сфер тощо.

Отже, виокремлюються формально-правові, економічні та організаційні умови допустимості державної допомоги, коли під першими розуміються нормативно-встановлені обов'язкові умови її надання; економічні – як змістовні показники діяльності різноманітних суб'єктів господарювання – її потенційних отримувачів, що базуються на визначенні їх фінансового становища, платоспроможності, стану конкуренції відповідного ринкового сегменту та дають змогу прогнозувати ефективність допомоги; організаційні, які визначають вибір процедури (порядок) надання державної допомоги з урахуванням можливості забезпечення контролю за її отриманням та використанням.

Визначальними для законної державної допомоги є такі критерії, які, залежно від підстав та порядку її надання, можна умовно розділити на дві групи: критерії-ризиків та критерії-розвитку, які за характером і суб'єктно-об'єктною ознаками теж поділяються на відповідні підгрупи. Наприклад, до критеріїв-ризиків належать критерії, які частково встановлені нормами чинного законодавства, тісно пов'язані із світовою пандемією COVID-19 та діють виключно на період встановлених державою карантинних заходів. На початку 2021 року Уряд України затвердив критерії, які застосовуються Антимонопольним комітетом України для оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на подолання наслідків, спричинених епідемією COVID-19[162]. Цей акт був прийнятий у період пандемії, через яку багато суб'єктів господарювання опинилися в скрутному становищі, а деякі були визнані банкрутами. Крім того, положення Постанови про державну допомогу 2021 року не застосовувалися після закінчення шести місяців з дати відміни карантину, тобто вони тісно пов'язані із карантинними заходами у часі. Такі критерії можна визначити як критерії-ризиків, які можуть бути податкового та/або соціального характеру; такі, які пов'язані із надзвичайними

станами, у тому числі у період епідемій, та такі, які пов'язані із неплатоспроможністю [218, с. 40].

Податки є загальнообов'язковими платежами для будь-якого суб'єкта господарювання та сплачуються від суми прибутку, згідно із процедурою та у розмірах, визначених нормами ПК України та інших спеціальних нормативно-правових актів. Однак, у період пандемії та під впливом інших негативних чинників суб'єкт господарювання не в змозі їх сплатити, що може привести до його неплатоспроможності, а надалі – до визнання його банкрутом. У такій ситуації виходом є отримання державної допомоги у вигляді пільг, кредитування, розстрочення тощо. Зазвичай податкові критерії надання державної допомоги визначені актами Уряду та спрямовані на зменшення розміру податків, розстрочення та/або відстрочення їх сплати та впровадження інших податково-послаблюючих заходів, наприклад, у формі податкових пільг. Важливим є «розуміння змісту державної допомоги у формі податкових пільг, яка полягає в необов'язковій фактичній передачі державних ресурсів, але, тим не менш, ставить бенефіціарів у більш сприятливе фінансове становище, ніж інших платників податків, а, отже, може бути визнана державною допомогою та стає об'єктом антимонопольно-конкурентного контролю» [196, с. 6]. Відповідні податкові пільги визначені податковим законодавством та передбачають звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податків та зборів [129]. Варто визнати слушними міркування Д. А. Кобильніка, який визначає податкові пільги «як повні або часткові звільнення платників податків та зборів від їх сплати, що надаються на підставі особливостей статусу відповідних суб'єктів або особливості їх діяльності і залежать від певного терміну часу» [71, с. 68]. На думку інших фахівців, «незалежно від виду податкові пільги у певній мірі (повністю чи частково) передбачають звільнення платника податків і зборів від сплати вказаних платежів. Таким чином, підтримка суб'єктів підприємництва за допомогою застосування податкових пільг виявляється у зменшенні сум

податкових платежів, які мають бути сплачені платником податків, або взагалі у відсутності обов'язку зі сплати відповідного платежу.

Через встановлення податкових пільг держава (що діє через законодавця) ставить за мету певною мірою «покршити» становище відповідних осіб, а також забезпечити більш сприятливий режим досягнення своїх публічних інтересів. І тут можна говорити про право на податкову пільгу як елемент правового статусу платника податків» [46, с. 83]. Вважаємо, що податкова пільга – це різновид державної допомоги, який надається суб'єкту господарювання у разі його стійкої неплатоспроможності, причинами якої є будь-які негативні чинники, у тому числі пандемічні обмеження і заборони, на умовах та в порядку, визначених нормами чинного податкового законодавства. Податкові пільги як різновид державної допомоги, на думку деяких учених, застосовується у разі трансформації державної політики регулювання податкової системи в ситуації виникнення природних і техногенних катастроф, які передбачають трансформацію структури податкової системи та ставок оподаткування в залежності від стану об'єкта та характеру порушення гомеостазу, що дозволяє розвинути механізм державного управління процесами податкового регулювання в контексті оптимізації механізму надання податкових пільг, урахування специфіки діяльності суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності та форм власності, мінімізації можливих ухилень від сплати податків, зниження податкового навантаження на інвестиційно активні підприємства, посилення стимулюючої функції та соціальної спрямованості оподаткування [78, с. 4-5].

Крім податкових пільг, можливе «надання пільгового кредитування та податкових канікул суб'єктам господарювання» [13, с. 130]. Так, на думку М. М. Сіренко, саме природа податкового кредиту обумовлює його місце у системі елементів правового механізму податку як факультативного елемента, який може деталізувати та уточнювати засоби реалізації додаткових елементів податкового механізму (податкової пільги чи сплати податку) [195, с. 54]. Податкове кредитування може бути пов'язаним із будь-якими цілями,

наприклад інвестиційного характеру, так, є думка про те, що «ефективним методом є інвестиційний податковий кредит. З одного боку, надання таких податкових кредитів необхідно спрямовувати на соціально та економічно важливі для держави проекти. Вони, окрім зниження податкового навантаження на прибуток від реалізації таких проектів, передбачають також довготермінові гарантії держави інвесторам, зокрема іноземним, щодо недоторканості та повернення їхніх інвестицій. Також держава зобов'язується створити умови для розвитку цього напрямку діяльності та мінімізувати вплив зовнішніх чинників (зміна ринкової кон'юнктури чи політичної ситуації тощо). З іншого боку, інвестиційний податковий кредит є важливим та ефективним методом сприяння розвитку малого і середнього бізнесу в країні, який потерпає від постійних змін у податковому законодавстві та потребує державної підтримки. Головним завданням інвестиційного податкового кредиту є стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Практика застосування цього інструмента за кордоном свідчить про те, що значну частину витрат на інвестиційно-інноваційну діяльність суб'єктів господарювання компенсує держава. Серед інвестиційних податкових стимулів за кордоном набула значного поширення практика створення пайових інвестиційних фондів.

Такі фонди можуть бути двох типів:

- відкриті (паї у цих фондах викуповуються в інвестора на першу вимогу);
- інтерактивні (паї у цих фондах викуповуються один раз на рік, а їхня економічна перевага полягає в тому, що майно підлягає оподаткуванню)» [118, с. 838].

Вчені по-різному характеризують таке явище, як податкові канікули. Наприклад, «податкові канікули – це тимчасове звільнення певних підприємств від оподаткування певним типом податків або взагалі звільнення від загального оподаткування» [130]. Також у літературі аналізуються та

пропонуються власні бачення критеріїв державної допомоги в процесі законотворчої діяльності у цій сфері. Наприклад, на думку О. Р. Жидяк, при складанні законопроектів слід враховувати:

- якщо законопроект передбачатиме положення, які звільняють підприємства агропромислового комплексу від оподаткування, то для того, щоб такі податкові пільги дійсно були введені, Прикінцеві положення законопроекту повинні містити відповідні зміни до Податкового кодексу України;

- положення про «Податкові канікули» повинні містити чіткі правила щодо кола суб'єктів господарювання, на яких вони поширюються, чіткі критерії та ознаки, яким мають відповідати підприємства, щоб мати право використовувати податкові пільги. Не є правильним надання «Податкових канікул» для суб'єктів господарювання, створених лише в окремій організаційно-правовій формі, наприклад, лише для фермерських господарств. При встановленні «Податкових канікул» визначальним має бути те, що суб'єкт господарювання є новоствореним, основним видом його діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції, та такий суб'єкт господарювання відповідає встановленим законом економічним показникам. Важливим є також встановлення чіткого переліку податків, від яких звільняються підприємства аграрної сфери;

- необхідно встановлювати в законодавстві лише пільги зі сплати податків, які є ефективними й важливими для підприємств агропромислового комплексу в цілому.

При дотриманні наведених правил встановлені законами «Податкові канікули» та інші податкові пільги для підприємств аграрної сфери будуть ефективними й дієвими [54]. Тобто податкові канікули є дійсно дієвим засобом державної допомоги, метою впровадження яких є зниження податкових ризиків, зміцнення фінансового стану суб'єктів господарювання, запобігання тінізації економіки та підвищення її платоспроможності. Більшість учених наголошує на строковому характері податкових канікул

та/або їх застосування виключно до малого бізнесу та визначає, що: «податкові канікули – звільнення від сплати податків протягом певного періоду часу» [277]², «податкові канікули для малого бізнесу в Україні можуть бути ефективними тільки за умови паралельного розвитку відповідної інфраструктури (передусім інноваційної) та спрощення дозвільної системи та запровадити їх бажано в тих сферах діяльності, де рентабельність знаходиться на низькому рівні (передусім це реальне виробництво. Введення їх для підприємств зі сфери торгівлі буде неефективним» [21, с. 14]; на іншу думку, «стимулювання інноваційної діяльності стратегічно важливих для України переробних підприємств може здійснюватися через запровадження податкових канікул на певний термін, скажімо, від двох до п'яти років залежно від галузі народного господарства, ступеня переоснащення підприємства та потенційного виходу продукції підприємства на міжнародні ринки збуту» [99, с. 259]. Тобто саме податкові канікули, або тимчасове звільнення або суттєве зменшення сплати обов'язкових податків і зборів, є корисним та майже єдиним засобом відновлення платоспроможності, зокрема, малих та середніх підприємців та ризикових галузей господарства. Запроваджувати податкові канікули можливо виключно після проведення економічної експертизи та визначення наявності чітких критеріїв допустимості державної допомоги, згідно із чинним законодавством.

Наприклад, деякі податкові пільги були введені у зв'язку із пандемією: упродовж 2020–2021 рр. податкова державна допомога надавалася у зв'язку із пандемією COVID-19 і стосувалася податкового обліку діяльності деяких суб'єктів господарювання, так, п. 37 на період дії карантину тимчасово дозволялося фізичним особам-підприємцям та фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність, вести облік доходів і витрат без використання книг обліку доходів і витрат (книг обліку доходів), якщо ведення зазначених книг повинне розпочатися після встановлення карантину, за умови

² Tanzi V., Zee H. Tax Policy for Developing Countries. Economic Issues v 27 – March 2001. Інформаційний ресурс. Режим доступу: <http://www.imf.org/>

подальшого подання такими особами книг обліку доходів і витрат (книг обліку доходів), до яких внесені дані про доходи і витрати, отримані (здійснені) ними, для реєстрації до контролюючих органів протягом трьох місяців з дня прийняття рішення про відміну карантину [168]. Отже, податкові пільги є дієвим засобом дерегуляції господарської діяльності та повинні активно застосовуватися у період воєнного стану та після його скасування для стабілізації господарської діяльності певних категорій суб'єктів господарювання.

Запровадження пільгового режиму оподаткування визначає й Уряд України У Національній економічній стратегії до 2030 року встановлено, що саме «податкова система України є надто дискреційною і зумовлює тінізацію та офшоризацію економіки. У контексті корпоративного податку в Україні діє податок на прибуток, що становить 18 відсотків та стягується з прибутку підприємства. Також ставку податку на доходи фізичних осіб в Україні також можна порівняти із ставками податку в інших країнах, на навантаження на оплату праці також суттєво впливає єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне страхування (22 відсотки) та військовий збір (1,5 відсотка). У результаті загальне податкове навантаження становить більше ніж 40 відсотків, що призводить до тінізації економіки, зловживання спрощеною системою оподаткування та підвищення рівня безробіття» [165]. Тінізація також сприяє виведенню фінансових капіталів за кордон та послабленню національної валюти порівняно з іноземною, стрімкому росту цін на майже всі категорії товарів і послуг тощо. Тобто зменшення або розстрочення податкового навантаження є способом (формою) державної допомоги.

Соціальні критерії також належать до критеріїв-ризиків та є важливими при визначенні умов надання державної допомоги. Деякі із них встановлені Урядом, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України містить визначення деяких трудових гарантій, а саме: недопущення суттєвої нерівності умов діяльності конкуруючих між собою суб'єктів

господарювання; збільшення кількості працевлаштованих осіб окремих категорій; збільшення кількості нових робочих місць для осіб окремих категорій [166]. Також Уряд затвердив Порядок, який визначає «умови, механізм виплати застрахованим особам допомоги по частковому безробіттю, строки, розмір та критерії її надання, а також механізм повернення коштів, спрямованих на фінансування такої допомоги. У зазначеному Порядку визначена допомога по частковому безробіттю – вид державної підтримки застрахованих осіб (працівників та фізичних осіб-підприємців) у разі втрати ними частини заробітної плати (доходу) у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг) з причин економічного, технологічного характеру, виникнення надзвичайної ситуації, введення надзвичайного або воєнного стану, встановлення карантину» [167].

Так само Уряд визначив критерії допустимості державної допомоги стосовно часткового безробіття, які можна поділити на такі, які пов'язані із організацією виробництва: зупинення (скорочення) виробництва із наслідками скорочення робочих місць, робочого часу та доходу, та такі, які пов'язані із фактом виплати заробітної плати та/або сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. У п. 7 зазначеного підзаконного акта визначений вичерпний перелік підстав. Однак ми вважаємо за доцільне доповнити цей перелік такою підставою: «Допомога по частковому безробіттю не надається в разі, коли: роботодавець або фізична особа-підприємець, яка є застрахованою особою, отримують пенсію». На такий факт вказує й судова практика, так, наприклад, у рішенні Господарського суду Донецької області від 01.04.2021 року по справі № 905/2120/20 вказано, що «відповідачем було подано недостовірні відомості при поданні заяви про отримання допомоги по частковому безробіттю на період карантину та в силу положень ст. 47-1 Закону України «Про зайнятість населення» остання не мала права на її отримання, так-як отримувала пенсію, виплачена сума допомоги по частковому безробіттю у розмірі 13038,70 грн є безпідставно набутою» [186]. Тут постає питання про відповідальність за

порушення при наданні державної допомоги, яке потребує вирішення, для запобігання зловживанням та порушенням вимог Закону. А з метою однозначного тлумачення положень Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та Закону України «Про захист економічної конкуренції», необхідним є чітке визначення на рівні законодавства, в яких випадках дії відповідних державних органів мають кваліфікуватися як надання державної допомоги, а в яких випадках – як порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Досліджуючи річні звіти та рішення, прийняті за результатами розгляду справ про державну допомогу АМКУ, слід зробити висновок, що далеко не всі надавачі державної допомоги дотримуються положень Закону. Понад те, є рішення АМКУ про визнання нової державної допомоги недопустимою для конкуренції, а також про її припинення та повернення. Одним з таких є рішення АМКУ від 20.11.2018р. № 654-р, яке передбачає повернення незаконної державної допомоги [177]. Призвело до цього повідомлення АМКУ надавачем про державну допомогу вже після того, як вона була надана, а відповідно до ч. 1 статті 9 Закону надавачі державної допомоги зобов'язані подавати до АМКУ повідомлення та вже далі АМКУ має приймати відповідне рішення про допустимість державної допомоги для конкуренції. У цьому випадку державна допомога мала надаватися з 01.01.2018 р. по 31.12.2020 р. у розмірі (на весь період) біля 19 млн грн. Весь цей обсяг визнано незаконною державною допомогою та, відповідно, має бути повернуто отримувачем протягом двох місяців з дня оприлюднення рішення. Абсолютно логічним є питання суб'єкта господарювання: чому надавач державної допомоги не виконав вимоги Закону вчасно та яку відповідальність він несе за невиконання Закону. І це питання залишається спірним, адже основною санкцією для надавача допомоги є її повернення.

У зв'язку з наведеним, було б доцільно доповнити відповідними положеннями Кодекс про адміністративні правопорушення, за аналогією із відповідальністю, передбаченою за порушення органами влади законодавства

про захист економічної конкуренції, наприклад, у статті 166-3 Кодексу [, с. 64]. Щодо надання державної допомоги як засобу подолання безробіття вартий уваги досвід Польщі, наприклад, щодо спільного фінансування безробітних або співфінансування, яким понад 50 років. За нормами законодавства мета спільного фінансування винагороди роботодавця за працевлаштування безробітної особи віком від 50 років полягає у заохоченні роботодавців до працевлаштування безробітних у цій віковій групі. Співфінансування може бути надано роботодавцю чи підприємцю. Співфінансування заробітної плати безробітної особи віком 50 років і старше, надісланої бюро з працевлаштування, надається на період:

12 місяців для безробітних віком 50 років – 60 років,

24 місяці для безробітних, які досягли 60-річного віку.

Розмір співфінансування складає максимум 50% від мінімальної заробітної плати за роботу на місяць. Роботодавець або підприємець зобов'язаний продовжувати працевлаштування направленою безробітного після закінчення субсидії на строк, що дорівнює не менше половини періоду співфінансування, тобто:

строком на 6 місяців у разі 12-місячного співфінансування винагороди осіб віком 50-60 років;

строком на 12 місяців у разі 24-місячної субсидії на винагороду осіб віком від 60 років.

Співфінансування винагороди за працевлаштування безробітної особи віком від 50 років надається відповідно до умов допустимості допомоги *de minimis* [281].

У сучасних умовах господарювання до критеріїв-ризиків стосовно державної допомоги належать також критерії, пов'язані з війною РФ проти України, коли взагалі постає питання про можливість існування та діяльності різноманітних суб'єктів господарювання. Тобто мова йде не просто про відновлення платоспроможності певних суб'єктів господарювання, а й взагалі про їх існування з таким статусом. Так, 13 квітня 2022 року набув чинності

законодавчий акт щодо внесення змін до Закону України про державну допомогу, за яким спрощується механізм надання суб'єктами господарювання державної допомоги під час дії воєнного стану та протягом року після його завершення або скасування та вся державна допомога, що буде надаватися під час воєнного стану, буде допустимою державною допомогою без повідомлення Антимонопольного комітету України. Також АМК прийняв низку роз'яснень, які доповнюють й уточнюють зазначені законодавчі зміни, наприклад, 15.04.2022 р. № 1-рр/ДД АМК визначив, що під час дії воєнного стану норми статті 9 Закону не застосовуються, надавачі державної допомоги не подають повідомлення про нову державну допомогу з пропозиціями щодо підготовки проектів законів, інших нормативно-правових та розпорядчих актів, спрямованих на підтримку суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, внесення змін до умов чинної державної допомоги та у разі внесення до чинних програм державної допомоги змін, що передбачають збільшення фінансування більш як на 20 відсотків бюджету відповідної програми; враховуючи, що норми статті 16 Закону під час дії воєнного стану не застосовуються, надавачі державної допомоги не подають інформацію про чинну державну допомогу та у разі затвердження надавачем державної допомоги під час дії воєнного стану нормативно-правового акта, на підставі якого надається або може надаватися державна допомога, така державна допомога є допустимою для конкуренції [64].

Ураховуючи викладене вище, хоч у ст. 5 Закону України Про державну допомогу визначений вичерпний перелік її кваліфікаційних критеріїв (чинників), вбачаємо за доцільне доповнити цю норму таким положенням: «вона надається з метою відновлення платоспроможності у разі введення воєнного стану». Тобто державна допомога суб'єктам господарювання в умовах воєнного стану є важливим дієво-практичним механізмом підтримки їх існування і діяльності, яка надається за рахунок державного та/або місцевого бюджетів та об'єктами якої є легалізаційно-дозвільні аспекти

здійснення господарської діяльності, платоспроможність, порядок звернення до уповноважених органів, процедура оподаткування тощо» [226, с. 862].

Крім того, вище було визначено критерії-розвитку надання державної допомоги, які можуть бути наукового або інвестиційно-інноваційного характеру, наприклад, проведення наукових досліджень, адже «державна економічна політика країни базується на усвідомленні того, що саме державні інвестиції в наукові дослідження стимулюють активне залучення приватних вкладень в цю сферу. Спрацьовує такий ефект: кожне євро, інвестоване державою в розвиток науки та інноваційних технологій, стимулює залучення від 1,5 до 2 євро приватних інвестицій» [253, с. 74]. Такий вид підтримки передбачений окремим законодавчим актом [144]. Можна говорити про державне інвестування в науку; так, на думку Н. Р. Бойчук, держава є особливим суб'єктом інвестування, діяльність якого спрямована не тільки на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, тому пропонуються такі правові форми державного інвестування:

1) договірна, що включає укладення договору концесії, договору про розподіл продукції;

2) корпоративна – сукупність практичних, зумовлених інвестиційною метою дій громадян, юридичних осіб, держави та територіальної громади, направлених на передачу до статутного (складеного) капіталу юридичної особи корпоративного типу інвестицій – усіх видів майнових та інтелектуальних цінностей, з урахуванням обмежень, визначених законом, в обмін на набуття корпоративних прав та права власності на цінні папери, емітовані професійними учасниками ринку цінних паперів, а також в процесі вторинної емісії з метою отримання прибутку (дивідендів) та/або досягнення соціально-економічного ефекту;

3) інвестування у формі передачі матеріальних та нематеріальних активів до капіталу унітарного (державного) підприємства,

- 4) фінансування державних інвестиційних проектів,
- 5) здійснення реальних інвестицій у формі капітальних вкладень, капітального будівництва, капітальних інвестицій,
- 6) державна допомога суб'єктам господарювання [14, с. 101].

До критеріїв-розвитку належать інформаційно-консультаційні критерії, наприклад, які надаються з такою важливою нормативно-визначеною стратегічною метою, як «стимулювання розвитку підприємницької культури та компетенцій» [165]. Так, за допомогою зазначених критеріїв виявляється потреба у появі і підтримці нових форм підприємницької діяльності, наприклад, «ветеранського бізнесу», який у зазначеному нормативному акті є одним із складових реалізації сучасних стратегічних економічних цілей шляхом розроблення та виконання регіональних програм сприяння розвитку підприємницької діяльності серед ветеранів війни з відповідним фінансовим забезпеченням і розроблення та впровадження відповідної онлайн-платформи (Government to veteran business). За твердженням В. Левчука, дану платформу ми розглядаємо за принципом «єдиного вікна» – інформаційну систему, де ми зможемо, по-перше, розміщувати інформацію про ветеранські бізнес-послуги чи товари, які пропонуються. По-друге, тут ветеран може поділитися своїми здобутками, своєю позитивною історією з іншими та спонукати своїх побратимів до реалізації власних справ. Це місце, де можна здійснити об'єднання онлайн за прикладом соціальних мереж, яке буде спонукати ветеранів до обговорення проблемних питань, кооперації та обміну інформацією на цій платформі [90].

Для такої підтримки цінним є іноземний досвід, наприклад, «досвід Хорватії, який є найбільш релевантним для України. Хорватія, як і Україна в минулому член соціалістичного блоку з усіма наслідками. І одним із проявів цього є грантове державне фінансування ветеранського підприємництва. Кошти виділяються на започаткування самостійної підприємницької діяльності (80 тис. кун, близько 13 тис. дол.), на створення ветеранських кооперативів (150 тис. кун, близько 24 тис. дол.), на розширення

підприємницької діяльності (100 тис. кун, близько 16 тис. дол.). Це безповоротне фінансування. Іншими словами, якщо ветеран-підприємець працює не менше 12 місяців та сплачує пенсійний збір, то ці кошти не треба повертати» [244]. Також «в Законі про хорватських ветеранів Вітчизняної війни і членів їхніх родин отримала визначення ветеранська соціально-трудова спілка. Йдеться про особливу модель спільного підприємництва, де дві третини колективу складають представники ветеранів, інвалідів війни та членів їхніх родин. Від початку реалізації програми підтримки ветеранських соціально-трудова спілок в 2004 році через Міністерством у справах ветеранів було проведено 600 заходів фінансової підтримки, де кожний складав до 20 тисяч євро. В цю програму було включено більше 5 тисяч ветеранів. Всі заходи підтримки на загальнодержавному та місцевому рівнях чи за допомогою фондів ЄС обов'язково здійснювалися шляхом проведення відкритих конкурсів, де мали бути задоволені усі критерії для отримання фінансової підтримки, особливо в контексті підготовки необхідної документації та якісного бізнес-плану. Ці конкурси проводилися прозоро з метою запобігання будь-яких зловживань. Таким чином, Мінветеранів Республіки Хорватія активно допомагало розвитку підприємництва ветеранських спілок загалом, а окремішньо в частині підтримки кращого ведення бізнесу та посилення конкурентоспроможності» [91].

В Україні з'являються «ветеранські простори – інструменти реінтеграції ветеранів у громадах, в тому числі й через допомогу бізнесу. Простори почали відкриватися з 2015 року, сьогодні їх існує більше двадцяти. Наразі лише в декількох регіонах їх ще не створено. Серед послуг, які можна отримати в просторах – юридичні та психологічні консультації, фізична реабілітація, поради щодо працевлаштування, підтримка у відкритті власного бізнесу. Наразі наявної законодавчої бази достатньо для відкриття та розвитку просторів. При її розробці запозичували досвід США та Хорватії, хоч на цей момент вже накопичено достатньо багато і власного. Зараз триває процес

мережування просторів, щоб мати можливість реалізовувати всеукраїнські проекти» [17].

Отже, класифіковані критерії допустимості державної допомоги залежно від її форм та змісту, які поділяються на критерії-ризиків, які можуть бути податкового та/або соціально-фінансового характеру, тобто пов'язані із надзвичайними станами, воєнним станом, станом надзвичайної екологічної ситуації тощо, у тому числі у період епідемій та із фінансовим кризовим становищем (неплатоспроможністю), та критерії-розвитку, для яких притаманним є характер науково-технічної діяльності, інноваційності, надання інформаційно-консультаційних послуг тощо.

2.3. Допустимість як основний легалізаційний фактор форм державної допомоги суб'єктам господарювання

Державна допомога надається у певних формах, які визначені спеціальним законодавчим актом та іншими актами, однак проблема щодо їх нормативного визначення, класифікації та практичної реалізації в аспекті допустимості до кінця не вирішена. Натомість у законодавстві ЄС, зокрема, положеннях Регламенту GBER, урегульовані специфічні інструменти (форми) державної допомоги (державні гарантії, кредити, страхування тощо), правила *de-minimis* (надання незначної державної допомоги), правила компенсації ПЗЕІ [85, с. 45].

Форми державної допомоги визначені нормативно та є предметом аналізу у фаховій літературі. За даними річного звіту про надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні за 2020 р., показники державної допомоги за формами допомоги такі: субсидія – 14%, компенсація збитків суб'єктам господарювання – 8%, фіскальні заходи – 3%, дотації – 2%, гарантії – 2%, збільшення державної частки у статутному капіталі суб'єктів господарювання – менше 1 %. Найбільшу частку – 70% становлять інші форми державної допомоги [185]. Але «70 % державної допомоги – це форми, які

прямо не визначені у Законі. Існуюча багатоманітність форм державної допомоги може провокувати зловживання правами як із боку надавачів, так і одержувачів» [16, с. 160].

Дійсно, статтею 4 Закону про державну допомогу передбачено дев'ять форм державної допомоги, і цей перелік є вичерпним. Тобто «державна підтримка суб'єктів господарювання має фінансовий характер (надається у формі дотацій, компенсацій та доплат), тому законодавець визначає закритий перелік форм такої підтримки суб'єктів господарювання. При цьому для дотацій як однієї з форм держпідтримки чітко визначене її цільове призначення. Що ж стосується компенсацій та доплат, вони можуть надаватися лише окремій категорії суб'єктів господарювання – сільськогосподарським товаровиробникам, які реалізують сільськогосподарську продукцію державі» [46, с. 81]. Так, на підставі аналізу зазначеної норми Закону про державну допомогу можна дійти висновку, що їм усім притаманний виключно фінансовий характер, надавачем є держава в особі спеціально уповноважених органів, але, на нашу думку, їх перелік не має бути вичерпним. Тому спірним уявляється твердження А. І. Шпомера щодо встановлення виключно вичерпного переліку форм державної допомоги та відсутності права в АМК України визначати інші [250, с. 160].

У літературі виокремлюються й інші форми державної допомоги, наприклад, учені зауважують, що АМКУ у своєму роз'ясненні від 5 жовтня 2017 р. № 35-рр/дд зазначає, що перелік форм, у яких може реалізуватися державна допомога, є невичерпним. І доповнює зазначений перелік форм державної допомоги такими: надання комунального майна суб'єктам господарювання у безоплатне користування; списання безнадійної заборгованості з орендної плати, неустойки, пені та невідшкодованих витрат на вчинення виконавчих написів нотаріуса за оренду об'єктів комунальної власності; збільшення статутного капіталу комунальних/державних підприємств; надання відповідної субвенції між місцевими бюджетами комунальному підприємству; звільнення від сплати орендної плати суб'єктів

господарювання тощо [178]³. Проте ст. 8 Закону не передбачено повноваження АМКУ щодо доповнення переліку форм державної допомоги. Така можливість буде надана лише з набуттям чинності Законопроєкту № 5648, який надає невичерпний перелік форм, крім тих, що передбачені поточною редакцією, ним закріплені відшкодування збитків та інші форми» [16, с. 161].

Уважаємо, що форми державної допомоги є самостійним фінансовим механізмом, який діє за допомогою специфічних фінансових методів державного регулювання економічних (господарських) процесів. Так, Л. О. Боцьора слушно визначає фінансовий механізм як «сукупність фінансових методів, інструментів і важелів, котрі взаємопов'язані та взаємодіють між собою на державному, внутрішньому й ринковому рівнях. Ці методи спрямовані на реалізацію економіко інвестиційних та соціальних функцій підприємств такого типу за відповідної нормативно-правової, інформаційної, інституційної й інфраструктурної систем його забезпечення» [18, с. 85]. Але «основою, вхідною ланкою, фінансового механізму розвитку підприємництва слугуватиме процес формування фінансових ресурсів, який складає систему його фінансового забезпечення. З точки зору системного підходу фінансове забезпечення суб'єктів малого підприємництва включає в себе не тільки складні та послідовно витримані управлінські процедури, але і методи та умови їх здійснення, які визначаються нормативно-правовим забезпеченням. У зв'язку з цим фінансове забезпечення слід розглядати як процес, як сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення конкретного результату зі сторони підприємницьких структур, державних та місцевих органів влади, фінансових інститутів щодо забезпечення сталого розвитку малого підприємництва та підвищення його ролі у вирішенні соціально-економічних завдань.

Отже, фінансове забезпечення слід розглядати в якості системи, якій притаманні вхід (мобілізація фінансових ресурсів) – процес (їх виробниче

³ Про застосування законодавства у сфері державної допомоги: Роз'яснення АМК України від 5 жовтня 2017 р. № 35-пр/дд. Інформаційний ресурс. Режим доступу: <https://amcu.gov.ua/>

використання) – вихід (результат функціонування), що пояснює необхідність фінансових ресурсів для виробничо-господарської діяльності підприємств, яка прямо не пов'язана з досягненням мети самої системи фінансового забезпечення.

Фінансове забезпечення є можливістю забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва необхідними фінансовими ресурсами, а не просто покриттям відтворювальних витрат за рахунок акумульованих власних коштів, асигнувань державного бюджету та інших фінансових джерел. Базовими ж елементами системи фінансового забезпечення виступатимуть цільові детермінанти, які визначатимуть і якісні, з точки зору соціально-економічної ефективності, і кількісні (рівень, структура) параметри» [11, с. 11].

У загальному вигляді державна фінансова підтримка бізнесу передбачає:

- 1) забезпечення страхування кредитів підприємств;
- 2) надання фінансової підтримки інноваційної діяльності;
- 3) компенсацію видатків на інформаційне обслуговування;
- 4) компенсацію видатків на отримання патентів, захист авторських прав тощо;
- 5) розвиток бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів з метою зменшення накладних витрат підприємств;
- 6) посилення співпраці з міжнародними організаціями та фондами, що стимулюють розвиток бізнесу як з боку банківських установ так і державних регулюючих органів;
- 7) збільшення суми коштів передбачених у Державному бюджеті на компенсацію відсотків, сплачених підприємствами банкам за кредитами, отриманими на інвестиційну діяльність;
- 8) створення системи стимулів легітимізації тіньових доходів;
- 9) посилення фінансової складової економічної безпеки вітчизняних підприємств за рахунок доповнення програм підтримки підприємництва розділом та заходами зі зміцнення його фінансової безпеки, а також активізації

управлінських функцій регіональних та місцевих органів влади у напрямі формування безпечного підприємницького середовища;

10) формування сприятливої податкової політики в державі;

11) сприяння розвитку альтернативних схем фінансування;

12) вдосконалення законодавства, яке регулює сферу надання фінансових послуг та форми співпраці малого та великого бізнесу. Ці напрями є пріоритетними у сфері державної фінансової підтримки бізнесу [230, с. 371-372].

У літературі виокремлюють поняття державної допомоги виключно через призму фінансів, наприклад, на думку окремих учених, «державна допомога полягає в передачі ресурсів держави для окремих суб'єктів господарювання та виражається в наступних формах: гранти та субсидії; дотації; надання податкових пільг, відстрочення сплати податків, зборів або обов'язкових платежів; списання боргів за надані державні послуги, списання штрафних санкцій; надання кредитів за пільговими тарифами; зменшення платежів, щодо фінансового зобов'язання перед фондами державного соціального страхування; надання товарів чи послуг за цінами, які нижчі ринкових або ж придбання товарів чи послуг суб'єкта господарювання за цінами вище ринкових; продаж майна, яке належить державі суб'єкту господарювання за ціною нижче ринкової; збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єкта господарювання» [77, с. 13–14].

Важливим є дослідження різноманітних видів державної допомоги та чітких критеріїв їх отримання, які водночас виступають критеріями її допустимості. Найбільш розповсюдженими формами державної допомоги є субсидії та дотації, які реалізуються шляхом таких процедур, як субсидування та дотування суб'єктів господарювання. У різних країнах субсидії визначаються по-різному, наприклад, у ФРН мають назву «допомога», «дотація»; у Франції – спеціальні субвенції, глобальна дотація на устаткування; у Польщі – спеціальні дотації (на самостійно розроблені програми видатків); у Швеції – цільові субсидії; у ФРН – цільові дотації для

комун; у Франції – глобальна дотація на децентралізацію; у Польщі – спеціальні дотації; у Латвії – бюджетні гранти; у Литві – спеціальні субсидії [247, с. 147].

Важливим для розуміння поняття «субсидії» є підхід, закріплений в Угоді про субсидії та компенсаційні заходи, де визначаються основні форми субсидії, а саме:

а) фінансове сприяння, що надається на території держави-члена СОТ урядом або державним органом, зокрема, коли уряд практикує пряме переведення грошових коштів (наприклад дотацій, позик або вливань капіталу), потенційну пряму передачу грошових коштів або зобов'язань (наприклад, гарантій за позиками); коли уряд відмовляється від доходів, що йому належать, або не стягує їх (наприклад, такі фіскальні стимулюючі заходи, як податкові кредити);

б) ситуація, коли уряд надає товари та послуги, крім загальної інфраструктури, або закуповує товари чи послуги;

в) ситуація, коли уряд здійснює платежі в рамках певного механізму фінансування, або доручає, або наказує приватній установі виконувати одну чи більше функцій, які б за звичайних умов виконувалися урядом, причому практика їх застосування такою установою фактично не відрізняється від практики, яку здебільшого здійснював би уряд;

г) підтримка доходів чи цін у будь-якій формі у розумінні Статті XVI ГАТТ, а також вигода, що надається таким чином» [203, с. 156].

Аналізуючи наведене визначення, Т. Ю. Хренова відзначає, що «термінологічне поняття субсидії відповідно до Угоди про субсидії та компенсаційні заходи, пов'язується із фінансовим сприянням, отриманням відповідної вигоди, здійсненням відповідних платежів у зменшеному розмірі, зменшенні фінансування окремих товарів та послуг, надання фінансових переваг певних підприємствам, установам, організаціям тощо. І це з точки зору економічних відносин дійсно так» [237, с. 80].

Зі свого боку, Н. М. Легенда зауважує, що слово «субсидія» походить від латинського слова *subsidium* і означає «допомога». Науковець вказує на те, що на даний момент не існує чіткого визначення поняття «субсидії», а одним з найбільш поширених є таке: «Субсидія – це форма державного втручання, в результаті якого ціна товару для споживача стає нижчою за ринкову ціну, або вищою для виробників, або що приводить до зниження витрат і для споживачів, і для виробників завдяки прямій чи непрямій підтримці підприємств» [92, с. 28–30]. М. В. Кустова наголошує, що надання субсидій стає не просто формою оплати наданої третім особам послуги, а скоріше формою фінансування публічно значущої діяльності, здійснюваної організацією на основі взаємодії з публічним суб'єктом в рамках укладеного в цих цілях угоди [86, с. 121].

Окремі науковці розглядають субсидії як бюджетні трансфerti. Широке за своєю сутністю поняття «трансфертні платежі» у бюджетній сфері трансформується та конкретизується за допомогою поняття «субсидії». У кожній країні є своя специфіка у наданні субсидій, проте всі їх різноманітні види можна об'єднати у дві основні групи: безумовні (або загальні) та умовні (або спеціальні) [247, с. 144]. У вітчизняному законодавстві субсидія визначена стосовно експортних операцій як фінансова та інша підтримка, яка застосовується виключно до суб'єкта господарсько-правових відносин країни експорту, який одержує пільги (прибутки) [145] та як окремий специфічний засіб підтримки та стимулювання конкурентоспроможності пріоритетних галузей національної економіки за визначенням Уряду [155]. Також Уряд визначає, що відповідно до Угоди про субсидії і компенсаційні заходи субсидії поділяються на дозволені та заборонені. Дозволені субсидії поділяються на легітимні та нелегітимні; субсидія легітимна – така, що не дає підстав для застосування компенсаційних заходів; субсидія нелегітимна – така, що дає підстави для застосування компенсаційних заходів. Для поділу субсидій на легітимні та нелегітимні використовується критерій специфічності. Субсидія є специфічною, якщо її надання обмежується колом певних підприємств,

галуззю або групою галузей промисловості, визначеною територією. Субсидія не є специфічною за умови автоматичного права на її отримання, дотримання об'єктивних економічних критеріїв та умов, запровадження або зміни загального порядку застосовуваних ставок податків. Тобто тут Уряд вказує на взаємозв'язок субсидій та податків.

На думку фахівців, субсидія вважається адресною, коли законодавство або орган, що надає субсидію, прямо обмежує доступ до неї лише колом певних підприємств, у тому числі, розташованих у конкретному географічному регіоні. Субсидія не вважатиметься адресною при встановленні об'єктивних критеріїв і умов, які визначають право на отримання і розмір субсидії, якщо таке право є автоматичним та таких критеріїв і умов, які мають чітко закріплюватись у законах, нормативних актах або інших офіційних документах для можливості перевірки, дотримуються [107].

На нашу думку, важливим є нормативне визначення субсидії як різновиду державної допомоги, тому в Законі про державну допомогу слід закріпити такий важливий термін як субсидія, тобто форму державної допомоги фінансового характеру, яка надається на безповоротних засадах виключно за умови наявності критеріїв її допустимості щодо конкретної сфери (галузі) господарювання.

У попередньому підрозділі з точки зору допустимості державної допомоги як критерії-ризиків розглядалися податкові пільги, які також належать до її нормативно-визначених форм. Важливим є визначення поняття «податкова пільга» як певної самостійної форми державної допомоги фінансово-розрахункового характеру. Так, податки та збори є загальнообов'язковими платежами для будь-якого суб'єкта господарювання, а тому такий вид державної допомоги, як податкові пільги, є вкрай актуальним для будь-якого суб'єкта господарювання. Але, на думку окремих науковців, «таке твердження вбачається доволі дискусійним з огляду на те, що у п. 30. 9 ст. 30 ПК України передбачено, що пільги можуть надаватися не лише шляхом звільнення від сплати податків та зборів, а й через: а) податкове вирахування

(знижку), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
в) встановлення зниженої ставки податку та збору. Окрім того, навряд чи слухними є міркування стосовно того, що податкові пільги стосуються лише «прибуткових податків». Податкові пільги у формі, визначеній законодавчо, визначаються не лише за вказаними податками, а за всіма податками і зборами, які включено до податкової системи нашої держави» [46, с. 82].

А. М. Масько вказує на те, що повинні переважати такі форми, як надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів, надання грантів, кредитів на пільгових умовах суб'єктам малого та середнього підприємництва [102, с. 20]. Економісти аналізують державну допомогу щодо податків через облікову діяльність. Так, зазначається, що «державна допомога має багато форм, що відрізняються як за характером наданої допомоги, так і за умовами, які, як правило, визначаються для її надання. Оскільки вартість деяких форм державної допомоги неможливо обґрунтовано визначити (безоплатні технічні або маркетингові консультації, державна політика щодо організації закупівель), існує проблема коректного відображення державної допомоги в обліку та звітності.

Тому порядок відображення в обліку буде залежати від двох форм допомоги: – вартість якої можна визначити; – вартість якої не можна визначити. Якщо допомога, суму якої можна визначити, збільшує доходи підприємства, її доцільно відображати у складі доходу. Але, з іншого боку, вона не є коштами, заробленими підприємством, тому і доходом визнаватися не може. Впливає на економічну сутність відображення допомоги в обліку і наявність витрат, які супроводжують отримання допомоги. Так, надання державної допомоги може бути: – пов'язаним із витратами; – не супроводжуватися виникненням витрат. Тому до обліку такої державної допомоги можна виділити два підходи: – визнання у складі доходу протягом

певних періодів, у яких підприємство визнає відповідні затрати, які компенсують цю допомогу, як витрати.

При цьому допомога відноситься до доходів; – сума допомоги збільшує рахунки, які відображають частки участі акціонерів. У МСБО 20 для обліку допомоги передбачено тільки «дохідний» підхід. При цьому загальним правилом в обліку є визнання доходів від допомоги у тих періодах, у яких здійснено витрати, пов'язані з отриманням допомоги. Проти методу доходу свідчить факт, що допомога не є доходом, заробленим підприємством. А проти методу капіталу – що допомога не є коштами, отриманими від акціонерів. Тому жоден із методів не вирішує проблему обліку державної допомоги. Допомога, що надається згідно із Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», не завжди пов'язана з витратами. Оскільки, згідно з п. 3 МСБО 20, державна допомога – це захід уряду, призначений для надання економічних пільг, а пільги зменшують суму податків, що підлягають сплаті, то і допомога не повинна відображатися у складі доходів підприємства. Ще однією проблемою є те, що державна допомога надається абсолютно різним за своїм статусом установам і підприємствам. Про це свідчать дані річного звіту Антимонопольного комітету України» [234, с. 276].

Проблемним є також визначення «системи бонусів, яка за своєю господарською природою є витратами, які несе імпортер для збільшення продажів і, як наслідок, збільшення власного доходу від успішного просування та збуту імпортованих ним товарів на ринку публічних закупівель. Формалізований характер податкової системи призводить до ситуації, за якої податковий облік досліджуваних операцій, по суті, не дає можливості кваліфікувати бонус, що сплачується імпортером своїм дистриб'юторам, інакше, ніж безповоротна фінансова допомога.

Поняття «безповоротної фінансової допомоги» в міжнародних стандартах фінансової звітності відсутнє. Для суб'єкта господарювання – надавача такої допомоги – вона є формою витрат. Для фінансової звітності оподаткування є елементом активу чи пасиву. Наприклад, пунктом 13

міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 12 «Податки на прибуток» встановлено, що «вигоду, пов'язану з податковим збитком, який можна зараховувати для відшкодування поточного податку попереднього періоду, слід визнавати як актив». Іншими словами, результати оподаткування самі становлять економічний результат, але податкові правила не можуть формально «призначати» наявність чи відсутність економічного результату. Державна податкова політика визначає своєрідні правила, які не можуть вважатися стандартами, але міжнародні стандарти бухгалтерського обліку можуть відображати результати оподаткування» [131, с. 81–82]. Л. В. Гуцаленко вважає, що державна підтримка повинна відображатися в обліку та звітності окремо від інших благодійних надходжень із метою проведення аналітичної оцінки та контролю над її використанням [34, с. 244]. Слушним є міркування Є. Ю. Шаптали, який розглядає податкові пільги не як форму (спосіб) допомоги суб'єктам, а як вид податково-правових стимулів, для яких притаманні наступні ознаки:

а) законодавчо встановлені підстави для застосування та види податкових пільг. При цьому обов'язковим є урахування вимог законодавства України про захист економічної конкуренції виключно ПК України;

б) метою застосування є зниження податкового навантаження на платників податків;

в) стосуються лише однієї складової податкового обов'язку – сплати податків чи зборів (пільг з податкового обліку чи подання податкової звітності законодавством не передбачається);

г) виступають одним із проявів забезпечення балансу інтересів зобов'язаної та владної сторони у податкових правовідносинах;

д) є правом відповідного платника податків, для реалізації якого потребується виконання певних дій, визначених законодавством (підтвердження наявності умов, за яких надається відповідна податкова пільга)» [243, с. 71–72].

Деякі вчені на підставі Закону про державну допомогу до однієї із форм державної допомоги зараховують державні закупівлі, адже, як слушно зазначається у літературі, саме «державна є одним із основних учасників економічного процесу як споживач товарів, робіт і послуг. Публічні закупівлі складають значну частину світових торгових потоків, яка орієнтовно може сягати 1 трлн євро на рік. На практиці розвинуті країни використовують публічні закупівлі як один із дієвих інструментів системи державної допомоги для забезпечення соціально-економічного розвитку та стабільного росту економіки. У середньому обсяги державних закупівель у країнах становлять в рамках від 10% до 25% ВВП» [269].

Держава здійснює публічні закупівлі шляхом укладання відповідного державного контракту, якщо суб'єкт господарювання відповідає відповідним кваліфікаційним умовам, які, своєю чергою, є критеріями допустимості державної допомоги. Проблемними питаннями є встановлення конкретних дійових механізмів та чіткої й зрозумілої процедури оцінки ефективності державних закупівель. У багатьох країнах світу публічні закупівлі вважаються ефективним засобом забезпечення економічного та оптимального витрачання бюджетних коштів. До позитивних здобутків державного регулювання процедури публічних закупівель у деяких європейських державах, США та Бразилії, які можуть бути використанні під час розроблення пропозицій з удосконалення національного законодавства у відповідній сфері, можна віднести наступні:

- 1) закріплення обмежень щодо учасників процедур публічних закупівель на основі антикорупційного законодавства;
- 2) визначення особливостей здійснення місцевих закупівель, тобто надання права органам місцевого самоврядування самостійно організовувати та проводити закупівлі у межах своїх потреб за кошти місцевих бюджетів;
- 3) визначення та конкретизація засад недискримінації учасників процедури закупівлі;

4) недопущення порушення законодавства про економічну конкуренцію, закріплення антиконкурентних вимог та гарантій їх забезпечення при проведенні закупівлі;

5) підвищення гарантій захисту прав іноземних учасників процедур публічних закупівель тощо [124, с. 27].

Аналізуючи ефективність державних закупівель через аналіз їх процедури та суб'єктного складу, М. С. Письменна слушно виокремлює «науково-методичні засади оцінювання ефективності державних закупівель, що, на відміну від інших підходів, передбачає оцінювання трьох груп показників:

1) ефективності державних закупівель замовниками (економії державних коштів, середнього відсотку зниження ціни державних закупівель);

2) активності учасників державних закупівель (середньої кількості цінових пропозицій від одного учасника, середньої суми цінової пропозиції від одного учасника, середньої кількості учасників на один тендер);

3) ризикованості державних закупівель (імовірнісних та вартісних характеристик ризику скасування процедури закупівлі; ризику, що процедура закупівлі не відбудеться; ризику оскарження процедури закупівлі; ризику дискваліфікації учасника), сукупного показника вартості під ризиком та сукупного показника ризикованості державних закупівель. Такий підхід підвищує точність оцінювання ефективності державних закупівель, що дозволить вчасно вживати необхідних заходів в цілях її підвищення» [125, с. 5].

Ч. 2 ст. 3 Закону про державну допомогу регламентує, що дія цього акта не поширюється на підтримку публічних закупівель. Інші сфери закупівель ніяк не зазначені, а отже, можуть у деяких випадках вважатися державною допомогою, що суперечить європейським принципам проведення закупівель. З'ясування факту, коли публічний контракт становить державну допомогу, є вкрай важливим для розв'язання питання щодо застосування правил державної допомоги до договорів, що укладаються у межах процедур

публічних закупівель. По-перше, якщо закупівлю визнають як державну допомогу, АМКУ повинен провести розслідування, чи є вона допустимою та законною. По-друге, якщо такий захід суттєво зміцнив позиції суб'єкта господарювання щодо конкурента, існує вірогідність подання позовів про відшкодування збитків, тобто повернення незаконної допомоги [227, с. 72]. Для досягнення максимальної ефективності застосування системи електронних закупівель в Україні доцільно обґрунтувати потребу в таких етапах впровадження інновацій в сфері публічних закупівель:

- 1) детальне дослідження рекомендованих основних вимог (в рамках гармонізації державних закупівель до вимог ЄС) до електронної системи, аналіз ризиків і формування заходів з їх усунення;
- 2) обґрунтування організаційної структури й схеми виконання запланованих заходів (за умови схвалення заходу на 1 етапі);
- 3) підбір і залучення організацій та кадрового складу для проекту;
- 4) розмежування повноважень між суб'єктами (перелік яких був установлений на 3 етапі);
- 5) консультування та проведення інструктажів для учасників проекту;
- 6) розробка інструктивних матеріалів і програмного забезпечення;
- 7) проведення навчань, курсів, ворк-шопів, брифінгів для безпосередніх учасників закупівель [236, с. 145];
- 8) зовнішній контроль та регулювання процесів електронних закупівель, збирання й узагальнення інформації про проблеми, які виникли;
- 9) ґрунтовне опрацювання проблемних аспектів та пошук шляхів їх ліквідації;
- 10) збирання, систематизація та підготовка даних для оцінки результатів інновацій і дослідження шляхів подальшого удосконалення електронної системи закупівель, а також документального, в т.ч. облікового їх забезпечення та контролю;
- 11) дотримання рекомендацій щодо успішної участі в тендерній пропозиції під час проведення аукціонних торгів [45, с. 95].

Уважаємо, що державні закупівлі належать до форм державної допомоги, якщо їх предметом є послуги, які становлять загальний економічний інтерес та визначені Урядом України. На думку вчених, «для покращення закупівель для суспільних потреб слід здійснити такі заходи:

1. Розробити гнучкий механізм фінансування державних закупівель, який може реагувати на зміну кон'юнктури ринку, забезпечувати соціальні потреби у разі найбільш ефективного розподілу бюджетних ресурсів.

2. Оптимізувати єдиний інформаційний ресурс для забезпечення найбільшої прозорості, відкритості та достовірності інформації щодо закупівель.

3. Контролювати ефективність розподілу фінансового бюджету шляхом використання таких інструментів, як поточне фінансове планування, оцінка початкової (максимальної) ціни та контрактної ціни, використання типових контрактів та бібліотеки договорів, робота з претензіями та контроль за контрактами.

4. Підвищити ефективність механізму фінансування державного замовлення.

5. Апробувати практику здійснення міжнародних аукціонів як регулярних форм організації торгівлі на зовнішньому ринку, які надають можливість усім заінтересованим експортерам та імпортерам брати участь у торгових операціях» [209, с. 20].

В. К. Малолітнева, досліджуючи співвідношення публічних закупівель та державної допомоги, вказує на те, що коли інтеграція «горизонтальної» цілі до закупівлі дає додаткові підстави звертатися до правил державної допомоги для оцінки такого заходу через ймовірність отримання суб'єктом господарювання опосередкованої економічної переваги, яка може вплинути на конкуренцію через потенційне здорожчання закупівлі, із аргументуванням важливості критерію пов'язаності «горизонтальної» цілі з предметом закупівлі, адже у разі її виходу за його межі, існує ризик надання невиправданої економічної переваги суб'єкту господарювання-переможцю

закупівлі, і недоцільності застосування тесту приватного покупця через набуття закупівлею ознак прямих засобів державного регулювання господарської діяльності; цілей державного регулювання відносин [100, с. 7–8].

Вирішити проблеми стосовно удосконалення процедури публічних закупівель можливо через удосконалення її електронної форми, адже саме «електронна система закупівель забезпечує рівність, недискримінацію всіх учасників процесу, збереження і доступ до інформації, а також конфіденційність інформації про учасників до моменту розкриття тендерних пропозицій/пропозицій, а також збереження і належний захист інформації щодо закупівель відповідно до вимог чинного законодавства. Нині електронна система закупівель функціонує на базі системи Prozorro, побудованій за принципом «всі бачать все». Це дозволило нівелювати велику кількість корупційних ризиків і збільшити конкурентні можливості для суб'єктів бізнесу. Однак все ж існує декілька проблем у здійсненні публічних закупівель через електронну систему. Серед іншого слід виділити низький рівень кваліфікації суб'єктів закупівельного процесу, можливість здійснення допорогових закупівель поза системою Prozorro, закупівлі за спрощеною процедурою. Виділяють дві основні моделі публічних закупівель: централізовану і децентралізовану. В Україні нині закупівлі здійснюються на основі децентралізованої моделі, однак зміни чинного законодавства у сфері закупівель, а також запозичення позитивного досвіду країн ЄС дозволяють робити висновок про початок формування змішаної, гібридної системи закупівель» [26, с. 155]. Звідси можливо говорити про централізовану та децентралізовану форми державної допомоги. Так, деякі форми державної допомоги надаються спеціально уповноваженим органом, що свідчить про її централізований характер, а деякі надаються кількома такими органами, які, зазвичай, або є розпорядними державних коштів, або визначають соціальну доцільність її надання. У такому сенсі можливо говорити про комплексну, децентралізовану державну допомогу.

У деяких областях України доцільним є впровадження новітніх цифрових технологій щодо публічних закупівель, через процедуру Prozorro, наприклад, у Донецькій області. На думку фахівців, основною зовнішньою можливістю, яку можна виділити під час здійснення SWOT-аналізу, і яка б сприяла розвитку публічних закупівель в Донецькій області, слід визнати активний розвиток законодавства України про публічні закупівлі, що надає нові можливості для більш стратегічного використання публічних закупівель, у тому числі розвиток функціоналу електронної системи публічних закупівель Prozorro. Наприклад, наразі е-каталог Prozorro Market починає наповнюватись енергоефективними товарами, що може значно спростувати закупівлі «зелених» товарів замовниками з Донецької області. У ЄС розробляються рекомендації для місцевих органів влади, які містять положення про те, як їм розпочати або продовжувати розробку плану з розвитку стратегічних публічних закупівель [271]. Згідно з керівництвом ЄС щодо розробки стратегій публічних закупівель на місцевому рівні ⁴[265, с. 16], ідеальним є коли така стратегія розробляється саме на місцевому рівні і пов'язана з інституційним, економічним та регіональним середовищем. Дана стратегія не повинна розглядатись у відриві, а має визначатись в якості невід'ємної частини досягнення цілей визначених у Стратегії розвитку Донецької області. Тобто стратегія розвитку публічних закупівель знаходитиметься під впливом та буде здійснювати вплив на інші основні стратегічні документи Донецької області [37, с. 50].

Проблемним моментом є той факт, що після завершення всіх стадій процедури закупівлі договір не є «результатом процедури закупівлі» тому, що центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів до здійснення оплати за договорами про закупівлю, перевіряє наявність та відповідність укладеного договору про закупівлю звіту про результати проведення процедури закупівлі

⁴ Urban Agenda for the EU. Innovation and Responsible Public Procurement Partnership. Building a Procurement Strategy: using a city's buying power to achieve political goals! URL: <https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/action>

та річному плану закупівель. Тобто договір про закупівлю повинен відповідати звіту про закупівлі, а не навпаки. А звіт і буде «результатом процедури закупівлі». Ще однією невирішеною проблемою є питання взаємодії системи публічних закупівель із природними монополіями. Безумовно, у тих випадках, коли предмет закупівлі може постачатись лише одним постачальником, немає сенсу у проведенні конкурсних процедур закупівель. Але в цих випадках постачальник має практично необмежений контроль над ціною предмета закупівлі, що призводить до нераціонального використання бюджетних коштів. Таке становище є незадовільним, і тому в законодавстві повинно бути зазначено механізми щодо регулювання ціни пропозиції природних монополій [220, с. 61]. Таким чином, договір публічних закупівель є різновидом контрактів щодо державної допомоги, який обов'язково передбачає врахування умов та критеріїв її допустимості, практичного виконання та можливості здійснення поточного та/або постійного контролю.

Крім того, для публічних закупівель є характерним надання державою суб'єктам господарювання спеціальних/ексклюзивних прав, що свідчить про нефінансовий характер державної допомоги. Як слушно зазначається у літературі, «спеціальні/ексклюзивні права існують у випадку: 1) коли вони обмежені у кількості та; 2) надані не на підставі конкурентних процедур; 3) обмежують здійснення відповідних видів господарської діяльності одним чи кількома підприємствами, що впливає на здатність інших суб'єктів господарювання провадити таку діяльність. Ексклюзивні/спеціальні права не існують, якщо вони: 1) не обмежені у кількості; 2) надані на основі конкурентної процедури відповідно до об'єктивного критерію; 3) не обмежують здатність інших суб'єктів господарювання провадити відповідні види діяльності» [36, с. 88].

Крім договору публічних закупівель, можливо виділити й інші договірні форми державної допомоги, наприклад, концесійний договір, який визначений спеціальним законодавчим актом та за деякими ознаками зараховується до

зазначених форм. На думку аналітиків, закон пропонує широкий набір інструментів державної підтримки: придбання певного обсягу товарів чи послуг, що виробляє концесіонер, постачання йому необхідних для виконання договору товарів чи послуг, будівництво об'єктів суміжної інфраструктури (залізничних та автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій).

Ще один вид державної підтримки детально регламентований у розділі закону, присвяченому концесії на будівництво й експлуатацію автодоріг. Ідеться про «плату за готовність». Вона передбачає, що інвестор за власні кошти реконструює дорогу та утримує її в належному стані, а за це отримує платежі від держави за фіксованим тарифом. Якщо ж дорога не відповідатиме стандартам якості, із суми платежу вираховуватимуть штрафні санкції [235]. Д. В. Зятіна вказує на те, що враховуючи тенденцію до приведення національного законодавства до європейських стандартів, окремо хотілось би зазначити про необхідність узгодження положень щодо державної підтримки концесії із правилами ЄС щодо державної допомоги. Адже, крім акценту на можливості державної підтримки концесії, слід на законодавчому рівні зазначити також на необхідності оцінки такої підтримки на предмет її допустимості та впливу на конкуренцію відповідно до положень Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [65, с. 62].

Концесія може бути поєднана із інвестиційно-інноваційною складовою та становитиме відповідну форму державної допомоги. Так, слушно зазначається в літературі, що морські порти, функціонуючи, особливо в рамках реалізації проектів концесії, можуть виступати осередками інноваційного розвитку. Відповідно, доцільним видається імплементація в національне концесійне законодавство положень параграфу 73 Директиви ЄС, де зазначається, що «у виключних випадках, коли концесіодавець отримує тендер із певним інноваційним рішенням із виключним рівнем функціональних характеристик, які неможливо було передбачити замовником, замовник, у виключних випадках, має мати можливість змінити порядок

визначення критеріїв для обрання переможця конкурсу, враховуючи нові можливості запропонованого інноваційного рішення, за умови, що така зміна забезпечить рівні умови оцінки всіх наявних чи потенційних учасників торгів шляхом випуску нового запрошення до участі у тендері і, коли необхідно, шляхом публікації нового повідомлення про концесію» [261]. Такі інноваційні рішення у разі концесії морських портів можуть полягати в декарбонізації, захисті навколишнього середовища, розвитку регіону розташування порту та інше [59, с. 63].

Для найбільш повної змістовної характеристики форм державної допомоги слід уточнити їх класифікацію за різноманітними підставами. Дослідники пропонують за критерієм цільового призначення форми державної допомоги класифікувати на: 1) державну підтримку, метою якої є виконання загальнодержавних програм розвитку; 2) державну підтримку, метою якої є сприяння суб'єктам господарювання в окремих економічних сферах; 3) державну підтримку, метою якої є сприяння окремим видам господарської діяльності; 4) державну підтримку, метою якої є розв'язання соціальних та економічних проблем загально-національного характеру; 5) державну підтримку, метою якої є збереження національної культурної спадщини; 6) державну підтримку, метою якої є сприяння соціально-економічному розвитку регіонів [16, с. 158, 160].

За критерієм цільової підстави надання форми державної допомоги поділяють на: 1) підтримку, метою якої є відновлення або забезпечення рентабельності та конкурентоздатності вітчизняних суб'єктів господарювання, які опинилися в скрутній ситуації, або усунення техногенних катастроф, які може спричинити незадовільний екологічний стан підприємства; 2) підтримку, у разі надання якої превалює завдання щодо забезпечення розвитку найбільш пріоритетних галузей господарства, запровадження перспективних інноваційних технологій тощо [123, с. 135]. Наприклад, О. О. Терещенко виокремлює пряме фінансування (бюджетні позики, субсидії тощо) та непряму фінансову підтримку [208, с. 101].

Деякі науковці форми державної допомоги поділяють на такі, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів (надання позик, дотацій, субвенцій), та на такі, що не фінансуються з державного бюджету (наприклад стимулювання комерційних банків до фінансування підприємництва). Уявляється, що за змістом та призначенням форми державної допомоги можуть бути класифіковані залежно від: 1) характеру оплатності: фінансові та нефінансові; 2) строку: короткострокові, середньострокові та довгострокові; 3) процедурою надання: централізована, децентралізована та змішана; 4) формальною ознакою: така, яка визначна у програмі і така, яка не визначена у програмному документі.

Отже, у результаті проведеного аналізу можна виокремити різні форми державної допомоги, які надаються суб'єкту господарювання у разі його стійкої неплатоспроможності (загрози неплатоспроможності) на підставі результатів економічно-обґрунтованої експертизи, причинами якої є будь-які негативні чинники (наслідки) у сфері господарювання, у тому числі пандемічні обмеження і заборони, воєнний стан економіки тощо на умовах та в порядку, визначених нормами чинного законодавства та за умови наявності критеріїв допустимості.

2.4. Забезпечення юридичного контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання

Контроль стосовно державної допомоги є важливою її складовою, кваліфікаційною ознакою та засобом державного регулювання. Змістовною його характеристикою є здійснення певних дій контролюючого характеру спеціально уповноваженим органом та класифікація за різноманітними підставами. У літературі наголошується на тому, що дійсно, статистичні дані свідчать про неефективність державної політики у сфері моніторингу та контролю за державною допомогою та є необхідність реформування законодавства України. Так, Угодою передбачена етапність та строковість

реформування інституту державної допомоги в напрямку наближення до положень *acquis* ЄС [192, с. 166].

Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» не містить визначення контролю у зазначеній сфері, а тому вважаємо за доцільне сформулювати його дефініцію та запропонувати нормативне закріплення. Взагалі контроль визначається як «процедура, яка спрямована на виявлення можливих порушень, що складається із стадії отримання інформації, стадії правової кваліфікації та із стадії прийняття рішення про застосування заходів впливу до суб'єкта» [211, с. 7]. Саме «контроль стає можливим завдяки наявності суб'єкта та об'єкта управління та взаємозв'язку між ними. За допомогою контролю суб'єкт управління отримує інформацію для коригування управлінської діяльності» [42, с. 283]. Так, професор Н. Р. Нижник вбачає контроль в тому, щоб «не лише виявити, а й попередити помилки і недоліки в роботі учасників управління, шукати нові резерви та можливості» [111, с. 30]. Тобто саме за допомогою контролюючих заходів можна виявити недоліки та порушення законності щодо надання державної допомоги та визначити подальші позитивні актуальні зміни щодо умов, порядку та процедури її надання.

Спеціально уповноваженим органом у сфері надання державної допомоги є АМК України – державний орган, а тому контроль стосовно державної допомоги варто визначити як державний, який, як слушно зазначає О. П. Хамходера, являє собою «діяльність державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам» [231, с. 200]. Слушною також є думка про те, що саме «АМК набуває становища спеціалізованого органу у сфері контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції та антимонопольного законодавства з відчутним арсеналом правових інструментів, що подекуди є ширшим за наявний у розпорядженні контролюючих органів в інших сферах, однак спрямований і застосовний у чітко визначеній та обмеженій законом галузі. Чи не найголовнішою

особливістю функцій та взагалі правового становища АМК є те, що діяльність АМК безпосередньо пов'язана із втручанням у ринкові відносини, і якщо за своєю формою (перевірки, експертизи) функціональний інструментарій АМК є відносно стандартним, як для контролюючого органу, то за сутністю і змістом він має важливу характеристику. Ідеться про втручання в конкуренцію як явище, яке за теорією є саморегулюючим механізмом будь-якого ринку, що функціонує на конкурентних засадах і, відповідно, повинно зазнавати мінімального впливу з боку держави» [10, с. 8–9].

Саме «функції АМК спрямовані на недопущення порушень встановлених правил конкуренції, правових норм, які обмежують конкурентну поведінку суб'єктів з метою збереження ринкового балансу й справедливості, запобігання отриманню неправомірних переваг у конкуренції та за будь-якими іншими діям, що здатні спотворити ринкові відносини, і це є важливим моментом – АМК контролює не самих суб'єктів права та їхню господарську діяльність і не намагається впливати на конкуренцію як економічне явище і на співвідношення суб'єктів на ринку, а лише здійснює правове регулювання вказаної сфери, здійснює нагляд і контроль за дотриманням законності та норм права» [4, с. 25].

На думку О. О. Плетнєвої, «детальний розгляд повноважень АМКУ свідчить про переважну роль серед них контрольних повноважень, характер яких, у свою чергу, свідчить про доцільність віднесення АМКУ до органів виконавчої влади, а територіальні відділення – до місцевих органів виконавчої влади спеціальної функціональної компетенції, які підпорядковані та підзвітні лише «по вертикалі» АМКУ» [127, с. 8]. Тобто стосовно державної допомоги варто наголосити, що саме АМК України здійснює контроль-наглядові повноваження щодо будь-якої допомоги – як такої, що надається за рахунок державних коштів, так і такої, яка надається за рахунок місцевих бюджетів. Такий контроль у літературі називають ще антимонопольним, який «здійснюється антимонопольними органами та є однією з форм державного контролю за економічною діяльністю суб'єктів господарювання.

Антимонопольний контроль, як і інші форми державного контролю, здійснюється в трьох видах: попередній полягає в попередженні та профілактиці можливих порушень; поточний контроль передбачає регулювання поведінки суб'єктів господарювання, обговорення проблем, що виникають, виявлення відхилень від планів, інструкцій тощо; підсумковий контроль полягає у перевірці виконання рішень, що були винесені контролюючими органами» [197, с. 233].

Деякі вчені заперечують наявність прямих контролюючих повноважень АМК України. Так, на думку А. М. Апарова та А. С. Бобровника, спеціальний статус АМК, його функції та повноваження полягають в особливій сфері правовідносин, в яких АМК приймає участь. Важливим тут є саме спосіб в який АМК взаємодіє із приватними суб'єктами – він не здійснює безпосередній контроль за їх діяльністю, і не регулює конкуренцію, як таку, АМК лише здійснює нагляд за дотриманням законодавства та захищає конкурентне середовище від порушень в межах та порядку, передбаченому законом [4, с. 26].

Уважаємо, що крім АМК України, контроль щодо державної допомоги можуть здійснювати й інші державні органи. У літературі вказується на те, що «частиною другою статті 1 Закону передбачено, що термін «органи влади» вживається у значенні, визначеному Законом України «Про захист економічної конкуренції». Тобто, в розумінні обох вказаних законів, органи влади – це міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, державні органи, що здійснюють регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, ринку цінних паперів, державні органи приватизації, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, місцеві органи виконавчої влади. Таким чином, на цей час, створені умови, за яких КМУ, ВРУ та Президент України можуть приймати акти, які, за своєю суттю, є програмами державної допомоги або індивідуальною державною допомогою, тобто, фактично, є надавачами державної допомоги, але вони не

зобов'язані попередньо отримувати рішення АМКУ про допустимість такої допомоги для конкуренції» [85, с. 77]. Та авторка пропонує «виключити із Закону про державну допомогу слова «органи влади» та посилається на доцільність створення незалежного у своїй діяльності органу, який матиме повноваження, необхідні для застосування у повному обсязі статті 262 Угоди.

Такий орган, *inter alia*, матиме повноваження дозволяти схеми державної допомоги та індивідуальні випадки надання допомоги, відповідно до критеріїв, визначених у статтях 262 та 264 Угоди, а також вимагати повернення державної допомоги, яка була надана незаконно» [85, с. 77]. У цьому сенсі доцільним було створення в Україні нового спеціально уповноваженого державного органу – Бюро економічної безпеки України, який діє на підставі Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [146, с.]. Серед основних повноважень цього органу слід визначити, шляхом доповнення ст. 8 відповідного законодавчого акта, «виявлення та розслідування спільно із АМК України фактів отримання незаконної державної допомоги на підставі ризик-орієнтованого підходу». Саме «ризик-орієнтований підхід є одним з найважливіших інструментів для побудови ефективної програми протидії кримінально протиправним посяганням у сфері економіки. Розуміння цих ризиків і пов'язаних з ними факторів дає змогу вживати більш ефективних і дієвих заходів з метою унеможливлення криміналізації економічної сфери. Ризики мають динамічний характер, тому управління ризиками має здійснюватися безперервно. Необхідно, щоб присвоєні рівні ризику відповідали дійсно наявним ризикам, відображали реальну картину, і представляли ефективний метод оцінки» [22, с. 87]. Уявляється, що у зазначеному сенсі управління слід розуміти як здійснення контрольно-наглядових повноважень з метою своєчасного виявлення економічно-кримінальних правопорушень та застосування відповідних санкцій до правопорушників [47, с. 838].

Додатково можна виокремити і громадський контроль щодо державної допомоги, суб'єктами якого передусім виступають окремі громадяни

(зазвичай, від імені громадськості) та об'єднання громадян (супільні об'єднання, політичні партії, професійні союзи, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання). При цьому їхні контрольні повноваження, здебільшого, не мають юридично-владного змісту, відповідно рішенням громадських організацій за результатами перевірок притаманний рекомендаційний характер [29, с. 118].

Громадський контроль виступає невід'ємною складовою частиною демократичного державного управління та місцевого самоврядування. Він потрібен як самій публічній владі (для загального підвищення ефективності своєї діяльності, а також вироблення альтернативних шляхів впровадження політик та програм), так і інститутам громадянського суспільства (адже посилює їх вплив на вироблення рішень у сфері внутрішньої та зовнішньої політики); – принциповим моментом для встановлення чіткого громадського контролю за діяльністю органів державного управління є їх інформаційна прозорість, відкритість і доступність для громадян [182, с. 58]. Окремо слід визначити і такий різновид контролю щодо порядку та умов надання державної допомоги, який проводять посадові особи державних органів, органів місцевого самоврядування та контроль, який проводиться іншими особами на громадських засадах.

З контролем за додержанням норм Закону України про державну допомогу пов'язане поняття моніторингу, яке є важливою його складовою та потребує наукового аналізу. На думку О. О. Бакалінської, «моніторинг та контроль державної допомоги є взаємопов'язаними, проте самостійними складовими державного регулювання в сфері конкуренції; їх самостійність визначається метою та спрямуванням державного регулювання, а також засобами регуляторного впливу, а взаємозумовленість передбачає можливість і необхідність використання результатів моніторингу і контролю державної допомоги при плануванні оціночних показників ефективності використання державної допомоги» [9]. Саме «унікальність моніторингу державної

допомоги, як дієвого, ефективного елементу управління, полягає у виконанні поставлених завдань, що відповідають меті, та виражається у виконанні визначених функцій. Так, мета моніторингу державної допомоги, як і мета будь-якої управлінської діяльності, досягається через продукування відповідних завдань та функцій, які знаходяться у органічному взаємозв'язку» [120, с. 256].

З моменту отримання державної допомоги діяльність суб'єкта-отримувача є об'єктом постійного моніторингу з боку АМК України. Порядок проведення моніторингу шляхом попередньої перевірки регулюється відповідним відомчим актом АМК України [44], наприклад, нормативно визначений державний моніторинг щодо довкілля [169]. Доцільно визначити у Законі про державну допомогу поняття моніторингу державної допомоги як дії контрольно-наглядового характеру стосовно аналізу, спостереження, збору та обробки інформації щодо цільового використання державної допомоги. Крім того, варто визначити такий критерій для класифікації контролю, як строковість, на підставі якого виокремлюється постійний контроль щодо державної допомоги у вигляді моніторингу та тимчасовий у вигляді перевірок, ревізій тощо.

Державна допомога реалізується шляхом організаційно-господарських відносин, адже саме їм притаманний розпорядчо-управлінський характер, а їх виникненню передують наявність критеріїв її допустимості. Саме за таких умов вона буде вважатися законною, тобто правомірною, але надалі необхідне здійснення контролю, мета якого полягає у з'ясуванні того, чи була досягнута мета державної допомоги та її цільове використання. Деякі автори по-іншому визначають поняття контролю, пов'язуючи його із організаційно-господарськими відносинами та економічною експертизою, наприклад, на думку С. В. Шкляр, це організаційно-господарські відносини, що виникають між АМКУ і суб'єктами господарювання, нагляд та реагування. При цьому встановлено, що ці дві категорії не можуть існувати одна без одної, тому активна дія, реагування АМКУ на порушення, його припинення та

притягнення до відповідальності не може існувати без функції нагляду, що включає як власне нагляд за дотриманням прав учасників ринку, нормами законодавства, так і здійснення економічної експертизи [248, с. 4]. Як уявляється, «економічна експертиза є вкрай важливим при здійсненні моніторингу як постійної процедури контрольно-наглядового характеру, а її проведення дозволяє доволі чітко встановити факт законного використання державної допомоги, на умовах та в порядку визначеними нормами чинного законодавства, а саме рішення уповноваженого органу – АМК України щодо її надання.

Вважається за доцільне доповнити ст. 1 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» таким визначенням: «економічна експертиза – це комплекс дій організаційно-контролюючого характеру, які здійснюються уповноваженою особою з метою виявлення, законності та обґрунтованості надання державної допомоги суб'єктам господарювання» [48, с. 97]. Порядок та умови проведення економічної експертизи слід розробляти Міністерству економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства щорічно. Урядом України був запропонований відповідний проект Постанови [164]. Указане Міністерство, яке здійснює свої повноваження на підставі відповідного підзаконного акта [126], на жаль, донині не прийняло жодного експертного акта щодо необхідності надання державної допомоги суб'єктам господарювання з точки зору її економічного обґрунтування.

Суть контролю за державною допомогою на рівні держави-кандидата (потенційного кандидата, сторони угоди про асоціацію) полягає в такому:

1. Попереднє погодження уповноваженим органом нагляду у сфері державної допомоги проектів актів, рішень, угод тощо, що передбачають надання державної допомоги, керуючись вимогами особливої частини правил ЄС, адаптованими для національного законодавства. Повернення до бюджету допомоги, яка була надана без попереднього погодження.

2. Моніторинг уповноваженим органом у сфері державної допомоги або іншим державним органом надання допомоги, тобто здійснення інвентаризації

і ведення в подальшому реєстру всіх заходів підтримки державою суб'єктів господарювання у будь-якій формі (гранти, податкові пільги, державні гарантії, операції з майновими активами тощо). На основі даних уряд готує періодичні звіти і надсилає їх на розгляд Єврокомісії. Після вступу країни до Європейського Союзу перша функція передається до компетенції Єврокомісії. Разом з тим акти ЄС не містять докладних вимог щодо організації контролю на національному рівні, а також того, який саме орган повинен його здійснювати. Тому на сьогодні лише у шести країнах ЄС функції виконання законодавства з питань державної допомоги покладені на орган з питань захисту конкуренції. У більшості випадків ці функції виконують органи у сфері державних фінансів, економічної, промислової політики, а також політики у сфері підприємництва, зовнішнього співробітництва. Лише у двох випадках створено окремий орган. Крім того, існують прецеденти створення міжвідомчого колегіального органу в період підготовки до вступу (Латвія, Чорногорія) [240, с. 16]. У Законі про АМК, а саме в ч. 1 ст. 2 вказано, що АМК підконтрольний Президенту України та підзвітний Верховній Раді України. На думку Ю. В. Журик, «утворення, підзвітність та підпорядкованість Верховній Раді України забезпечили б незалежність АМК України, що сприяло б виконанню контрольних завдань щодо всіх виконавчих органів» [240, с. 152].

Для забезпечення контролю створений реєстр державної допомоги, а його ведення здійснюється за результатами її моніторингу. Реєстр функціонує на Порталі державної допомоги, та, на жаль, інформація вноситься до нього з деяким запізненням [55, с. 152]. Саме «функціонування реєстру державної допомоги має допомогти населенню краще розуміти, куди саме, з якою метою та в яких обсягах надається державна допомога, тобто куди, з якою метою та в яких обсягах витрачаються сплачені ним податки тощо. Щодо суб'єктів господарювання, то реєстр надає їм можливість отримати інформацію про доступні та попередньо оцінені АМКУ програми державної допомоги, з яких вони можуть отримати допомогу для розвитку бізнесу» [219, с. 49].

Також «з урахуванням стандартів ЄС, а також досвіду держав, у яких система контролю створена упродовж останніх 10–15 років, або продовжує створюватися, можна сформулювати основні принципи організації контролю у сфері державної допомоги:

- Розбудова системи контролю за принципами ефективності, прозорості, передбачуваності та взаємної довіри зацікавлених сторін.

- Принцип пропорційності у виконанні своїх повноважень. Заходи, вжиті органом, не повинні перевищувати міру необхідності досягнення відповідних завдань.

- Наявність економічних та політичних критеріїв прийняття рішень. До економічних відносяться традиційні аргументи на користь державного втручання в ринкові відносини, а саме виправлення неспроможностей ринку. До політичних відносяться завдання регіональної, промислової, соціальної політики, які спрямовані на досягнення спільного інтересу та справедливості» [240, с. 7]. Зазначені принципи є вельми доцільними для вітчизняних нормативних засад щодо державної допомоги.

Крім АМК України, Рахункова палата України, як розпорядник бюджетних коштів, також є спеціально уповноваженим органом у сфері державної допомоги та у своєму рішенні визначає, що «у річному Звіті для повного здійснення контролю за допустимістю державної допомоги для конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги необхідно вказати не лише кількість отриманих повідомлень і прийнятих рішень про державну допомогу, а і загальну кількість розглянутих повідомлень надавачів із зазначенням інформації, на якому етапі ці повідомлення, а також обсяг коштів, форми їх надання та джерела фінансування» [58]. Видається, що «саме зазначена інформація слугує об'єктом контролю щодо аналізу допустимості державної допомоги, а норми, за допомогою яких вона збирається, є процедурними» [48, с. 98].

Отже, контроль за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання — це комплекс дій контрольно-наглядового характеру

спеціально уповноважених осіб, змістом яких є перевірка, аналіз, обробка відомостей щодо отриманої державної допомоги, з метою забезпечення доцільності, ефективності, конкурентоспроможності і законності її надання. При цьому порядок та організація контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання засновані на процедурних нормах, які являють собою нормативно-визначені правила та чітку послідовність дій уповноважених осіб, імперативно-визначених нормами чинного законодавства.

Висновки до розділу 2

За результатами аналізу поняття та критеріїв допустимості державної допомоги, їх застосування щодо окремих форм державної допомоги та контролю у зазначеній сфері, можемо зробити такі висновки.

Допустимість державної допомоги – це основна нормативно-обов'язкова ознака її законності та здатності бути реалізованою через дискреційні повноваження Уповноваженого органу, змістом якої є відповідність певним критеріям економіко-правового, соціального, ризиково-випадкового, пандемічного, воєнного та іншого характеру.

На підставі аналізу нормативних актів і юридичної літератури виокремлено: державну допомогу, що є допустимою, та державну допомогу, що може бути визнана допустимою; абсолютну допустимість державної допомоги та відносну, яка передбачає можливість її надання на засадах законності, прозорості, доцільності та легалізації.

Розмежовані формально-правові, економічні та організаційні умови допустимості державної допомоги: формально-правові – це нормативно-встановлені обов'язкові умови її надання; економічні – це змістовні показники діяльності різноманітних суб'єктів господарювання – її потенційних отримувачів, що базуються на визначенні їх фінансового становища, платоспроможності, стану конкуренції відповідного ринкового сегменту та

дають змогу прогнозувати ефективність допомоги; організаційні – зумовлюють вибір процедури (порядок) надання державної допомоги з урахуванням необхідності забезпечення контролю за її отриманням та використанням.

Критерії допустимості державної допомоги, залежно від її форм та змісту, поділяються на дві групи: на критерії-ризиків, які можуть бути податкового та/або соціально-фінансового характеру, тобто пов'язані із надзвичайними станами, воєнним станом, станом надзвичайної екологічної ситуації тощо, у тому числі у період епідемій та із фінансовим кризовим становищем (неплатоспроможністю), та критерії-розвитку, для яких притаманним є характер науково-технічної діяльності, інноваційності, надання інформаційно-консультаційних послуг тощо.

Визнано за доцільне надати право на подання нотифікації Раді з питань сприяння розвитку малого підприємництва як право на звернення до Уповноваженого органу про надання державної допомоги зазначеним суб'єктам, для чого запропоновано внести відповідні зміни до Указу Президента України «Про Раду з питань сприяння розвитку малого підприємництва»

Обґрунтовано необхідність запровадження економічного тесту-балансування як процедури оцінки-аналізу організаційно-правового, фінансового та інших критеріїв існування та діяльності суб'єкта господарювання для отримання державної допомоги, який здійснює АМК України на підставі відповідних документів для вирішення питання щодо допустимості державної допомоги та визнання її законною.

Охарактеризовано такі форми-різновиди державної допомоги:

- податкова пільга як різновид державної допомоги фінансово-розрахункового характеру, який надається суб'єкту господарювання у разі його стійкої неплатоспроможності (загрози неплатоспроможності) на підставі результатів економічно-обґрунтованої експертизи, причинами якої є будь-які негативні чинники (наслідки) у сфері господарювання, у тому числі

пандемічні обмеження і заборони, воєнний стан економіки тощо на умовах та в порядку, визначених нормами чинного податкового законодавства;

- субсидії суб'єктам господарювання як форма державної допомоги фінансового характеру, яка надається на безповоротних засадах виключно за умови наявності критеріїв її допустимості щодо конкретної сфери (галузі) господарювання;

- державний грант (грантове фінансування) як різновид державної допомоги, який полягає у передачі державою суб'єктам господарювання ресурсів, устаткування, обладнання, механізмів в обмін на дотримання певних умов, пов'язаних з їхньою операційною (поточною) діяльністю, які відносяться або до активів або до інших до доходів та надаються на безповоротних умовах;

Визначені критерії оцінки потенційної ефективності державних контрактів, що опосередковують державну допомогу у плані задоволення державних потреб, контрактації, концесії, інвестиційних договорів при наданні пільг, що передбачають врахування умов її допустимості, здатності до договірного упорядкування, практичного виконання та можливості здійснення поточного та/або постійного контролю;

Контроль за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання визначено як комплекс дій контрольно-наглядового характеру спеціально уповноважених осіб, змістом яких є перевірка, аналіз, обробка відомостей щодо отриманої державної допомоги, з метою забезпечення доцільності, ефективності, конкурентоспроможності і законності її надання. При цьому порядок та організація контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання засновані на процедурних нормах, які являють собою нормативно-визначені правила та чітку послідовність дій уповноважених осіб, імперативно-визначених нормами чинного законодавства. Правовідносини контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання за своїм змістом і метою є організаційно-господарськими, адже виникають виключно на підставі та в

порядку, передбаченому нормами законодавства між особами контрольно-управлінських повноважень та суб'єктами господарювання з приводу контролю, моніторингу на постійних та/або тимчасових засадах;

Класифіковано контроль за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання з метою визначення особливостей повноважень щодо реалізації контрольно-наглядових відносин залежно від: осіб, які уповноважені його здійснювати: контроль, який проводять посадові особи державних органів, органів місцевого самоврядування та контроль, який проводиться іншими особами на громадських засадах; строковості: постійний у вигляді моніторингу та тимчасовий у вигляді перевірок, ревізій тощо; підстав допустимості: який пов'язаний із соціально-значущими підставами та той, який пов'язаний із випадково-ризиковими та іншими підставами.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ ВИМОГИ ЩОДО ДОПУСТИМОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Юридично-теоретичні умови та порядок допустимості державної допомоги у сфері виробництва

Виробництво є важливим сектором економіки, яке, на жаль, в Україні нині перебуває в незадовільному неефективному стані через низку соціально-політичних чинників, серед яких: розірвання міждержавних спільних виробничих відносин, відсутність належного сучасного виробничо-технічного обладнання, методик сучасного менеджменту, жахливі наслідки пандемії і масштабних воєнних дій. Саме завдяки виробництву економіка країни та вся сфера господарювання існують та функціонують, створюються робочі місця, ринок насичується різноманітними товарами і продукцією, розвиваються конкурентні відносини тощо. Тому є вельми актуальним надання державної допомоги вітчизняному виробництву не тільки у період пандемічних обмежень, воєнного стану, а й взагалі, в повсякденних реаліях господарювання, задля належної правотворчості й правореалізації.

Слушною є думка про те, що саме «в українському законодавстві немає вимоги про надання підтримки на рівні необхідного мінімуму для досягнення чітко визначених цілей. Якщо допомога надається в більшому обсязі, ніж критично необхідно, то державні ресурси використовуються неефективно. Якщо в меншому – неможливо досягти поставлених цілей. У процесі прийняття рішень про надання допомоги такий необхідний мінімум не визначається, а законодавство не містить вимоги та підходів до його визначення. Не встановлюється також, в якій пропорції цілі підтримки будуть фінансуватися за рахунок державних і власних ресурсів підприємств. Діюча система надання державної підтримки підприємствам є надзвичайно заплутаною, а більшість потенційно життєздатних підприємств не має

можливості її отримати. Зокрема, законодавство у сфері державної підтримки інвестиційних проектів (Закони «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» та «Про інвестиційну діяльність») прямо забороняє надання такої допомоги збитковим та обтяженим податковими боргами підприємствам. Тобто саме ті підприємства, які потребують державної допомоги, отримати її не можуть.

Певні сподівання на реформування цієї сфери пов'язувались із ухваленням в 2014 р. рамкового Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», який загалом відповідає вимогам Угоди про функціонування ЄС щодо надання державної допомоги. Проте реальні реформи у цій сфері відкладаються на майбутнє. Зокрема, Планом заходів із імплементації Угоди про асоціацію з ЄС було передбачено, що до серпня 2017 р. мають бути розроблені лише проекти нормативно-правових актів щодо застосування норм цього Закону. Отже, реформування діючої системи надання державної допомоги підприємствам відбувається повільно, і державна допомога «у ручному режимі» надаватиметься ще не менш ніж три-чотири роки. Формально виконуючи графік імплементації європейських норм і правил, Україна відкладає реформування вкрай болючої для економіки та суспільства сфери непрозорої державної допомоги, масштаби якої сягають 10% ВВП» [66, с. 90].

Уважаємо, що саме державна інвестиційна політика повинна містити практично-дієві засоби щодо надання державної допомоги промисловим підприємствам, оскільки «втілення в життя інвестиційної стратегії у сфері промислової політики повинне забезпечувати рішення наступних задач, таких як:

- збереження найбільш цінних елементів накопиченого науково-технічного потенціалу і його застосування для розвитку української промисловості;
- виявлення, розвиток і використання її порівняльних конкурентних переваг і послідовне подолання її недоліків;

- ліквідація деформацій, які склалися, в галузевій, внутрішньогалузевій і виробничій структурах, що виражаються в технічному і технологічному відставанні нашої індустрії;

- насичення внутрішнього ринку вітчизняною продукцією відповідно до об'єму структурного попиту; створення власної ніші на світовому ринку для української продукції;

- регіональна промислова політика націлена на задоволення потреб підприємств регіону і є складовою частиною державного аналога;

- сукупність інвестиційних програм підприємств регіону визначає формування усіх інших функціональних політик регіональних органів управління;

- регіональна промислова політика створює своїм підприємствам протекціоністські умови, мінімізуючи конкуренцію;

- критерієм вибору місцевих підприємств для підтримки служить висока ефективність виробництва, а інструментом підтримки – компенсація побічних ефектів;

- завдання регіональної промислової політики – підвищення продуктивності праці;

- стратегічним напрямом регіональної промислової політики є підтримка місцевих стабільно працюючих підприємств» [83, с. 29–30].

При цьому державна допомога повинна надаватися цілеспрямовано, економічно-обґрунтовано та контролювано. Цільова політика державної допомоги промисловим підприємствам повинна визначатися у програмних документах Уряду та відповідно контролюватися, як на стадії її надання, так і при використанні. Як зазначає О. І. Шнирков, «найпростіша форма антиконкурентного втручання – державна допомога – може мати різні соціально-економічні цілі. Допомагаючи окремим підприємствам, їх групам або навіть галузям, держава може ставити за мету, наприклад, недопущення надлишку робочої сили, сприяння регіональному розвитку, збереження позицій національних виробників на внутрішньому та/або зовнішньому

ринках, поглиблення науково-технічного рівня виробництва та продукції тощо. Ясно, що частина цих цілей може бути й має бути досягнута тільки на основі розвитку конкурентного змагання підприємств, інші – шляхом переважно державної допомоги, решта – через відповідне співвідношення конкурентного механізму та державної допомоги одночасно» [249, с. 116].

Аналізуючи норми чинного законодавства, Я. В. Петруненко слушно зазначає, що саме для забезпечення ефективності використання державних коштів у процесі надання державної підтримки важливим є підхід до визначення адресатів відповідної підтримки, тобто суб'єктів господарювання, які відповідають певним критеріям. Одним із таких критеріїв є віднесення підприємства до стратегічно важливих. Постановою КМУ від 03.11.2010 р. № 999 визначено критерії належності об'єктів державної власності до таких, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави. На підставі аналізу цього акта можна зробити висновок, що критерієм виступає конкретна галузь господарства, а також форма власності підприємства – державна. Постановою КМУ від 04.03.2015 р. № 83 затверджено Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави. Втім, застосований у згаданих урядових актах підхід до визначення стратегічно важливих суб'єктів господарювання видається дещо недосконалим, оскільки: по-перше, при цьому до стратегічно важливих належать тільки підприємства державної форми власності (що дуже схоже на дискримінаційну ознаку); по-друге, перерахування підприємств та галузей, до яких вони належать, не дає змоги уніфіковано підійти до визначення стратегічної важливості того чи іншого суб'єкта господарювання. Отже, видається за доцільне прийняти універсальні критерії, визначивши основні (при цьому єдині для всіх) умови і підстави належності суб'єкта господарювання до стратегічно важливих. Іншим критерієм належності суб'єкта господарювання до такого, що може претендувати на отримання державної підтримки, може виступати потреба в оздоровленні його фінансового стану.

На законодавчому рівні варто визначити, яким вимогам має відповідати суб'єкт господарювання, що перебуває у скрутному фінансовому становищі, щоб мати змогу отримати державну допомогу. До відбору таких підприємств необхідно підходити особливо ретельно, оскільки, як правило, державна допомога таким суб'єктам надається у формі прямого фінансування, яке часто є неприпустимим в умовах обмежених фінансових ресурсів та з огляду на необхідність дотримання при використанні державних коштів принципу ефективності та результативності [123, с. 135–136].

Аналітики наголошують на важливості надання державної допомоги саме виробничим підприємствам та саме у період їх неплатоспроможності внаслідок воєнних дій за будь-якими фінансовими зобов'язаннями. У перехідний економічний період розвитку, в якому перебуває вітчизняна економіка, вкрай складно створити нове ефективне прибуткове виробництво, краще застосувати різноманітні форми державної допомоги, які повинні бути своєчасними й законними. Також державна допомога виробництву є вектором європейської інтеграції України до ЄС, оскільки «економічна інтеграція України з ЄС вкрай загострила проблему явного відставання виробничо-технологічного потенціалу вітчизняної промисловості від європейського та зумовлює необхідність його модернізації. Проведення модернізації промислового сектора в Україні потребує узгодження з пріоритетами промислової політики ЄС, головним з яких є ренесанс промисловості» [66, с. 61–62]. При наданні державної допомоги необхідно всебічно оцінити стан виробництва, так, Л. Н. Родіонова та Л. Р. Абдуліна пропонують розглянути як критерій оцінки сталого розвитку підприємства показник досягнення стабільних темпів економічного росту основного виду діяльності підприємства, отримання прибутку, достатність для самофінансування економічного розвитку та забезпечення сталого зростання в динаміці [68, с. 85–89].

Також важливим аспектом є управління сталим розвитком підприємства, тобто система взаємозалежних дій, спрямованих на досягнення

максимального економічного, соціального, екологічного ефекту, за допомогою створення удосконаленого механізму управління у сфері фінансів, виробництва, маркетингу, соціальній, а також екологічній сферах, на основі систематичного аналізу стану підприємства з урахуванням впливу зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище поділяють на мікро- та макросередовище. Чинники макросередовища тісно пов'язані з діяльністю підприємства, але вони сприяють чи дестабілізують діяльність представників всієї промисловості або окремої галузі. Виключенням можуть стати ті підприємства, які досягли такого рівня сталого розвитку, що здатні протистояти середнім коливанням ззовні або взагалі їх не відчувати. Тому головним завданням керівництва є постійний моніторинг економічних, соціальних, політико-правових, технологічних, екологічних подій, які можуть здійснювати вплив на стан галузі та функціонування підприємства. Зацікавлені в успіху підприємства менеджери повинні постійно бути поінформовані про події та коливання, які відбуваються як всередині, так і ззовні, одночасно переробляти, аналізувати та синтезувати інформацію, формувати загальні висновки та передбачати можливі загрози для збереження своєї функціональної активності [202, с. 65].

Діагностика дає змогу у логічній послідовності конструктивно розглянути кожний внутрішній аспект діяльності та сигнали із зовнішнього середовища, виявити слабкі та сильні сторони підприємства, визначити конкретні пріоритетні напрями, які потребують негайного втручання або поетапного вдосконалення. У результаті проведеної системної діагностики та узагальнення результатів має сформуватися чітка, цілісна картина стосовно поточного стану підприємства, результативності його діяльності, яка дозволить скласти операційні та стратегічні плани, підвищити конкурентні позиції, розглядати додаткові резерви та пріоритетні напрями розвитку [39, с.152]. Поточний стан підприємства може опинитися у стані кризи, що також є підставою для надання відповідної та адекватної державної допомоги, так, для кожного підприємства існує своє співвідношення зовнішніх (спад об'єму

національного доходу; зростання інфляції; сповільнення платіжного обороту; нестабільність податкової системи; нестабільність регулюючого законодавства; зниження рівня реальних доходів населення; зростання безробіття) і внутрішніх (неефективна фінансова стратегія; неефективна структура активів (низька їх ліквідність); надто велика частка позиченого капіталу; висока частка короткострокових джерел залучення позикового капіталу; зростання дебіторської заборгованості; неефективний фінансовий менеджмент) факторів кризи, які визначають необхідність антикризового управління.

Крім того, для них характерне й одночасне поєднання суб'єктивних і об'єктивних складових. Їх ігнорування спричиняє суттєві негативні наслідки, зокрема, і банкрутство. Аналіз факторів, які зумовлюють появу і розгортання кризових явищ, фаз кризи, конкретних показників діяльності підприємств дає можливість конкретизувати сутнісні ознаки кризи на рівні підприємства: криза віддзеркалює сутність та характер протиріч, які накопичені в межах господарської системи і потребують свого розв'язання для забезпечення подальшого функціонування або розвитку системи; криза підприємства являє собою, передовсім, процес, який характеризується певною тривалістю і відповідно має певні часові межі; криза є об'єктивним економічним процесом, основу якого формують тенденції розвитку окремих видів діяльності підприємства, його окремих управлінських підсистем; основною ознакою кризи є суттєве порушення або втрата життєздатного стану підприємства внаслідок порушення параметрів функціонування; криза може виникати на усіх стадіях життєвого циклу підприємства, виступати стримувачем подальшого розвитку підприємства та переходу на наступну стадію його розвитку або виконувати функцію ініціації передчасного старіння та ліквідації підприємства; криза має циклічний характер, тобто виникає з певною періодичністю; розгортання кризи генерується сукупністю зовнішніх та внутрішніх факторів, співвідношення між якими та перелік яких також мають індивідуальний характер; виникнення кризи тягне за собою певні загрози та

ризика для процесу функціонування підприємства, а її проходження (подолання) має певні наслідки для подальшого розвитку підприємства – позитивні, якщо має місце розв’язання накопичених протиріч та забезпечення оновлення фундаментальних засад ведення бізнесу, або негативні, якщо наслідком кризи є призупинення діяльності підприємства, виникнення ситуації банкрутства, добровільна або примусова ліквідація як господарського суб’єкта.

Отже, криза – це результат загострення протиріч соціально-економічного характеру на підприємстві, який є наслідком сукупності проблем, що склалися в результаті дії сукупності факторів (об’єктивних та суб’єктивних, зовнішніх та внутрішніх), тісно взаємопов’язаний з поняттям «ризик» [128, с. 17-18].

На основі результатів діагностики розробляється майбутня стратегія розвитку підприємства, яка виступає однією із вирішальних інструментів організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку. У процесі подальшого управління відбувається постійний аналіз відхилень від заданої тенденції за допомогою порівняння фактичних результатів із запланованими або оптимальними для нормального функціонування, що дозволяє відстежувати конкурентну позицію, виявляти фактори, які спричиняють найбільш масштабні коливання, прогнозувати майбутній розвиток підприємства [27, с. 340]. Така діагностика може бути використана й для економічного аналізу щодо надання у майбутньому державної допомоги та визначення відповідних критеріїв її допустимості. У такому випадку мова йде про «адресну» державну допомогу конкретному суб’єкту господарювання – підприємству, зокрема, й такому, що спеціалізується на виробництві товарів подвійного використання.

У літературі пропонуються шляхи відновлення виробництва як частини промислового сектору, серед яких провідне місце займають саме різноманітні заходи державної допомоги, і зазначається, що «важливими елементами

спільного з ЄС шляху України до промислового відродження повинні стати такі:

– інтеграція до ринку ЄС і перетворення власного внутрішнього ринку на основу для поживлення економіки країни, привабливе місце для виробництва товарів і послуг. Відповідно спрощення правил внутрішнього ринку дозволить підвищити економічну ефективність. Кооперація вітчизняних виробників з європейськими фірмами утвердить їх участь у регіональних і глобальних ланцюжках створення вартості. Адаптація до сучасних європейських стандартів пришвидшить впровадження технологічних інновацій, а реформи у сфері права інтелектуальної власності сприятимуть науково-технічній творчості та комерціалізації знань;

– інтеграція інфраструктурних мереж (інформаційних, енергетичних, транспортних). Відповідно до нормативних документів ЄС про єдиний ринок (The Single Market Act II) інтеграція інфраструктури має здійснюватися у сфері морського, повітряного, залізничного транспорту, а також у сфері енергетики (Third Energy Package). Інтеграція інфраструктурних мереж сприятиме конкуренції на внутрішньому ринку, скороченню витрат, що забезпечить промисловості безперебійне постачання послуг інфраструктури та зменшити витрати на їх оплату;

– інтеграція у мережі зв'язку та телекомунікацій. Потенціал України дає змогу брати участь у створенні космічної інфраструктури та пов'язаних з нею промислових і сервісних додатків. Висока вартість космічних проєктів диктує необхідність об'єднувати інвестиційні ресурси з країнами ЄС і потім спільно використовувати об'єкти інфраструктури. Оскільки модернізація європейської промисловості ґрунтується на інформаційно-комунікаційних продуктах і послугах, то Україні потрібно швидко адаптуватися до стандартів сумісності та брати участь у створенні технологічних і нормативних умов комерційної експлуатації елементів ІКТ інфраструктури;

– узгодження нормативно-правової бази (у тому числі у системі стандартизації), упорядкування та гармонізація економічних санкцій, реалізація положень Директиви про послуг» [258].

Одним з ефективних напрямів підтримки бізнесу є запровадження механізму субсидування та компенсаційних заходів. Але саме «субсидування промислового виробництва деформує умови конкуренції, надаючи фактично незаконні конкурентні переваги тим підприємствам, чиї виробництво та експорт субсидувалися. Таким чином, складалася ситуація, коли стало необхідним систематизувати субсидії за їх впливом на збереження нормальних ринкових умов і сумлінної конкуренції та заборонити (суттєво обмежити) застосування субсидій, що спотворюють міжнародну торгівлю» [238, с. 226].

На думку інших фахівців, саме тому «в ході Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів правила ГАТТ щодо субсидій були уточнені та розвинені в Угоді про субсидії і компенсаційні заходи (Угода СКЗ) та в Угоді про сільське господарство. Тому сьогодні застосування субсидій на промислові товари регулюється Угодою СКЗ, а на сільськогосподарську продукцію – Угодою про сільське господарство. Ще раз необхідно звернути увагу на положення статті 3 Угоди по субсидіях, які прямо забороняють виділення субсидій на виробництво товарів, призначених на експорт, чи на виробництво товарів, із використанням імпортозаміщуючої продукції. Про ці положення не слід забувати при розробці майбутньої програми субсидування промисловості» [15, с. 28]. Учені пропонують удосконалити Закон України про державну допомогу, а саме: доповнити визначенням понять «горизонтальна» та «секторальна» допомога і визначити, що належить до цих видів з метою наближення до стандартів ЄС; п. 1 ст. 6 – доповнити підпунктом «підтримка галузеутворюючих підприємств» та п. 2 ст. 6 – категорією «допомога на підтримку енергетичної безпеки» [233].

Крім того, відповідно до Угоди про сільське господарство СОТ, внутрішню підтримку сільськогосподарських виробників поділяють на

підтримку, що підлягає скороченню, та таку, що не підлягає йому. У межах цих двох видів усі субсидії розподіляються на три скриньки (кошики): «зелена скринька» (green box), «блакитна скринька» (blue box) і «жовта скринька» (amber box) [113, с. 37]. Аналіз державної підтримки, яка не підлягає скороченню, свідчить, що вона включає субсидії «зеленої скриньки», субсидії «блакитної скриньки» та субсидії, що відповідають поправці *de minimis* (специфічна підтримка окремих сільськогосподарських товарів – 5% вартості їхнього річного виробництва, а також неспецифічна непродуктова підтримка – 5%). Перелік указаних субсидій є дозволеним, а тому не підпадає під вимоги скорочення [138, с. 90]. Видається, що така градація може бути імплементована в національне законодавство щодо державної допомоги та стосуватися не тільки сільського господарства, а й інших сфер господарювання.

На думку А. В. Духневича, дослідження субсидій «зеленої скриньки» свідчить про те, що вони охоплюють широкий спектр заходів: наукові дослідження, підготовку й підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування; ветеринарні та фітосанітарні заходи, контроль безпеки продуктів харчування; сприяння збуту сільгосппродукції, включаючи збирання, обробку та розповсюдження ринкової інформації; удосконалення інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, меліоративних споруд), за виключенням операційних витрат на її утримання; утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішню продовольчу допомогу; забезпечення гарантованого доходу сільгоспвиробникам, вдосконалення землекористування тощо; підтримку доходів виробників, не пов'язану з видом й обсягом виробництва (наприклад виплати просто на основі статусу землевласника або виробника); сприяння структурній перебудові сільськогосподарського виробництва (наприклад виплати за програмами переміщення виробництва з агарного сектору в не аграрний); охорону навколишнього середовища; програми регіонального розвитку

(наприклад виплати за програмами регіональної допомоги в депресивних регіонах).

Важливо зауважити, що Угодою про сільське господарство СОТ встановлено лише форму заходів зеленої скриньки без зазначення їх кількості. Основними критеріями відповідності заходів державної підтримки зелених скриньки є те, що вони не повинні бути вибірковими, припускати підтримку будь-якого рівня цін та за умови відсутності або мінімального впливу на торгівлю. Також потрібно зазначити, що заходи, передбачені зеленою скринькою, фінансуються з Державного бюджету, а не за рахунок споживачів.

Держава має право фінансувати заходи «зеленої скриньки» в будь-якому необхідному обсязі залежно від можливостей бюджету. У цьому контексті практика реалізації внутрішньої підтримки членами СОТ свідчить, що, виходячи із зобов'язань зі скорочення та знижуючи внутрішню підтримку, витрати в рамках зеленої скриньки суттєво зростають [51, с. 212].

Т. Осташко визначає, що заходи внутрішньої підтримки, що чинять викривлений вплив на торгівлю й виробництво, класифікуються як заходи «жовтої скриньки»: дотації на продукцію тваринництва та рослинництва, на племінне тваринництво; елітне насінництво, комбікорми; компенсація частини витрат на міңдобрива й засоби захисту рослин; на енергоресурси; цінова підтримка: компенсація різниці між закупівельною та ринковою ціною на сільгосппродукцію; надання виробнику товарів і послуг за цінами, нижчими за ринкові; закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові; пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету, списання боргів; пільги на транспортування сільгосппродукції; витрати лізингового фонду тощо [113, с. 37].

Отже, всі заходи державної підтримки сільського господарства можна поділити на дві групи. До першої належать виробничі субсидії, які, відповідно до вимог СОТ, входять до «жовтої скриньки» та спрямовані на підтримку виробництва певної продукції (молока, пшениці тощо), окремих суб'єктів господарювання або субсидують витрати на кредитування, а саме таких, як

бюджетна тваринницька дотація; державна підтримка виробництва продукції рослинництва; фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення короткострокових і довгострокових кредитів; фінансування закладення та догляду за молодими садами, виноградниками, ягідниками та молодими хмільниками; фінансова підтримка фермерських господарств; часткова компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва; часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва; пільгове оподаткування [158]. Другу групу заходів державної підтримки товарного сільськогосподарського виробництва становлять заходи, які, відповідно до вимог СОТ, належать до зеленої та блакитної скриньок. В Україні до заходів державної підтримки, які можуть здійснюватися в межах «зеленої скриньки», переважно належать заходи щодо кадрового й інформаційно-консультативного забезпечення товарного сільськогосподарського виробництва [51, с. 227].

Загалом, до другої групи заходів державної підтримки товарного сільськогосподарського виробництва зараховують такі, що потенційно впливають на збільшення економічної продуктивності та ефективності сільськогосподарського виробництва: розвиток сільських територій; науковоприкладні дослідження; програми селекції в рослинництві й тваринництві, а також у рибництві; державні запаси; заходи з боротьби зі шкідниками та хворобами; дорадництво й консультаційні послуги; контроль якості та безпеки продовольчої продукції; охорона навколишнього природного середовища й ін. [172].

Ураховуючи наведене вище, вважаємо за доцільне у Законі України про державну допомогу визначити державну допомогу «зеленої скриньки» як таку, що не підлягає скороченню та являє собою заходи, спрямовані на підтримку та розвиток наукових досліджень; підготовку й підвищення кваліфікації кадрів; інформаційно-консультаційне обслуговування; сприяння збуту товарів і продукції, включаючи збирання, обробку та розповсюдження ринкової

інформації; удосконалення інфраструктури, за виключенням операційних витрат на її утримання; утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішню продовольчу допомогу; забезпечення гарантованого доходу підприємствам-виробникам; підтримку доходів виробників, не пов'язану з видом й обсягом виробництва; сприяння структурній перебудові вітчизняного виробництва за умови наявності відповідних критеріїв допустимості.

Для сільськогосподарського виробництва важливим є визначення відповідних критеріїв допустимості державної допомоги, адже саме «сільськогосподарські товаровиробники не в змозі захиститися від негативних наслідків несприятливих природно-кліматичних умов, від яких залежить половина загальної амплітуди коливань урожайності, валових зборів і цін, а значить, і доходів». Деякі автори конкретизують поняття державної підтримки саме стосовно сільськогосподарського виробництва, так, О. В. Будаї твердить, що «державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників – це законодавчо визначена діяльність органів, уповноважених реалізовувати аграрну політику держави, що спрямована на створення сприятливих умов для діяльності таких товаровиробників, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції з метою мінімізації природно-кліматичних та економічних ризиків сільськогосподарського виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави» [19, с. 96]. При цьому «державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників повинна спиратися на фундамент правових, економічних, управлінських, організаційних умов, стійкість яких до того ж необхідно постійно стимулювати з боку держави, що сприятиме підвищенню продовольчої безпеки країни та створенню належних умов праці на селі, що в свою чергу б спонукало до формування, забезпечення та досягнення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції та її виробників» [121, с. 85].

К. А. Григор'єва зазначає, що державна підтримка сільського господарства виступає способом досягнення цілей та реалізації завдань

державної аграрної політики. Причому особливістю такого способу є його універсальність, адже за його допомогою реалізується державна аграрна політика і стосовно гарантування продовольчої безпеки (підтримка вітчизняних виробників продовольства, що насичують споживчий ринок необхідною кількістю якісного товару), і стосовно формування стабільного середовища для виробників сільськогосподарської продукції (державна підтримка виробників утворює міцні підвалини для сталого розвитку, зменшує ризиковість сільськогосподарської діяльності, підвищує її привабливість), і стосовно охорони навколишнього природного середовища під час сільськогосподарської діяльності (державна підтримка, що спрямована на стимулювання природоохоронної діяльності в сільському господарстві, екологізацію виробничих процесів, ощадливе використання природних ресурсів, має великий потенціал), і стосовно соціального розвитку села (державна підтримка сільського господарства неминуче зачіпає і соціальні відносини, оскільки за виробництвом та іншою сільськогосподарською діяльністю стоять звичайні люди, які здебільшого представляють сільське населення та мають можливість завдяки державній підтримці покращити умови свого існування) [32, с. 66].

На думку інших фахівців, «за ринкових умов господарювання актуальності набувають питання необхідності участі держави у наданні фінансової допомоги тим суб'єктам аграрного виробництва, в ефективній роботі яких вона зацікавлена в першу чергу, у контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. Держава може впливати на розвиток аграрного виробництва шляхом прямої участі – через бюджетне фінансування загальнодержавних програм і через кредитування за рахунок коштів бюджету, тим самим здійснюючи міжгалузевий перерозподіл фінансових ресурсів і стимулюючи певні види діяльності відповідно до конкретної мети фінансово-кредитної політики. При цьому важливим інструментом регулювання є державне кредитування» [205, с. 90].

Як вважає Л. В. Молдаван, «у вітчизняній науці і практиці вироблення політики підтримки сільського господарства в ринкових умовах з урахуванням особливостей відтворення в галузі багатофункціонального характеру перебуває в зародковому стані, що негативно відбивається на відтворювальних процесах. Легалізовані інтервенційні функції держави, покладені на Аграрний Фонд, не відповідають загальноприйнятим у світовій практиці нормам, у результаті його діяльність практично не впливає на стабілізацію цін на ринку. Підтримка кредитування сільськогосподарських виробників шляхом здешевлення кредитних ставок комерційних банків доступна лише агрохолдингам, на малі і середні господарства вона не поширюється. Стаття 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність», що стосується формування місцевих кооперативних банків, не працює. Сільським кредитним спілкам підтримка не передбачена. Недоступним для широких мас виробників залишається державний лізинг. Не відповідають сутності товарного кредиту заставні операції. Поза увагою держави залишається підтримка кооперативних й інших некомерційних об'єднань товаровиробників, мета яких – забезпечення спільного виведення на ринки великотоварних партій якісної і стандартизованої сільськогосподарської продукції чи продуктів її переробки, що в умовах розвитку зон вільної торгівлі з ЄС та іншими країнами приведе до витіснення з ринку малого і середнього агробізнесу, який сьогодні забезпечує половину виробництва валової сільськогосподарської продукції.

Практично відсутня підтримка соціальних та екологічних функцій сільського господарства (підвищення ефективної зайнятості; компенсаційні виплати сільськогосподарським товаровиробникам за органічне землеробство; виплати на деградовані угіддя, виведені з обігу та залужені або заліснені; виплати на формування та утримання польових лісосмуг; виплати на агрохімічну меліорацію ґрунтів)» [105с. 60]. Також проблемою є те, що зростає тенденція до використання «ручного режиму» для надання державної

підтримки у сільському господарстві, яке в ситуації нестабільності є ризикованим способом [264, с. 520].

О. О. Артем'єва, аналізуючи проблеми банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, слушно вказує на те, що «активізація банківського кредитування підприємств АПК потребує подальшого вдосконалення нормативно-правової бази з питань банківського кредитування; спрощення процедури одержання банківського кредиту для аграрних підприємств; відновлення та вдосконалення механізму здешевлення кредитів аграрним підприємствам; застосування економічних стимулів до комерційних банків, які кредитують аграрний сектор економіки; застосовування нових форм гарантування банківського кредитування; стимулювання розвитку страхування майна, фінансових і підприємницьких ризиків в аграрній сфері; зменшення ризиків неповернення кредитних коштів, а саме надання переваг тим сільськогосподарським підприємствам, які мають декілька джерел доходів, тобто займаються диверсифікованою діяльністю; активнішого надання кредитної підтримки агропромисловим формуванням, які мають повний цикл виробництва та збуту продукції» [6, с. 31].

Зі свого боку, Г. О. Андрусенко наголошує, що «метою державної підтримки сільського господарства є забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарського виробництва і на цій основі задоволення внутрішнього попиту на продовольство, а промисловості – на сировину, створення умов для соціального розвитку села. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання, що передбачають:

- підвищення прибутковості виробничої діяльності сільськогосподарських товаровиробників;
- здійснення структурних змін у сільському господарстві, стимулювання зростання обсягів виробництва і розширення збуту продукції, підвищення технологічного рівня аграрного виробництва, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках;

- розвиток соціальної сфери села» [2, с.10]. Тобто саме системні чинники різноманітного характеру складають основу для надання державної допомоги у порядку та на умовах, визначених нормами чинного законодавства.

Спеціальний законодавчий акт щодо державної допомоги сільському господарству визначає її різновиди, здебільшого, фінансового характеру, у вигляді здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів [142], однак не містить її визначення. О. Є. Гудзь зазначає, що «державна підтримка аграрного сектору економіки як основний механізм реалізації державної аграрної політики є свідомим створенням сприятливих економічних, правових, організаційних та інших умов розвитку сільськогосподарського виробництва, забезпеченого матеріальними та фінансовими ресурсами» [33, с. 60]. Тобто «виробники сільськогосподарської продукції очікують від держави не тільки надходження фінансових ресурсів, а й реалізацію заходів щодо підтримки сталого розвитку сільських територій, збереження навколишнього середовища, реалізації програм щодо адаптації галузі до змін клімату, впровадження нових стандартів якості та екологічної безпечності продукції» [69].

Такими заходами, на думку Г. Є. Павлової, можуть бути: «по-перше, це рішення короткострокових завдань, пов'язаних з підтримкою доходів аграрних товаровиробників шляхом штучного зниження витрат виробництва, дотування певних видів продукції та ін. Але при цьому такі форми підтримки не завжди сприяють інтенсифікації виробництва, впровадженню нової техніки і технологій, підвищенню продуктивності праці в аграрному секторі, або мають мінімальний вплив на ці процеси. По-друге, заходи, спрямовані на вирішення довгострокових завдань, пов'язаних з техніко-економічним розвитком, сприяють впровадженню інтенсивних методів господарювання, а значить, підвищенню ефективності аграрного виробництва» [115, с. 20].

Зі свого боку, А. В. Антонов указує, що «практично у всіх країнах з розвинутою ринковою економікою здійснюється державна підтримка

розвитку сільських територій. Суспільство прийшло до усвідомлення, що витрати, пов'язані з державною підтримкою, є нормальною платою за підвищення стабільності роботи галузі й в цілому добробуту суспільства. Державна підтримка є невід'ємною частиною державного регулювання і являє собою сукупність різних важелів та інструментів, пільгового і безоплатного фінансування підприємств» [3].

На нашу думку, може бути доречним у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначення державної підтримки сільського господарства як системи різноманітних фінансово-кредитних механізмів, які надаються за рахунок державного або місцевого бюджету з метою створення ефективно-сприятливих умов сільськогосподарського виробництва, стимулювання зростання обсягів продукції і розширення збуту продукції, покриття збитків, забезпечення високого рівня конкурентоспроможності суб'єктів аграрного ринку, вирішення соціально-побутових задач.

Підтримка сільськогосподарських підприємств може бути регіонального характеру на умовах кооперації з метою співпраці, взаємодопомоги та взаємної відповідальності. Так, доцільним є створення міжрегіональних та міжнародних кластерів за підтримки проекту Європейського Союзу «Підтримка політики сталого регіонального розвитку в Україні» [132, с. 32]. Вчені зазначають, що останні роки ознаменувалися впровадження інформаційних технологій у сільське господарство, що призвело до коригування способів обробки посівів і управління на місцях. Технології дають змогу докорінно змінити концепцію сільського господарства, зробивши його більш вигідним, ефективним, безпечним і простим, зокрема, шляхом використання в сільському господарстві ГІС та GPS, супутникового зображення, фотографії з дронів та інші аерофотознімків. У результаті фермерські господарства отримують значну вигоду від сільськогосподарських інформаційних технологій, що постійно розвиваються. Ці вигоди, зокрема, передбачають зменшення споживання води, поживних речовин та добрив, що

знижують негативний вплив на навколишнє середовище екосистеми, зменшуючи хімічний стік у місцеві підземних вод і річок, підвищення ефективності, в результаті чого відбувається зниження цін та ін. Отже, сільськогосподарське виробництво стає більше економічно ефективним, розумним і стійким [268, с. 149]. Важливим є впровадження новітніх процесів переробки у сфері сільського господарства, наприклад, у межах державної підтримки мають бути реалізовані такі заходи, як: підтримка переробки фактично виробленої сільськогосподарської продукції її виробником; підтримка створення кооперативів із переробки сільськогосподарської продукції; підтримка виробництва біоенергії, в основі якого лежить процес переробки біомаси на біопаливо [263, с. 20]. Тобто метою надання державної допомоги сільському господарству є підтримка його стабільно-ефективного стану, вживання заходів щодо чистоти довкілля, впровадження новітніх технологій обробки землі та вирощування сільськогосподарської продукції, тощо. Зазначене може бути реалізовано через державну допомогу «зеленої скриньки».

Загалом ключовим показником державної підтримки є рівень сукупної підтримки сільського господарства, який складається з трьох основних напрямів – підтримка виробників (субсидії виробникам), підтримка споживачів (трансферти споживачам) і бюджетне фінансування загальних послуг. Показник є сумою усіх трансфертів в результаті здійснення державної підтримки сільського господарства, а співвідношення напрямів характеризує пріоритетні сфери розвитку в різних країнах в залежності від стратегії розвитку та означених цілей. Наприклад, у ЄС, Канаді та Туреччині понад 80% коштів спрямовується саме для підтримки виробників сільськогосподарської продукції, близько 5% – трансферти споживачам, а решта фінансових ресурсів йде на розвиток інфраструктури, маркетинг, сільськогосподарську освіту та інші загальні послуги. А відповідно до програми підтримки розвитку сільського господарства США, більше 50% коштів спрямовуються на підтримку споживачів, близько 40% на підтримку виробників

сільськогосподарської продукції і 10% на фінансування загальних послуг. У 2018 р. найвищий рівень державної фінансової підтримки за даними OECD в розрахунку на 1 га ріллі був в країнах ЄС (931,7 дол. США) та Туреччині (839,2 дол. США) [101, с. 547].

Аналізуючи фінансування сільського господарства через державну підтримку, вчені вказують на те, що «в Україні головним розпорядником коштів бюджету при реалізації програм підтримки сільського господарства є Міністерство агропромислової політики. Кошти розподіляються між розпорядниками нижчого рівня – головними департаментами агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій. У процесі надання державної фінансової підтримки створюються спеціальні комісії при департаментах, які приймають заяви та документи від потенційних отримувачів коштів державної допомоги – суб'єктів господарювання та в подальшому розглядають їх.

До складу таких комісій входять представники вищих управлінь агропромислового розвитку, фінансових органів та інших організацій в залежності від виду бюджетної програми. Міністерство аграрної політики та продовольства України кожного року розробляє урядові програми щодо надання реальної підтримки малим та середнім товаровиробникам сільськогосподарської продукції. До потенційних отримувачів коштів таких програм відносяться наступні категорії виробників сільськогосподарської продукції: фермери, кооперативи, агровиробники та селяни. Тобто програмування, а на його підставі – й планування є основним формально-нормативним засобом надання державної допомоги щодо сільськогосподарським товаровиробникам. Особливо це буде актуальним у період війни та у період подолання її наслідків.

До найгостріших проблем у процесі надання фінансової підтримки розвитку агропромислового комплексу України, які потребують першочергового вирішення, слід віднести: недостатні обсяги фінансування підприємств АПК; нерівномірний й деколи нераціональний розподіл коштів

між галузями агропромислового комплексу; відсутність налагодженого механізму функціонування та регулювання окремих складових та усього агропромислового комплексу; нераціональне використання наявних ресурсів та нехтування екологічними проблемами; відсутність зовнішнього фінансування розвитку сільського господарства. Перспективними напрямками вирішення проблем розвитку агропромислового комплексу, крім збільшення обсягів державної фінансової підтримки, є зміна механізму державного розподілу бюджетних коштів та підвищення якості контролю за їх використанням; перерозподіл коштів на користь підтримки перспективних напрямів сільського господарства; реалізація програм стимулювання розвитку усіх категорій виробників сільськогосподарської продукції» [101, с. 549].

Легка промисловість є також важливою галуззю виробництва, що теж потребує державної допомоги, яка є частиною державної промислової політики. Саме «промисловість забезпечує своєю продукцією стратегічно важливі сектори економіки, відомства та структури, а все, що є стратегічно важливим для країни, повинно забезпечуватись у першу чергу, всередині країни, а не з-за кордону. І тому саме держава, як найбільш зацікавлений суб'єкт, через механізми державно-приватного партнерства, має забезпечити дієву підтримку розвитку інноваційного, високо-технологічного сегмента ринку легкої промисловості, який включає продукцію виробничо-технічного і спеціального призначення, засоби захисту людей і техніки (зокрема, для потреб оборонного та паливно-енергетичного комплексів), продукцію медичного призначення (в тому числі лікувальні біологічно активні перев'язувальні матеріали, тканини з антиревматичними, антиалергічними та іншими властивостями)» [38, с. 97]. Аналізуючи досвід зарубіжних країн у цій сфері, А. І. Лісютін підкреслює, що саме «розвиток легкої промисловості в цих країнах передбачає активну державну підтримку, виражену в пільговому оподаткуванні, залученні інвестицій, стимулюванні експорту готової продукції. Конкурентоспроможність цих країн у легкій промисловості є

результатом продуманої стратегії розвитку, що проводиться на трьох рівнях: макро-, галузевому та мікрорівні.

Для забезпечення процесу формування пріоритетних напрямів державного регіонального регулювання розвитку легкої промисловості України необхідно запровадити матеріальне заохочення інновацій на підприємствах легкої промисловості, зокрема шляхом надання податкових та інших пільг, а також через лізингові механізми; оцінювання вартості інновацій з урахуванням вимог міжнародних стандартів і світового рівня цін; прийняття чітких методик оцінювання державних інвестицій у різних галузях промисловості» [96, с. 15]. Але, «незважаючи на значний потенціал, вигравати в конкурентній боротьбі українським виробникам важко. Закордонні виробники мають кращу фінансово-інвестиційну базу, використовують сучасну техніку та нові технології. Проте впровадження комплексної програми з розвитку легкої промисловості України дасть змогу забезпечити зростання експортного і внутрішнього потенціалу, підвищить якість та асортимент продукції, задовольнить індивідуальні потреби споживачів, а це один із головних показників добробуту населення. Основним компонентом розвитку легкої промисловості України повинна стати синергія від об'єднаних зусиль промислово-торгівельної політики українського уряду, підприємницької майстерності малого і середнього бізнесу, гнучкості та професійності робочої сили. Ці чинники за грамотного об'єднання, а також фінансової політики держави, спрямованої на підтримку інвестора, зможуть дати легкій індустрії поштовх і небувалий розвиток» [194, с. 64].

Аналізуючи обсяги реалізованої продукції у 2019 р. та у січні-квітні 2020 р., можна зробити деякі висновки:

1. Переважає підгалузь з виробництва одягу – 41%, з якої 40,1% йде на експорт, потім йде текстильне виробництво – 34 % (33,9 % експорт), остання підгалузь із виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів – 25%, але вона перша за часткою експортної продукції – 47,2 %.

2. Висока експортоорієнтованість легкої промисловості, що залежить від кон'юнктури світових ринків, – 39,8% йде на експорт. Укрлегпром: «Якщо раніше частка реалізованої продукції за межі країни становила у середньому 40–43%, то за січень-лютий 2020 р. – 51,6% (експортоорієнтованість промисловості України – 26,1 %)» [114].

Така вітчизняна галузь, як машинобудування, також є «важливим об'єктом державної допомоги та одним із динамічних чинників розвитку та економіки. Модернізація й розвиток машинобудування в Україні потребує державної фінансової підтримки за умови кардинального перегляду її форм і механізмів. Із цією метою пропонується:

- встановити додаткові механізми контролю використання державної фінансової допомоги (в Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»), зокрема деталізувати вимоги до програм такої допомоги, умови прийняття або відхилення цих програм і включення в них машинобудівних підприємств тощо;

- запровадити механізм надання фінансової допомоги на реструктуризацію машинобудівних підприємств, значна частина яких не витримує конкуренції та не може забезпечити доходи своїм власникам і виконання зобов'язань перед кредиторами;

- збільшити обсяги фінансової допомоги на НДДКР підприємствам галузі задля розвитку високотехнологічних виробництв відповідно до державних програм, прийнятих у рамках загальної стратегії розвитку економіки та зосереджених на вузькому колі пріоритетів;

- забезпечити відкритий доступ до участі в таких програмах тільки для тих підприємств, котрі відповідають кваліфікаційним параметрам, що дасть змогу виключити небажаних реципієнтів державної фінансової допомоги» [61, с. 119].

Україна має значний природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний та трудовий потенціал для збільшення обсягів власного виробництва продукції, яка нині імпортується. Внутрішній ринок є достатньо

великим для нарощування виробництва вітчизняних аналогів імпортованої продукції. Зокрема, ємність внутрішнього ринку сільськогосподарської техніки на даний час становить близько 10 млрд гривень. Сільськогосподарське машинобудування об'єднує десятки машинобудівних, проектно-конструкторських та науково-дослідних підприємств і організацій, виробничий потенціал яких дасть змогу щороку виготовляти техніку та обладнання для сільського господарства і переробки сільгоспсировини на 15 млрд гривень. Підприємствами сільгоспмашинобудування на сьогодні вже створено понад 100 промислових зразків конкурентоспроможної техніки та обладнання в тому числі 38 зразків за державною підтримкою. Передбачається утворити спільні підприємства виробників найбільш популярної в Україні сільськогосподарської техніки, запровадити пільгові режими виробництва з одночасним підвищенням податкового та митного навантаження на імпорт, а також оптимізувати використання існуючих потужностей з виробництва тракторів» [207, с. 50].

Видається, що в умовах воєнного стану актуальним є питання щодо надання державної допомоги суб'єктам господарювання, які займаються виробництвом товарів подвійного призначення та виокремити її таку самостійну форму, як спеціальна державна допомога. Підставами надання спеціальної державної допомоги є введення воєнного стану; різке падіння ВВП; потреба в товарах і продукції, які використовуються для потреб ЗСУ тощо. Спеціальну державну допомогу можуть надавати всі вищезазначені галузі виробництва, якщо вони визначаються як виробники товарів подвійного використання, згідно із положеннями чинного законодавчого акта [148].

Виробниками продукції (товарів) подвійного призначення можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, які свою продукцію надають ЗСУ, машинотранспортні компанії та підприємства, які забезпечують логістику ЗСУ, підприємства легкої промисловості, які забезпечують військових одягом, взуттям та інші підприємства. Вбачається за доцільне визначення Урядом

критеріїв допустимості спеціальної державної допомоги, які відповідають потребам сьогодення та меті державної допомоги.

Аналізуючи державне субсидіювання, вчені зазначають, що «окремим різновидом державної допомоги виробничим підприємствам є надання грантів, поняття яких у законодавстві не визначено. Дійсно, якщо під державною допомогою слід розуміти дії уряду, спрямовані на надання економічної вигоди певному підприємству чи колу підприємств, які відповідають визначеним критеріям, то державним грантом слід вважати допомогу, що надається державою у формі передачі підприємствам ресурсів в обмін на дотримання певних умов, пов'язаних з їхньою операційною діяльністю. При цьому, варто зазначити, що вся множинність грантів може бути диференційована у дві групи:

- ті, що відносяться до активів;
- всі інші субсидії відносяться до доходів.

Гранти, що відносяться до активів, є державними грантами, основна умова надання яких полягає у тому, що підприємство, яке має право на їх одержання, має придбати, побудувати або іншим способом набути довгострокові активи.

Виходячи з цього, державні гранти, пов'язані з капіталом, мають відображатись у звіті про фінансовий стан, а не визнаватись у складі прибутків чи збитків, оскільки за економічним змістом вони є не результатом діяльності суб'єкта господарювання, а стимулюючим інструментом економічної політики держави, що не може бути кваліфіковано як витрати» [107]. Так, наприклад, Міністерство аграрної політики та продовольства України погодило надання перших чотирьох грантів для закладки садів та ягідників та загальна сума, яку отримають підприємці, становить 16,8 млн грн. [117].

Отже, державна допомога виробничим підприємствам надається виключно на конкурентних умовах, за умов існування та обґрунтування її допустимості (у пріоритеті галузеутворюючі підприємства; підприємства, що забезпечують значну кількість робочих місць, особливо в депресивних

регіонах та регіонах, постраждалих внаслідок бойових дій), коли спотворюючий вплив на ринковий механізм буде меншим за позитивний ефект від її допомоги. Метою державної підтримки виробництва є: його відновлення й удосконалення шляхом запровадження нової системи менеджменту, впровадження сучасних техніко-цифрових технологій щодо основних фондів, імпортозаміщення сировини та кінцевого продукту, відновлення інвестиційно-інноваційної зацікавленості на ринку тощо.

3.2. Правові засади допустимості державної допомоги в енергетичній галузі

Енергетична галузь є провідною сферою господарювання і послугою, яка становить загально-економічний інтерес будь-якої держави, зокрема України. Особливо актуальним є її належний стан в умовах воєнних дій та для подолання їх наслідків, адже саме ця галузь забезпечує належне існування інших галузей вітчизняної економіки. Так, наприклад, «основні стратегічні напрямки підвищення енергоефективності та реалізації потенціалу енергозбереження полягають в структурно-технологічній перебудові економіки країни та в створенні адміністративних, нормативно-правових та економічних механізмів, що сприяють підвищенню енергоефективності та енергозбереженню. Структурно-технологічна перебудова економіки країни в цілому, її окремих галузей, підприємств та технологічних процесів передбачає виведення з роботи морально застарілого та фізично зношеного устаткування, припинення випуску неефективної (з точки зору енерговикористання) продукції і впровадження новітніх технологій, обладнання та побутових приладів. Головним фактором технологічної перебудови економіки на сьогодні є припинення випуску неконкурентоздатної продукції, виведення з роботи неефективного обладнання та технологій.

Виділяють основні види енергозберігаючих заходів:

1) організаційні заходи – заходи швидкої віддачі це внутрішній енергоаудит, складання енергетичного паспорта підприємства, розробка заходів енергозбереження та підвищення ефективності технологічних процесів, моніторинг виконання прийнятих заходів стимулювання і мотивація енергозберігаючої поведінки, введення права розпоряджатися коштами від економії енергоресурсів, встановлення правил закупівлі обладнання для енергоефективних технологій. Заходи швидкої віддачі можна розробити і реалізувати в межах року і вони дають суттєвий ефект при незначних витратах;

2) технологічні заходи – базові заходи – є більш радикальними та сприяють швидкому здійсненню економічно ефективних і фінансово привабливих інвестицій. Передбачають введення стандартів енергоефективності в сфері використання виробничих будівель, промислове обладнання, впровадження систем оборотного водопостачання, очищення вікон, фарбування стін приміщень світлою фарбою, використання відпрацьованого тепла холодильників і кондиціонерів для підігріву води, впровадження систем частотного регулювання та інших пристроїв, що забезпечують підвищення коефіцієнта корисної дії електродвигунів в системах вентиляції, на насосних станціях та інших об'єктах зі змінним навантаженням;

3) інвестиційні заходи – високовартісні та високоефективні заходи які сприяють усуненню основних причин низької енергоефективності, в більшості випадків гарантують більш суттєву економію енергоресурсів, але вимагають більш високих початкових витрат. Це перш за все перехід до альтернативних джерел енергопостачання та використання сучасних енергозберігаючих технологій виробництва продукції. Крім того, велике значення для реалізації даної групи заходів мають організаційні зміни на рівні країни та регіону, такі як реформа ціноутворення, вдосконалення ринків електроенергії та газу, перехід на інтегроване планування роботи різних джерел енергопостачання. Отже, основними шляхами вирішення проблем раціонального ресурсоспоживання можна визнати розвиток методів аналізу, прогнозування,

оптимізації і стимулювання поліпшення використання ресурсів; розроблення регіональних схем ефективного використання ресурсів залежно від природних, економічних і соціальних особливостей території; створення регіональних незалежних центрів аудиту та моніторингу, запобігання забрудненню навколишнього середовища на основі використання сучасних технологій» [275].

На думку Т. В. Лєвошко, з «метою підвищення ефективності енергозбереження на підприємстві можна використати такі заходи: збільшення потенціалу енергозбереження, зменшення енергонавантаження на внутрішньозаводську мережу, збільшення обсягу відновлювальної енергетики в енергобалансі підприємства та використання на підприємстві мотиваційного механізму для працівників. Необхідно зазначити, що ці критерії потрібно оцінювати комплексно, оскільки кожен із них окремо не може бути абсолютним показником ефективності реалізованих заходів. Організаційно-економічні заходи можна впровадити за допомогою зовнішніх фінансових ресурсів або власних і залучених коштів» [89]. Тобто залучені кошти й можуть надходити як державна допомога у різноманітних її формах. Видається, що саме державна допомога є основним стратегічним фактором технологічної перебудови економіки, а всі зазначені чинники – її складовими організаційного, технологічно-виробничого та інвестиційного характеру. Можна говорити про те, що держава шляхом надання державної допомоги через критерії допустимості інвестує у вітчизняну економіку для отримання своїх дивідендів у вигляді регулярних податків і зборів.

Останніми роками наша держава прийняла низку нормативних новел щодо суттєвих змін на енергетичному ринку: впровадження альтернативних джерел енергії, удосконалення системи прозорих тарифів та облікових систем, практика укладення типових або примірних договорів тощо. Як зазначено в Зеленій книзі ЄС «Європейська стратегія сталої, конкурентоспроможної та безпечної енергетики» [60], завдання підвищення ефективності енергоспоживання розглядається в рамках інтегрованого підходу до проблем,

пов'язаних зі зміною клімату, та як адекватні заходи передбачає пріоритетність робіт, спрямованих саме на підвищення ефективності енергоспоживання, в т. ч. й розробку плану дій з ефективного використання енергії. Крім того, для забезпечення поставленої мети створення сталої, конкурентоспроможної та безпечної енергетики (зазначимо, що ці три характерні ознаки енергетики розглядаються у взаємозв'язку як інтегрована мета розвитку економіки Співдружності) передбачається і процес підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості, який поєднує підвищення надійності постачань ПЕР, прийнятності цін для різних, зокрема й енергоємних, галузей економіки та підвищення ефективності енерговикористання. Частково, у частині компенсації обґрунтованих витрат на надання послуг, які становлять загальний економічний інтерес, Закон про державну допомогу до них застосовується, а їх Перелік визначає та оновлює Уряд України [153]. Окрема діяльність у переліку дійсно може відповідати загальносуспільному економічному інтересу (наприклад, постачання газу та електроенергії населенню за регульованими цінами) або європейським підходам до державної допомоги (купівля «зеленої» електроенергії чи зменшення викидів). Водночас незрозуміла присутність у переліку в принципі прибуткових видів діяльності – послуг постачальника «останньої надії» (надаються за вищою ціною, яка покриває більшість ризиків щодо резервування зайвих обсягів енергоресурсів), а також послуг із транспортування та зберігання газу (надаються за регульованими тарифами зі своєю ставкою прибутку). Формулювання «послуги із забезпечення розвитку генеруючих потужностей» дає змогу досить широко його трактувати, аж до створення неринкових переваг для певного виду однієї енергогенерації над іншою. Зворотним боком цього може бути спотворення конкуренції на користь тих, хто отримав певні преференції від держави.

Варто зазначити, що саме ці положення законодавства, які можуть стати шпариною для уникнення контролю за впливом державної допомоги на конкуренцію, не узгоджуються з підходами, які застосовуються в ЄС. Саме

«ЄС визначає ПЗЕІ, як послуги, що мають особливе значення для громадян, і які не будуть надаватися (або будуть надаватися на інших умовах), якщо б державного втручання не було» [274]. Прикладами є транспортні мережі, поштові послуги та соціальні послуги. Враховуючи це поняття, можна дійти висновку, що національне визначення послуг має певні відмінності від європейського.

Позитивним аспектом надання державної допомоги в ЄС є те, що Європейська Комісія застосовує інший, більш універсальний та прозорий механізм ідентифікації послуг, що становлять загальний економічний інтерес, а саме критерії Альтмарк, до яких відносяться: послуги повинні бути чітко визначені; розрахування методики, за якою розраховується розмір компенсації, яка повинна бути визначена заздалегідь об'єктивним та прозорим способом; компенсація не повинна перевищувати розмір, необхідний для покриття усіх або частини витрат; якщо суб'єкт господарювання, який надає послуги, обирається не шляхом проведення конкурентної процедури публічних закупівель, рівень компенсації визначається, ґрунтуючись на аналізі витрат, які є типовими для суб'єкта господарювання, який зміг би надавати такі послуги, з урахуванням відповідного доходу та обґрунтованого прибутку [274]. Отже, при дотриманні усіх чотирьох вищезазначених критеріїв, компенсація обґрунтованих витрат на надання ПЗЕІ не становитиме державну допомогу суб'єктам господарювання.

Повертаючись до Постанови Уряду № 420 (у поєднанні з положеннями статті 3 Закону), можна констатувати, що цю Постанову може бути використано як інструмент для виведення фактично будь-якого виду діяльності з-під сфери застосування Закону. Все, що для цього потрібно – внести зміни до Постанови, включивши до існуючого переліку ПЗЕІ потрібний вид діяльності. Такі зміни до Постанови можуть бути внесені навіть без відома АМКУ.

Європейські експерти, а також представники АМКУ неодноразово зазначали, що положення Закону щодо ПЗЕІ у чинній редакції є істотною

невідповідністю європейським джерелам права. За певних обставин, застосування цих положень може призвести як до спотворення конкуренції внаслідок надання суб'єктам господарювання необґрунтованої та неефективної державної допомоги, а також мати наслідком невиконання Україною міжнародних зобов'язань щодо заборони державної допомоги, яка обмежує економічну конкуренцію. Отже, Закон потребує внесення змін, зокрема, в частині врегулювання питань визначення належності господарської діяльності до послуг, що становлять загальний економічний інтерес [217, с. 36].

Зазвичай, державна допомога щодо енергетичної сфери надається на підставі програмних документів, так, за розпорядженням Уряду був прийнятий Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року, в якому були визначені окремі напрямки державного фінансування: стимулювання енергоефективних заходів у багатоквартирних житлових будинках, стимулювання розвитку ринку енергосервісу для впровадження заходів із термомодернізації об'єктів державної та комунальної форми власності, впровадження критеріїв енергоефективності під час здійснення публічних закупівель, поширення використання технологій високоефективного комбінованого виробництва теплової та електричної енергії (когенерація) та використання скидного енергопотенціалу відповідно до принципів та положень законодавства ЄС тощо [163]. Представляється, таке фінансування можливе і в рамках відповідної державної допомоги за умови наявності спеціальних критеріїв її допустимості. Крім того, постановою Уряду затверджена Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2021 рр., яка, на нашу думку, потребує оновлення, у зв'язку з необхідністю подолання критичних наслідків війни РФ проти України, у результаті яких вітчизняна енергетична галузь зазнала суттєвих пошкоджень, а подекуди і знищення.

Об'єктами енергетичної галузі у розумінні відносно нового законодавчого акта (Закону України «Про енергетичну ефективність») є енергія як усі види палива та енергії, які використовуються в національній економіці, у тому числі природний газ, вугілля, нафта, нафтопродукти, скраплений газ, відновлювані джерела енергії, теплова енергія, електрична енергія та будь-які інші форми енергії, визначені у нормативних актах про статистику в галузі енергетики та енергоефективні заходи – дії технічного, організаційного, економічного, інформаційного характеру або їх сукупність, результатом реалізації яких є підвищення енергетичної ефективності (зниження питомих витрат), яке можна виміряти або розрахувати [147].

Виробники будь-якої енергії потребують підтримки з боку держави за умови існування критеріїв оцінки допустимості державної допомоги. Так, наприклад, зазначені критерії містить постанова Уряду щодо вугільної галузі, до яких належать:

недопущення суттєвої нерівності умов діяльності конкуруючих між собою суб'єктів господарювання у вугільній галузі;

недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції на ринках виробництва теплової та електричної енергії;

зменшення впливу на навколишнє природне середовище в результаті видобутку вугілля вугільними підприємствами, яким надається допомога на закриття (ліквідацію) [161].

Загальні критерії допустимості державної допомоги щодо енергетики містить Закон про державну допомогу та постанова Уряду 2018 року щодо проведення оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання [160]. Видається, що саме спеціальне нормативне визначення зазначених критеріїв є інструментом ефективного державного втручання у такий стратегічно-важливий сектор економіки, як енергетика.

Державна допомога енергетичній галузі є засобом регулюючого впливу та складовою економічної політики, але, на думку вчених, «принциповою

умовою підвищення енергоефективності є створення такої законодавчої та нормативної бази вимог до енергоспоживаючих технологій, машин та устаткування, яка зробила б неможливою експлуатацію в країні енергетично неефективних технологій, машин та устаткування, що не відповідають світовому рівню. При розробці такої правової бази необхідно враховувати існуючий стан економіки країни та велику інерційність оновлення основних фондів. Тому створення і впровадження в життя правової бази енергозбереження повинно проходити в кілька етапів, адже держава постійно повинна оновлювати законодавство у сфері енергозаощадних заходів. При цьому необхідно забезпечити неможливість розвитку окремих підприємств за рахунок впровадження енергетично неефективних, застарілих технологій та устаткування, а також продаж населенню побутової техніки з низькою ефективністю використання енергоресурсів» [89]. Також «важливим фактором підвищення енергоефективності є забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки всіх суб'єктів економічної діяльності при вирішенні питань енергоспоживання та енергозбереження. Реалізація наведених заходів має пріоритетний характер, і від успішності створення ефективної системи державного регулювання енергоспоживання значною мірою буде залежати можливість проведення належної політики енергозбереження. В умовах гострого дефіциту власних капіталовкладень зростає потреба в іноземних інвестиціях, адже обсяг іноземних інвестицій в економіку України значно нижчий порівняно з країнами Східної Європи» [156].

Отже, енергетичні підприємства також можуть бути виробниками продукції – різноманітних видів енергії подвійного призначення, задля відновлення, стабілізації існування і діяльності державних та місцевих об'єктів інфраструктури, інших суб'єктів господарювання, населення загалом. Надаватися державна допомога енергетичним підприємствам (компаніям) може й на умовах «зеленої скриньки» з дотриманням критеріїв допустимості державної допомоги.

Висновки до розділу 3

Поглиблене вивчення критеріїв допустимості державної допомоги в окремих сферах господарської діяльності, зокрема, виробництва та енергетичної галузі, дало змогу дійти таких висновків.

Виробництво є важливим об'єктом державної допомоги завдяки своєму економіко-ефективному потенціалу та впливу на ріст ВВП, а критерії допустимості її надання визначаються планово-програмними урядовими документами коротко- та довгострокового характеру. Доцільним є надання державної допомоги виробничим підприємствам виключно на конкурентних умовах, за умов існування та обґрунтування її допустимості (у пріоритеті галузеутворюючі підприємства; підприємства, що забезпечують значну кількість робочих місць, особливо в депресивних регіонах та регіонах, постраждалих внаслідок бойових дій), коли спотворюючий вплив на ринковий механізм буде меншим, ніж позитивний ефект від допомоги.

Визначена мета державної підтримки виробництва, а саме: його відновлення й удосконалення шляхом запровадження нової системи менеджменту, впровадження сучасних техніко-цифрових технологій щодо основних фондів, імпортозаміщення сировини та кінцевого продукту, відновлення інвестиційно-інноваційної зацікавленості на ринку тощо.

Різноманітні види державної допомоги виробництву забезпечують його фінансову стабільність, незалежність, конкурентоспроможність; виробництво, своєю чергою, забезпечує «зворотній зв'язок» у вигляді створення робочих місць, насиченості ринку різноманітними товарами, імпортно-експортних промислових операцій, систематичної сплати податків і зборів тощо.

Державний грант (грантове фінансування) – це різновид державної допомоги, який полягає у передачі державою суб'єктам господарювання ресурсів, устаткування, обладнання, механізмів в обмін на дотримання певних умов, пов'язаних з їхньою операційною (поточною) діяльністю, які

відносяться або до активів або до інших до доходів та надаються на безповоротних умовах.

Спеціальна державна допомога в сфері виробництва товарів подвійного призначення – це самостійна форма державної допомоги, яка надається виключно на умовах допустимості підприємствам, які здійснюють відповідну діяльність, з метою гарантованого постачання відповідних товарів на ринок, як у мирний час, так і під час воєнного стану, додатковими критеріями допустимості якої потрібно вважати забезпечення обороноздатності, різке падіння ВВП чи його загроза, а також така, що не може бути задоволена звичайними ринковими механізмами, потреба в товарах і продукції, які використовуються для потреб ЗСУ тощо.

Сільськогосподарське виробництво є важливим сектором вітчизняної економіки в силу різноманітних наявних можливостей природного характеру, але вразливим до критичних ситуацій, вийти із яких допомагає держава у вигляді прямих і непрямих форм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників – суб'єктів господарювання, які є її набувачами на умовах та в порядку, закріплених нормами чинного законодавства. Видається за доцільне в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» визначити державну підтримку сільського господарства як систему різноманітних фінансово-кредитних механізмів, які надаються за рахунок державного або місцевого бюджету з метою створення ефективно-сприятливих умов сільськогосподарського виробництва, стимулювання зростання обсягів продукції і розширення збуту продукції, покриття збитків, забезпечення високого рівня конкурентоспроможності суб'єктів аграрного ринку, вирішення соціально-побутових задач.

Підтримка сільськогосподарських підприємств може бути регіонального характеру на умовах кооперації з метою співпраці, взаємодопомоги та взаємної відповідальності. Так, доцільним є створення міжрегіональних і міжнародних кластерів. Критеріями допустимості державної допомоги енергетичним підприємствам є їх документально-розрахункові пропозиції

щодо практичних заходів енергоспоживання та енергозбереження у період воєнного стану, а також модернізації енергоспоживаючих технологій, машин та устаткування, використання технологій високоефективного комбінованого виробництва теплової та електричної енергії (когенерація) відповідно до принципів і положень законодавства ЄС, у тому числі із застосуванням положень та принципів надання державної допомоги «зеленої скриньки» з урахуванням показників економічного тест-балансу.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження підтверджено особливу актуальність обраної теми для доктрини господарського права щодо визначення, аналізу, доцільності та змістовної характеристики державної допомоги як його самостійного інституту. Поставлена мета та окреслені завдання дослідження досягнуто шляхом використання широкого методологічного інструментарію та ґрунтовної розробки дискусійних питань застосування господарського та іншого законодавства щодо зазначених правових категорій. Підсумком дослідження стали такі основні висновки.

1. Розроблено та доктринально обґрунтовано юридичну конструкцію інституту державної допомоги суб'єктам господарювання, що дало змогу сформулювати визначення цього інституту, встановити взаємозв'язок із іншими правовими категоріями, проаналізувати процедури надання, суб'єктно-об'єктний склад, здійснити його класифікацію з акцентом на допустимості як головній та обов'язковій умові її надання, а також напрями її модернізації.

2. Визначено, що державна допомога суб'єктам господарської діяльності – це засіб державної економічної політики, який передбачає надання будь-якої підтримки суб'єктам господарювання, зазвичай, фінансового характеру за рахунок державних та/або місцевих бюджетів, завдяки якому держава здійснює балансування між потребами захисту економічної конкуренції, стабільної платоспроможності існуючих суб'єктів господарювання та виконанням державою своєї нормативно-допоміжної функцій для суспільства, і запропоновано закріпити відповідне визначення в ст. 12 ГК України.

3. Виокремлено такі різновиди державної допомоги як абсолютно допустима та відносно допустима державна допомога, що передбачає можливість її надання на засадах законності, прозорості й доцільності, з урахуванням наявності та обґрунтованості критеріїв її допустимості, та недопустимої, надання якої заборонено нормами чинного законодавства, яка

спотворює (знищує) конкуренцію на певному сегменті ринку та визнана такою за рішенням Уповноваженого органу шляхом проведення контролюючих заходів.

4. Установлено, що процедура надання державної допомоги – це механізм запобігання й подолання значних вад ринку, серед яких: корупція; недовіра малих та середніх підприємців до ініціатив влади; низька купівельна спроможність населення; світова та національна економічна криза; збереження формально-адміністративних бар'єрів; недостатньо розвинута інфраструктура різноманітної допомоги на місцевому рівні; брак кваліфікованих трудових ресурсів; карантинні заходи, запроваджені у зв'язку з епідемією COVID-19; наслідки війни РФ проти України.

5. Проведена класифікація державної допомоги залежно від: 1) підстав фінансування на допомогу: а) фінансована за рахунок державного бюджету, б) фінансована за рахунок місцевого бюджету; 2) суб'єктного складу-одержувачів: а) яка надається фізичним особам-підприємцям, б) яка надається юридичним особам; 3) форми вираження: фінансова, матеріально-технічна, інформаційна тощо; 4) тривалості: одноразова та постійна; 5) строковості: строкова та безстрокова; 6) просторової дії: регіональна (вибіркова) та нерегіональна (загальна); 7) сфери господарства: а) у сфері послуг; б) у сфері виробництва; в) змішана; 8) кількісних фінансових показників: а) значна (понад 200 000 грн.); б) незначна (до 200 000 грн.), що дає змогу розширити уявлення про неї як про важливу господарсько-правову категорію, поглибити її аналітично-змістовну характеристику задля можливості її надання за умови її допустимості за певними критеріями.

6. Визначено, що допустимість державної допомоги – це основна нормативно-обов'язкова ознака її законності та здатності бути реалізованою через дискреційні повноваження Уповноваженого органу, змістом якої є відповідність певним критеріям економіко-правового, соціального, ризиково-випадкового, пандемічного, воєнного та іншого характеру.

7. Розмежовані формально-правові, економічні та організаційні умови допустимості державної допомоги, коли під першими розуміються нормативно-встановлені обов'язкові умови її надання; економічні – як змістовні показники діяльності різноманітних суб'єктів господарювання – її потенційних отримувачів, що базуються на визначенні їх фінансового становища, платоспроможності, стану конкуренції відповідного ринкового сегменту та дають змогу прогнозувати ефективність допомоги; організаційні, які зумовлюють вибір процедури (порядок) надання державної допомоги з урахуванням перспектив забезпечення контролю за її отриманням та використанням.

8. Класифіковано критерії допустимості державної допомоги залежно від її форм та змісту, які поділяються на критерії-ризиків, які можуть бути податкового та/або соціально-фінансового характеру, тобто пов'язані із надзвичайними станами, воєнним станом, станом надзвичайної екологічної ситуації тощо, у тому числі у період епідемій та із фінансовим кризовим становищем (неплатоспроможністю) та критерії-розвитку, для яких притаманним є характер науково-технічної діяльності, інноваційності, надання інформаційно-консультаційних послуг тощо.

9. Визначено та обґрунтовано значення економічної експертизи як постійної процедури контрольно-наглядового характеру, яка має своєю метою визначення допустимості державної допомоги, практично-значуще й економіко-правове обґрунтування її надання та використання, що здійснюється спеціально Уповноваженим органом, на умовах та в порядку, визначених нормами чинного законодавства.

10. Запропоновано визначення спеціальної державної допомоги в сфері виробництва товарів подвійного призначення як самостійної форми державної допомоги, яка надається виключно на умовах допустимості підприємствам, які здійснюють відповідну діяльність, з метою гарантованого постачання відповідних товарів на ринок, як в мирний час, так і під час воєнного стану, додатковими критеріями допустимості якої потрібно вважати забезпечення

обороздатності, різке падіння ВВП чи його загроза, а також така, що не може бути задоволена звичайними ринковими механізмами, потреба в товарах і продукції, які використовуються для потреб ЗСУ тощо.

11. Удосконалені підходи щодо розмежування форм-різновидів державної допомоги шляхом виділення податкової пільги як різновиду державної допомоги фінансово-розрахункового характеру, який надається суб'єкту господарювання у разі його стійкої неплатоспроможності (загрози неплатоспроможності) на підставі результатів економічно-обґрунтованої експертизи, причинами якої є будь-які негативні чинники (наслідки) у сфері господарювання, у тому числі пандемічні обмеження і заборони, воєнний стан тощо на умовах та в порядку, визначених нормами чинного податкового законодавства; субсидії суб'єктам господарювання як форми державної допомоги фінансового характеру, яка надається на безповоротних засадах виключно за умов наявності критеріїв її допустимості щодо конкретної сфери (галузі) господарювання; державний грант (грантове фінансування) як різновид державної допомоги, який полягає у передачі державою суб'єктам господарювання ресурсів, устаткування, обладнання, механізмів в обмін на дотримання певних умов, пов'язаних з їхньою операційною (поточною) діяльністю, які відносяться або до активів або до інших до доходів та надаються на безповоротних умовах.

12. Запропоновано визначення контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання як комплексу дій контрольно-наглядового характеру спеціально уповноважених осіб, змістом яких є перевірка, аналіз, обробка відомостей щодо отриманої державної допомоги, з метою забезпечення доцільності, ефективності, конкурентоспроможності і законності її надання. При цьому порядок та організація контролю за допустимістю державної допомоги суб'єктам господарювання засновані на процедурних нормах, які являють собою нормативно-визначені правила та чітку послідовність дій уповноважених осіб, імперативно-визначених нормами чинного законодавства.

13. Виокремлено положення щодо доцільності надання державної допомоги виробничим підприємствам виключно на конкурентних умовах, за умов існування та обґрунтування її допустимості (у пріоритеті галузеутворюючі підприємства; підприємства, що забезпечують значну кількість робочих місць, особливо в депресивних регіонах та регіонах, постраждалих внаслідок бойових дій), коли спотворюючий вплив на ринковий механізм буде меншим за позитивний ефект від її допомоги.

14. Визначені критерії допустимості державної допомоги енергетичним підприємствам як документально-розрахункові пропозиції щодо практичних заходів енергоспоживання та енергозбереження у період воєнного стану, а також шляхом модернізації енергоспоживаючих технологій, машин та устаткування, використання технологій високоефективного комбінованого виробництва теплової та електричної енергії (когенерація) відповідно до принципів та положень законодавства ЄС, у тому числі із застосуванням положень та принципів надання державної допомоги «зеленої скриньки» з урахуванням показників економічного тест-балансу; положення щодо мети державної підтримки виробництва, а саме: його відновлення й удосконалення шляхом запровадження нової системи менеджменту, впровадження сучасних техніко-цифрових технологій щодо основних фондів, імпортозаміщення сировини та кінцевого продукту, відновлення інвестиційно-інноваційної зацікавленості на ринку тощо.

15. На основі проведеного дослідження пропонуємо внести такі зміни до законодавства:

- у Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» визначити «державну допомогу «зеленої скриньки», яка не підлягає скороченню та являє собою заходи, які спрямовані на підтримку та розвиток наукових досліджень; підготовку й підвищення кваліфікації кадрів; інформаційно-консультаційне обслуговування; сприяння збуту товарів і продукції, включаючи збирання, обробку та розповсюдження ринкової інформації; удосконалення інфраструктури, за виключенням операційних

витрат на її утримання; утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішню продовольчу допомогу; забезпечення гарантованого доходу підприємствам-виробникам; підтримку доходів виробників, не пов'язану з видом й обсягом виробництва; сприяння структурній перебудові вітчизняного виробництва за умови наявності відповідних критеріїв допустимості;

- у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» слід визначити державну підтримку сільського господарства як систему різноманітних фінансово-кредитних механізмів, які надаються за рахунок державного або місцевого бюджету з метою створення ефективно-сприятливих умов сільськогосподарського виробництва, стимулювання зростання обсягів продукції і розширення збуту продукції, покриття збитків, забезпечення високого рівня конкурентоспроможності суб'єктів аграрного ринку, вирішення соціально-побутових задач;

- доповнити ст. 5 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» таким кваліфікаційним критерієм: «надається з метою стабілізації і відновлення платоспроможності суб'єктів господарювання у разі введення воєнного стану з метою подолання соціально-економічних негативних наслідків»;

- п. 7 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання допомоги по частковому безробіттю» слід доповнити таким реченням: «Допомога по частковому безробіттю не надається в разі, коли: роботодавець або фізична особа-підприємець, яка є застрахованою особою, отримують пенсію»;

- закріпити в Кодексі про адміністративні правопорушення відповідальність за порушення норм Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та розмежувати на законодавчому рівні випадки, коли порушення Закону України «Про захист економічної конкуренції» можуть бути допустимою або недопустимою державною допомогою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеєнко О. Коронавірус vs бізнес: як державна допомога бізнесу впливає на конкуренцію і яка роль у цьому процесі відведена АМКУ. 15 травня 2020 р. URL: <https://mind.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
2. Андрусенко Г. О. Стратегія державного регулювання аграрної сфери АПК. *Актуальні проблеми державного управління*. 2003. № 2. Ч. 2. С. 9–14.
3. Антонов А. В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=440> (дата звернення: 23.09.2022).
4. Апаров А. М., Бобровник А. С. Особливості правового становища Антимонопольного комітету України як суб'єкта адміністративно-господарської відповідальності. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 2. С. 22–28.
5. Арістов Ю. Ю. Формування видатків бюджету як складова державної фінансової політики економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 2. С. 38–43.
6. Артем'єва О. О. Банківське кредитування АПК: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. № 21(1). С. 13–18.
7. Артеменко І. А. Дискреційні повноваження в діяльності органів публічної адміністрації: теоретичні основи та проблеми застосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 128–131.
8. Атаманова Ю. Е. Участие в хозяйственных обществах правами промышленной собственности: правовые проблемы передачи инновационного продукта: монография. Харьков : [б. и.], 2004. 208 с.

9. Бакалінська О. О. Тенденції правового регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання. *Координата*. 04.02.2020 р. URL: <https://coordynata.com.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
10. Бакалінська О. О. Конкурентне право: навч. посіб. Київ : КНТЕУ, 2009. 379 с.
11. Балацька О. Сутність фінансового механізму розвитку малого та середнього бізнесу. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1(1). С. 7–14.
12. Бердар М. М., Євтушевська О. В. Напрями реалізації економічної політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 2. С. 70–76.
13. Бігарі Н. В., Кошова С. П. Основні напрями фінансово-економічної політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 128–134.
14. Бойчук Н. Р. Види та форми державного інвестування. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах*: зб. наук. пр. за матер. II Круглого столу, 17 травня 2019 року. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 98–107.
15. Бондар Ю. А., Легінькова Н. І., Фабрика І. В. Особливості механізму державної підтримки національного товаровиробника в умовах СОТ. *АЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2020. № 10. С. 22–29.
16. Борсук Н., Кулага Е. Проблеми правового регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання у контексті відповідності асқі ЄС. *Право України*. 2021. № 11. С. 155–166.
17. Боць Т. Моніторинг ветеранських просторів в Україні: які є можливості для розвитку на місцях. *Український тиждень*. 16 червня 2021 р. URL: <https://tyzhden.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
18. Боцьора Л. О. Поняття та структура фінансового механізму розвитку малого підприємництва. *Формування ринкової економіки в Україні*: зб. наук. праць. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. Вип. 31. Ч. 1. С. 82–86.

19. Будай О. В. Поняття та ознаки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 5. Ч. 3. С. 92–96.
20. Булана О. О. Державна допомога вітчизняним суб'єктам господарювання та її трансформація в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Економіка України*. 2017. № 1(662). С. 18–30.
21. Варналій З., Панасюк О. Стан, проблеми та перспективи податкового стимулювання суб'єктів підприємництва в умовах дії Податкового кодексу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 148. С. 11–15.
22. Вереша Р. В. Ризик-менеджмент у системі економічної безпеки України. Законодавче забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків–Київ, 17 трав. 2021 р.); [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Харків–Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 86–88.
23. Вінокуров Я. Нова Велика депресія: наслідки коронавірусу для світової та української економіки. Hromadske. 21 квітня 2020. URL: <https://hromadske.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
24. Влада України звітує: майже пів мільйона осіб отримали допомогу у 8 тисяч гривень. URL: <https://www.dw.com/uk> (дата звернення: 23.09.2022).
25. Возненко А. А. Оцінка ефективності державної допомоги космічній галузі. *Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»*. 2019. № 1(86). С. 118–130.
26. Волкова Н. О. Електронні закупівлі: поняття, сутність та європейський досвід в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 154–159.
27. Волков О. І. Легка промисловість України: стан, проблеми, перспективи економічного розвитку : дис. ... докт. ек. наук. Київ, 2009. 446 с.
28. Гадомська О. Антимонопольний комітет знайшов 29 млрд грн державної підтримки. Юридична газета online. 02 жовтня 2019. № 49. URL: <https://yur-gazeta.com/> (дата звернення: 23.09.2022).

29. Гладун З. С. Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації): монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 460 с.
30. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
31. Гофман О. Р. Державна гарантія як засіб забезпечення виконання господарських зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2014. 21 с.
32. Григор'єва Х. А. Співвідношення правових категорій державної підтримки сільського господарства та державної аграрної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 64–68.
33. Гудзь О. Є. Фінансово-кредитна інфраструктура аграрної сфери України. *Економіка АПК*. 2009. № 6. С. 58–63.
34. Гуцаленко Л. В. Особливості відображення в обліку державної підтримки фермерських господарств. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 240–245.
35. Джабраїлов Р. А., Новікова В. С. Загальноєвропейські правові засади підтримки підприємництва малого та середнього бізнесу у контексті регіоналізації державного управління економікою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 31(2). С. 36–39.
36. Джабраїлов Р. А., Малолітнева В. К. Гармонізація законодавства з державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС: концепція спеціальних та ексклюзивних прав. *Форум права*. 2016. № 2. С. 83–92.
37. Джабраїлов Р. А., Малолітнева В. К. Стратегія розвитку публічних закупівель на постконфліктних територіях. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 42–52.
38. Дейнеко Л. В., Завгородня М. Ю. Розвиток внутрішнього ринку легкої промисловості: проблеми та можливості. *Український соціум*. 2012. № 1(40). С. 83–98.

39. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
40. Державна допомога. Рекомендації щодо приведення національного законодавства України у відповідність до вимог аспис Європейського Союзу. Київ: Центр європейського та порівняльного права, 2004. 207 Кб. URL: www.ecfc.gov.ua (дата звернення: 23.09.2022).
41. Державна допомога на індустріальний парк. 05 травня 2020 р. URL: <https://www.auc.org.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
42. Державне управління та державна служба: Словник – довідник. Уклад. Ю. Оболенський. Київ : Вид-во КНЕУ, 2005. 480 с.
43. Деревянко А. Головна задача – вистояти. Що турбує бізнес в Україні під час війни. 22.06.2022. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news> (дата звернення: 23.09.2022).
44. Деякі питання реалізації Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»: Розпорядження АМК України від 28 грудня 2015 р. № 43-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
45. Длугопольський О. В., Заклекта О. І., Романишин А. А. Prozorro як інструмент забезпечення транспарентності ринків. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 48-1. С. 90–97.
46. Дмитрик О. О., Токарева К. О. Податкова пільга як форма державної допомоги суб'єктам підприємництва. *Право та інноваційне суспільство*. 2019. № 1 (12). С. 80–86.
47. Добровольська В. В. Бюро економічної безпеки як важливий орган контролю. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 836–839.*

48. Добровольська В. В., Феофанова І. М. Контроль за допустимістю надання державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 94–100.

49. Добровольська В. В., Феофанова І. М. Щодо критеріїв допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання. *Правове життя сучасної України: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*; відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 300–303.

50. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства від 25.10.2005 р. № 994_926 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).

51. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації угод Світової організації торгівлі у сільському господарстві України: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 389 с.

52. Дягілева О. Державна допомога від громад: кому можна надавати та як перевірити допустимість. 07.04.2021 р. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

53. Дякуновський О. Є. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2021. 277 с.

54. Жидяк О. Р. Удосконалення податкових відносин та підвищення ефективності аграрної сфери економіки. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

55. Журик Ю. В. Проблеми законодавчої регламентації повноважень антимонопольних органів України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права: Науковий часопис*. 2003. № 3–4(7–8). С. 150–156.

56. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с.

57. Задихайло Д. В. Модель національної економіки в координатах балансу економічної влади (правовий аспект). Економічна теорія та право. 2018. № 1(32). С. 124–136.

58. Звіт про результати аналізу звіту АМК України за 2018 рік у частині, що впливає на виконання державного бюджету: рішення Рахункової палати України від 28.05.2019 р. № 12-1. URL: <https://rp.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

59. Згама А. О., Зятіна Д. В. Сучасні тенденції розвитку морегосподарського комплексу. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 2. С. 158–163.

60. Зеленая книга «Европейская стратегия устойчивой, конкурентоспособной и безопасной энергетики». Комиссия европейских сообществ, Брюссель, 8 марта 2006 г., COM (2006), 105 окончательная редакция. URL: <http://www.delukr.ec.europa.eu> (дата звернення: 23.09.2022).

61. Зимовець В. В., Керімов П. О. Фінансові механізми розвитку машинобудування в Україні. *Фінанси України.* 2017. № 3. С. 111–121.

62. Знаменский Г. Правовые основы государственной поддержки бизнеса : монография. Донецк: Юго-Восток, 2011. 170 с.

63. З питань застосування законодавства у сфері державної допомоги: Роз'яснення АМК України від 15.04.2022 р. № 1-pp/ДД. URL: <https://document.vobu.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

64. З питань застосування законодавства у сфері державної допомоги: Роз'яснення АМК України від 31.08.2022 р. № 4-pp/ДД. URL: <https://document.vobu.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

65. Зятіна Д. В. Напрями розвитку концесії в Україні. Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 черв. 2019 р.); ред. кол.: С. В. Ківалов (голова), О. П. Подцерковний (голова), М. Д. Василенко та ін. Одеса : Фенікс, 2019. С. 60–63.

66. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості: наукова доповідь; за ред. акад. НАН України В. М. Гейця та чл.-кор. НААН України Т. О. Осташко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2016. 184 с.
67. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник]. Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.
68. Квятковська Л. А. Реалізація принципів концепції сталого розвитку в діяльності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1. С. 85–89.
69. Кернасюк Ю. Державна підтримка АПК. Агробізнес сьогодні. URL: <http://agro-business.com.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
70. Кіщак В. В., Кіщак І. Т. Розвиток малого та середнього підприємництва: досвід Польщі, Угорщини, Чехії. *Бізнес-навігатор*. 2010. № 1. С. 3–10.
71. Кобильнік Д. А. Правове регулювання пільг при оподаткуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 206 с.
72. Коваль Ю. Державна допомога vs конкуренція: хто кого? *Юрист & Закон*. 2017. № 30. URL: <https://uz.ligazakon.ua/ua> (дата звернення: 23.09.2022).
73. Колосова О. Керівні принципи надання державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 322–328.
74. Колосова О. Е. Поняття державної допомоги суб'єктам господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27(2). С. 7–10.
75. Колосова О. Е. Еволюція становлення законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 106–110.
76. Комашенко Т. А. Розвиток системи державної допомоги. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 15. С. 88–91.

77. Коментар «Застосування законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання». Кубецька О. М., Неклеса О. В., Палешко Я. С., Санакоєв Д. Б. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 40 с.
78. Корнева Т. М. Механізм державного податкового регулювання в період техногенних і природних катастроф: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. :25.00.02. Маріуполь, 2015. 23 с.
79. Коронавірус – український бізнес на карантині. Вплив карантину на економіку України. Стан на 23 листопада 2020. URL: <https://opendatabot.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
80. Косенюк Ю. І. Фінансова підтримка кредитуванню малого та середнього бізнесу шляхом державних гарантій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №. 16. С. 104–109.
81. Кравцова Т. М., Петрова Н. О. Адміністративно-правове регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 227–229.
82. Кугій А. А., Сокотенюк С. М. Структурний аналіз фінансового забезпечення малого та середнього підприємництва. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 238–245.
83. Кудріна О. Модель системи антикризових механізмів промислового сектора економіки регіону. Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 26 листопада 2019 р.). Ужгород: УжНУ, 2019. С. 29–30.
84. Кузьменко А. Без перспектив зростання. *Порти України*. 2012. № 6. С. 32–33.
85. Кулик О. Система державної допомоги в Україні: як європейські вимоги можуть зробити її більш ефективною. ГО «Український центр європейської політики», 2019. 60 с.

86. Кустова М. В. Проблемы правового регулирования субсидий как инструмента финансового обеспечения публично-частного партнерства. *Закон*. 2013. № 3. С. 121–126.

87. Лагутін В. Конкурентна політика держави: механізм реалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 4. С. 22–37.

88. Лебьодкін К.С. Господарсько-правова політика щодо державної підтримки суб'єктів господарювання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 2 (13). С. 182–191.

89. Лешко Т.Г. Забезпечення ефективного управління енергоресурсами на промислових підприємствах. *Ефективна економіка*. 2022. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 23.09.2022).

90. Левчук В. Мінветеранів працює над створенням онлайн-платформи G2VEI – «єдиного вікна» для підтримки ветеранського бізнесу 12.05.2021 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

91. Левченко О. Як підтримувати ветеранський бізнес: досвід Хорватії після Війни за незалежність. *Українська правда* від 26 червня 2021 року. URL: <https://www.pravda.com.ua//> (дата звернення: 23.09.2022).

92. Леґейда Н. М. Непрямі субсидії в Україні: оцінка, тенденції та наслідки для економічної політики. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні. Наукові матеріали. 2001. № 10. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/WP/2001/Wp10_ukr.pdf (дата звернення: 23.09.2022).

93. Лігузова В. О. Світовий досвід державної підтримки інновацій. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. Сухомлинського*. 2017. № 18. С. 36-41.

94. Ліллемяе О. Е. Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. 201 с.

95. Ліллемяе О. Концепція поняття «державна допомога». *Право України*. 2018. № 5. С. 46–59.
96. Лісютін А. І. Розвиток механізму державного регулювання легкої промисловості в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Маріуполь, 2019. 23 с.
97. Лічак Д. В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2011. 21 с.
98. Ломачівська І. А. Формування джерел фінансового забезпечення розвитку суб'єктів малого підприємництва. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова*. 2017. № 3-4. С. 37–43.
99. Луцик А. І., Гугул Р. Я. Податкове регулювання розвитку національного виробництва. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 3. С. 259–264.
100. Малолітнева В. К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2021. ???
101. Марина А. С., Рябчикова Д. А. Державне фінансування агропромислового комплексу України: сучасний стан та перспективи. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 546–551.
102. Масько А. М. Державна допомога суб'єктам господарювання: державне регулювання в Україні та європейський досвід. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38(1). С. 16–23.
103. Матвеев П. С. Проблеми державно-правового забезпечення відносин суб'єктів господарювання з органами Антимонопольного комітету України в контексті інноваційних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 172–175.
104. Мельник С. Б., Феофанова І. М. Правомірна державна допомога суб'єктам господарювання: законодавче відображення. *Форум права*. 2019. № 57(4). С. 59–65.
105. Молдаван Л. В. Державна підтримка аграрної галузі як чинник формування рівносприятливих умов її розвитку. Конкурентоспроможність

національної економіки: Матер. XVII Міжнар. наук.-практ. конф., 5–6 жовтня 2017 р. Київ, 2017. С. 56–62.

106. Мочерний С. В. Основи економічних знань. Київ: Академія, 2000. 303 с.

107. Небильцова О. В., Король В. І. Облік та правове регулювання державного субсидіювання суб'єктів господарювання. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

108. Некрасова Т. В. Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2009. 18 с.

109. Некрасова Т. Надання державної допомоги суб'єктам господарювання: сучасний стан і перспективи правового регулювання: монографія; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2010. 216 с.

110. Нів'євський О., Таран С., Лещенко Н. Правове регулювання надання державної допомоги в Європейському Союзі та в Україні. Шляхи адаптації законодавства України. Київ : ЦУЛ, 2007. 180 с.

111. Нижник Н., Машков О., Мосов С. Контроль у сфері державного управління. *Вісник УАДУ*. 1998. № 2. С. 23–31.

112. Онищенко С. С. Контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції при наданні та використанні державної допомоги суб'єктам господарювання (організаційно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 198 с.

113. Осташко Т. Що СОТ прийдешній нам готує? *Пропозиція*. 2004. № 8–9. С. 36–38.

114. Офіційний сайт Асоціації підприємств легкої промисловості «Укрлегпром». URL: <http://ukrlegprom.org.ua/statistika> (дата звернення: 23.09.2022).

115. Павлова Г. Є. Державна підтримка як складова системи державного регулювання аграрного сектору економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 11. С. 18–23.
116. Панасюк О. В. Фінансові механізми розвитку суб'єктів малого підприємництва України. *Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання*. 2015. Випуск 6. С. 768–772.
117. Перші чотири українські підприємства отримують державні гранти на розвиток садівництва. 02.08.2022. URL: <https://www.growhow.in> (дата звернення: 23.09.2022).
118. Петик М. І., Шарак С. Т. Інструменти фіскального стимулювання розвитку економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання*. 2018. Вип. 22. С. 834–840.
119. Петрова Н. О. Адміністративно-правові засади моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Суми, 2021. 293 с.
120. Петрова Н. О. Функції моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2021. Вип. 64. С. 255–260.
121. Петрова Н. О. Державна підтримка фермерських господарств в сучасних умовах. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 84–87.
122. Петруненко Я. В. Поняття державної підтримки суб'єктів господарювання як засобу забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 110–115.
123. Петруненко Я. В. Правове регулювання державної підтримки суб'єктів господарювання: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 132–138.
124. Петруненко Я. В. Зарубіжний досвід регулювання публічних закупівель як господарсько-правового засобу забезпечення ефективного використання державних коштів. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 23–28.

125. Письменна М. С. Методологія та організація аналізу і контролю закупівель за державні кошти: автореф. дис. ... докт. економ. наук : 08.00.09. Одеса, 2018. 43 с.
126. Питання Міністерства економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: <https://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
127. Плетньова О. О. Адміністративно-правові засади формування системи та правового статусу антимонопольних органів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 19 с.
128. Погребняк А. Ю. Механізм антикризового управління на підприємствах машинобудування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Київ, 2016. 234 с.
129. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
130. Податкові канікули у 2017 році – для кого і коли. URL: <https://www.golovbukh.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
131. Подцерковний О. П. Про проблеми застосування податкового законодавства до конкурентних відносин за аналогією. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 78–84.
132. Полівода К. І. Аналіз феномену міжнародне-міжрегіональне співробітництво. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 20 (1). С. 30–33.
133. Поповська І. П. Правові основи програмного регулювання господарської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2010. 21 с.
134. Портал державної допомоги: веб-сайт. URL: <http://pdd.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
135. Порядок, форми та вимоги щодо подання Антимонопольному комітету України інформації про чинну державну допомогу суб'єктам

господарювання: розпорядження АМК України від 28 грудня 2015 р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 12. Ст. 528.

136. Постанова Верховного Суду від 31 березня 2020 року, справа №640/65/1, адміністративне провадження №К/9901/30620/19. URL: <https://zakononline.com.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

137. Правовые основы государственной поддержки бизнеса: монография. Отв. ред. Г. Л. Знаменский; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк: Юго-Восток, 2011. 170 с.

138. Правове регулювання надання державної допомоги в Європейському Союзі та в Україні. Шляхи адаптації законодавства України. О. В. Нів'євський, С. В. Таран, Н. І. Лещенко. Київ : [б. в.], 2008. 179 с.

139. Правознавство: Підручник; за ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 752 с.

140. Продан О. Інтерв'ю під час телемарафону на Суспільному. URL: <https://suspilne.media/> (дата звернення: 23.09.2022).

141. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 34. Ст. 1173.

142. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

143. Про Український культурний фонд: Закон України від 23.03.2017 р. № 1976-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

144. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 3. Ст. 23.

145. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 року № 331-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 12-13. Ст. 80.

146. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.

147. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21 жовтня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 2. Ст. 8.

148. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 23. Ст. 148.

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019): Закон України від 30.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>

150. Про застосування статей 92 та 93 Договору ЄЕС та статті 5 Директиви Комісії 80/723/ЄЕС про державні підприємства у виробничому секторі. Повідомлення Комісії державам-членам № 93/C307/03. URL: old.minjust.gov.ua/file/32012.docx (дата звернення: 23.09.2022).

151. Про нотифікації, часові рамки і консультації, передбачені у статті 7 Директиви Європейського Парламенту і Ради 2002/21/ЄС про спільні регулятивні рамки для мереж та послуг електронного зв'язку: Рекомендація комісії від 15 жовтня 2008 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

152. Про Раду з питань сприяння розвитку малого підприємництва: Указ Президента України від 22 грудня 2020 року. № 582/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

153. Про затвердження переліку послуг, що становлять загальний економічний інтерес: постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 № 420. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

154. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: постанова

Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

155. Про затвердження Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 березня 2003 р. № 182-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

156. Про внесення змін до Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2020 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 р. № 556. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

157. Про затвердження Порядку надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

158. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення селекції у рибному господарстві: постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 2007 р. № 352. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).

159. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для підтримки культури та збереження культурної спадщини: постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

160. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання: постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 36. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

161. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання у вугільній галузі: постанова Кабінету Міністрів України від 13 січня 2021 р. № 38. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

162. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на подолання наслідків, спричинених коронавірусною хворобою COVID-19: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 200. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

163. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1803-р. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

164. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такою, що втратила чинність постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 р. № 684: постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 997. URL: <https://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

165. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

166. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на працевлаштування окремих категорій працівників та створення нових робочих місць: постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 33. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

167. Про затвердження Порядку надання допомоги по частковому безробіттю: постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 702. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

168. Про встановлення карантину та запровадження посиленіх протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої

респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 641. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

169. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

170. Про затвердження Критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на захист навколишнього природного середовища: постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1060. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

171. Про затвердження Порядку повернення незаконної державної допомоги, недопустимої для конкуренції: постанова Кабінету Міністрів України від 04 липня 2017 р. *Урядовий кур'єр*. 11.07.2014 р. № 126.

172. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для оздоровлення та відпочинку дітей працівників агропромислового комплексу: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2011 р. № 167. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).

173. Про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: доповідь Кабінету Міністрів України від 2006 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).

174. Про допустимість нової державної допомоги для конкуренції: рішення АМКУ від 21 листопада 2019 р. № 765-р. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

175. Про результати розгляду справи № 500-26.15/111-19-ДД про державну допомогу: рішення АМКУ від 09 травня 2020 р. № 235-р. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

176. Про визнання нової державної допомоги недопустимою для конкуренції, припинення та повернення незаконної державної допомоги, визнаної недопустимою для конкуренції: рішення АМК України від 20

листопада 2018 р. № 652-р. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

177. Про визнання нової державної допомоги недопустимою для конкуренції, припинення та повернення незаконної державної допомоги, визнаної недопустимою для конкуренції: рішення Антимонопольного комітету від 20.11.2018р. № 654-р. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

178. Про застосування законодавства у сфері державної допомоги: роз'яснення АМК України від 05 жовтня 2017 р. № 35-pp/дд. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

179. Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019): Проект Закону України від 29.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

180. Про затвердження Критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на захист навколишнього природного середовища: проект постанови Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2017 р. URL: <https://amcu.gov.ua/news/> (дата звернення: 23.09.2022).

181. Про затвердження Програми сприяння розвитку малого і середнього підприємництва в м. Краматорську на 2021–2022 роки: проект рішення Краматорської міської ради. URL: <https://krm.gov.ua/wp> (дата звернення: 23.09.2022).

182. Пухкал О. Г. Громадський контроль як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 14. С. 56–60.

183. Рибчак В. І. Світовий досвід державного регулювання підприємств малого бізнесу. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць*. Львів: РВВ НЛТУ України. 2010. Вип. 16.1. С. 235–238.

184. Річний звіт про державну допомогу у питаннях та відповідях. URL: <https://uteka.ua/ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

185. Річний звіт про надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні за 2020 рік: розпорядження Антимонопольного комітету України від 26 серпня 2021 р. № 17-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

186. Рішення Господарського суду Донецької області від 01.04.2021 року по справі № 905/2120/20. URL: <https://vkursi.pro/vsudi> (дата звернення: 23.09.2022).

187. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 05 жовтня 2021 року № 640/5173/21. URL: <https://zakononline.com.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

188. Резанов С. А. Класифікація адміністративного розсуду: поняття та його види. *Митна справа*. 2015. № 5. Ч. 2. С. 181–184.

189. Рогінська Я. В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Харків : Право, 2017. 136 с.

190. Салига К. С. Ефективність господарської діяльності підприємства : монографія. Запоріжжя: ЗЦНТІ, 2005. 180 с.

191. Самойлова И. А. Особенности становления и развития предпринимательства в условиях трансформационной экономики : дис. ... канд. экон. Наук : 08.01.01. Харьков, 2001. 196 с.

192. Саракуца М. О., Ячменська М. М. Створення системи моніторингу та контролю за державною допомогою в Україні у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 159–168.

193. Світовий бізнес : навчальний посібник. За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. Житомир: Рута, 2012. 498 с.

194. Сергійчук С. І., Іщенко О. А., Дубинська І. І. Стан і перспективи розвитку малих і середніх підприємств у легкій промисловості України. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 54. С. 60–65.

195. Сіренко М. М. Податковий кредит як різновид державного кредиту. *Науковий вісник ХДУ. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 3. Том 2. С. 54–56.
196. Сіюшов Д. Ю. Податкове стимулювання підприємництва при наданні державної допомоги: господарсько-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2021. 24 с.
197. Слободянюк М. В., Хачатрян В. В. Особливості функціонування антимонопольного комітету України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Електронне наукове фахове видання. 2016. Вип. 14. С. 232–234.
198. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
199. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6: П-По; уклад.: В. М. Білоноженко, С. І. Головащук, В. Й. Горобець та ін.; ред. А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. 1975. 832 с.
200. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 2: Г-Ж; ред. П. Й. Горецький, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка. 1971. 671 с.
201. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень; авт.-уклад. Пустовіт Л. О. та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
202. Смачило І. І. Методи управління сталим розвитком підприємства. URL: <http://repository.hneu.edu.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
203. Смирнова К. В. Поняття державної допомоги та її роль у правовому конкурентному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44(2). С. 155–159.
204. Смирнова К. В. Правовий порядок конкуренції в Європейському Союзі (Новітні тенденції розвитку): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 500 с.

205. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. За ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
206. Стюарт Ю., Цемнолонскіс С. Державна допомога в окремих «чутливих» галузях України. *Економіка України*. 2015. № 11(648). С. 32–44.
207. Султанова Д. А. Світові передумови розвинення національних стратегій стосовно державних програм розвитку внутрішнього виробництва легкої промисловості України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 9-1. Ч. 3. С. 47–52.
208. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 272 с.
209. Ткачик Ф. П., Крисовата К. В. Ефективність функціонування публічних закупівель в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
210. Тлумачний словник української мови. URL: <https://eslovnyk.com/> (дата звернення: 23.09.2022).
211. Трегубець Н. О. Механізм здійснення державного контролю антимонопольними органами в сфері захисту економічної конкуренції : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Донецьк, 2009. 23 с.
212. Уварова Т. В., Левшенко О. С., Поривай О. В., Рибидайло А. А., Бобров С. В. Модель процесно-орієнтованої оцінки ефективності впровадження інформаційних технологій для поліпшення управління адміністративно-господарчими процесами. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2014. № 1. С. 96–103.
213. Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ: Угода від 07.12.2011 р. № 998_456 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).

214. Угода про субсидії та компенсаційні заходи: Угода від 15.04.1994 р. № 981_015 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov> (дата звернення: 23.09.2022).

215. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).

216. Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Економічна ефективність правових норм та її оцінка через призму принципу верховенства права (на прикладі податкового законодавства). *Економіка України*. 2021. № 2. С. 63–74.

217. Феофанова І. М. Правове регулювання послуг, що становлять загальний економічний інтерес. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 6–7 вересня 2019 року. С. 35–38.

218. Феофанова І. М. Щодо критеріїв-ризиків та критеріїв-розвитку державної допомоги суб'єктам господарювання. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 року. За заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С. 36–41.

219. Феофанова І. М. Трансформація інституту державної допомоги суб'єктам господарювання в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 46–50.

220. Феофанова І. М. Проблемні аспекти відповідальності за порушення законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання *Верховенство права та правова держава*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 20–21 вересня 2019 року. С. 62–64.

221. Феофанова І. М. Поняття та ознаки державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 86–93.

222. Феофанова І. М. Зарубіжний досвід допустимості державної допомоги. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р.; за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 625–628.

223. Феофанова І. М. Види державної допомоги суб'єктам господарювання в умовах COVID-19. *Юридичні науки: дослідження та європейські інновації*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ченстохова, Республіка Польща, 23–24 квітня 2021 року. С. 87–90.

224. Феофанова І. М. Проблемні аспекти договірних відносин у сфері публічних закупівель в Україні. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 25 червня 2018 року. С. 60–61.

225. Феофанова І. М. Надання державної допомоги суб'єктам господарювання як інструмент конкурентної політики. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики*: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 19–20 вересня 2020 року. С. 128–130.

226. Феофанова І. М. Державна допомога суб'єктам господарювання в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 червня 2022 р. 2022. С. 860–863.

227. Феофанова І. М. Визначення форм державної допомоги суб'єктам господарювання. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 26–27 квітня 2019 року. С. 71–73.

228. Феофанова І. М. Сучасні тенденції у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні. *Правове життя сучасної України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 травня 2019 року. Т. 2. С. 676–678.

229. Феофанова І. М. Щодо реформування інституту державної допомоги суб'єктам господарювання. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 2019 р. С. 185–187.
230. Фінанси бізнесу. Ситник Н. С., Стасишин А. В., Попович Д. В., Сич О. А. та ін.; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів : Видавництво «Апріорі», 2019. 432 с.
231. Хамходера О. П. Сутність та перспективи правового регулювання контролю: підходи в публічному праві. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2. С. 193–208.
232. Харитонов Є. О. Іт, пандемія Ковід-19 і оновлення цивільного законодавства України. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства*: матер. Всеукр. кругл. столу (м. Одеса, 13 черв. 2020 р.). За заг. ред. О. І. Харитонової, Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2020. С. 5–8.
233. Хвалінський С. О., Кобилянська Л. М., Осипчук М. Д. Компаративний аналіз надання державної допомоги суб'єктам господарювання в ЄС і Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 9. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2022).
234. Хоменко Л. М., Авраменко О.І. Форми державної допомоги та проблеми її обліку. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 2(19). С. 274–278.
235. Хомяков Р. Півтора року назад запрацював закон про концесію. Що це змінило? 12.04.2021 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/> (дата звернення: 23.09.2022).
236. Хорунжак Н. М. Публічні закупівлі: шляхи вирішення організаційних і контрольно-облікових проблем. *Сталий розвиток економіки*. 2016. № 3(32). С. 143–149.

237. Хренова Т. Ю. Теоретико-правові підходи щодо розуміння сутності житлової субсидії. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 78–83.
238. Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2001. 487 с.
239. Чижевська Л. В., Осіпчук Д. С. Нормативне регулювання обліку державної допомоги: міжнародний (МСФЗ) та національний підходи. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2020. Вип. 2. С. 61–69.
240. Черніков Д. О. Модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні. Київ : НІСД, 2013. 28 с.
241. Чугунов І. Я., Козарезенко Л. В. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 3. С. 116–132.
242. Шабанов Р., Ждан М. Щодо поняття господарсько-правових засобів державного регулювання економіки за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 84–88.
243. Шаптала Є. Ю. Податкові пільги як різновид податково-правових стимулів. *Право та інновації*. 2018. № 3 (23). С. 68–74.
244. Шевченко А. Бізнес після війни: як допомогти ветеранам стати підприємцями / Економічна правда від 12 травня 2021 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/> (дата звернення: 23.09.2022)
245. Шевчук А. В. Щодо поняття та основних змістовних елементів державної підтримки малого бізнесу. *Young Scientist*. 2017. № 9(49). С. 54–59.
246. Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 94. С. 10–19.
247. Шинкарюк О. В., Кушлак О. І. Оцінки міжнародного досвіду формування та використання міжбюджетних трансфертів (у контексті побудови системи державного управління регіональним людським розвитком).

Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. пр. Київ : ІЕП НАНУ, 2014. С. 141–156.

248. Шкляр С. В. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання у правовідносинах з органами Антимонопольного комітету України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2012. 20 с.

249. Шнирков О. І. Конкурентна політика Європейського Союзу: монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 348 с.

250. Шпомер А. І., Пророченко В. В. Правові проблеми визначення поняття, змісту та форм державної допомоги суб'єктам господарювання. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2019. № 4(44). С. 156–161.

251. Amministrazione delle finanze dello Stato v Denavit italiana Srl. Case 61/79. Judgment of the Court of 27 March 1980. ECLI identifier: ECLI:EU:C:1980:100

252. Băcilă N. The relation between state aid and economic development in the European Union. *The Romanian Economic Journal*. 2010. № 36. P. 111–122.

253. Bundesbericht Forschung und Innovation 2016 Forschungsund innovationspolitische Ziele und Maßnahmen. URL: https://www.bmbf.de/pub/Bufi_2016 (дата звернення: 23.09.2022).

254. Buts C., Jegers M. The effect of subsidies on the evolution of market structure, available at. URL: <http://www.stateaid.gr/images/articleattachments/> (дата звернення: 23.09.2022).

255. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. EU State Aid Modernisation (SAM). *Official Journal of the European Union*. 2012. 9 p.

256. Commission Notice on the notion of State aid as referred to in Article 107(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union, C/2016/2946, OJ C 262, 19.07.2016/ URL: <https://eur-lex.europa.eu/> (дата звернення: 23.09.2022).

257. Common principles for an economic assessment of the Compatibility of state aid under article 87.3. European Commission. Competition. URL: <http://ec.europa.eu/> (дата звернення: 23.09.2022).

258. Communication of 8 June 2012 (COM (2012) 261 final «A partnership for new growth in services 2012– 2015).

259. Council Regulation (EC) №о 1407/2002 of 23 July 2002 on State Aid to the Coal Industry. European Commission. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/> (дата звернення: 23.09.2022).

260. Dirk Sterckx Reporting formalities for ships arriving in or departing from ports (debate). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/g> (дата звернення: 23.09.2022).

261. Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the award of concession contracts. OJ L 94, 28.3.2014, p. 1–64.

262. Evans A. EC Law of State Aid. Oxford University Press, 1997. 484 p.

263. Hodovaniuk A. I., Hryhorieva K. A., Platonova Y. O., Stepska O. V., Chumachenko I. Y. State support of bioenergy in Ukraine: legal problems. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Num. 25. P. 15–23.

264. Kharytonova T. Logistical support of agricultural sector in Ukraine: Legal features. T. Kharytonova, I. Karakash, K. Hryhorieva, L. Kanivets, L. Udovyka. *Ekonomika Poljoprivrede: Economics of Agriculture*. V. 67(2). Centre for Evaluation in Education and Science, 2020. P. 511–521.

265. Urban Agenda for the EU. Innovation and Responsible Public Procurement Partnership. Building a Procurement Strategy: using a city's buying power to achieve political goals! URL: <https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/action> (дата звернення: 23.09.2022).

266. Facts and figures on State aid in the EU Member States. Commission Staff working document. 2009. URL: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports (дата звернення: 23.09.2022).

267. Feofanova I. M. The distribution between the concepts of «state aid» and «state support». *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*: матер. всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.. м. Харків, 15 травня 2019 року. С. 29–31.
268. Petro Matvieiev, Nataliia Baadzhy, Maria Gurenko, Volodymyr Myroshnychenko, Iryna Feofanova. Regulation of International Economic-Legal Cooperation in the Field of Agricultural Production through the Prism of Information Technology Development. *International Journal of Computer Science and Network Security*. Vol. 21 No. 11, pp. 143–150.
269. Public procurement in a nutshell. URL: <http://ec.europa.eu/trade/> (дата звернення: 23.09.2022).
270. Guidelines on Regional state aid for 2014–2020. Competition policy brief. 2014. Iss. 14. URL: <http://ec.europa.eu> (дата звернення: 23.09.2022).
271. Making Spend Matter. Frequently Asked Questions 2. Strategic Procurement Plans. URL: <https://www.preston.gov.uk/media/5531/S> (дата звернення: 23.09.2022).
272. Neumark D., Simpson H. Place Based Policies. NBER Working Papers. 2014. 20049. URL: <http://www.nber.org/> (дата звернення: 23.09.2022).
273. Sanchenko A., Ustymenko V. Current drivers and facets of the Ukraine Slovak cross-border cooperation in line with eurointegration and sustainable development goals. *Annales Scientia Politica*, Vol. 10, No. 2(2021), pp. 5–21.
274. Services of general economic interest (public services). URL: https://ec.europa.eu/competition/state_aid/overview/public_services_en.html (дата звернення: 23.09.2022).
275. State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine (2021). URL: <https://saee.gov.ua/uk/business> (дата звернення: 23.09.2022).
276. Szyszczak E. Research Handbook On European State Aid Law. London : Edward Elgar Publishing, 2011. 456 p.
277. Tanzi V., Zee H. Tax Policy for Developing Countries. *Economic Issues* v 27 – March 2001. URL: <http://www.imf.org/> (дата звернення: 23.09.2022).

278. The State Aid Guide. Guidance for state aid practitioners. Department for Business, Innovation & Skills. London, 2011. 60 p.

279. The Spanish Act no. 33/2010 of 5 August 2010. URL: <http://www.portius.org/PortLawLog2010-09.ht> (дата звернення: 23.09.2022).

280. Treaty of Lisbon. Official Journal of the European Union. 2007. Vol. 50. 271 p.; Rules Applicable to State Aid (situation as at 15 April 2014) / EU Competition Law. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Union, 2014. 1002 p.

281. Ujednolicony tekst ustawy z dnia 20 kwietnia 2004r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. URL: <https://warszawa.praca.gov.pl/> (дата звернення: 23.09.2022).

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Феофанова І. М. Трансформація інституту державної допомоги суб'єктам господарювання в контексті імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 46–50.
2. Мельник С. Б., Феофанова І. М. Правомірна державна допомога суб'єктам господарювання: законодавче відображення. *Форум права*. 2019. № 57(4). С. 59–65.
3. Феофанова І. М. Поняття та ознаки державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 86–93.
4. Добровольська В. В., Феофанова І. М. Контроль за допустимістю надання державної допомоги суб'єктам господарювання. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 94–100.
5. Petro Matvieiev, Nataliia Baadzhy, Maria Gurenko, Volodymyr Myroshnychenko, Iryna Feofanova. Regulation of International Economic-Legal Cooperation in the Field of Agricultural Production through the Prism of Information Technology Development. *International Journal of Computer Science and Network Security*. Vol. 21. No. 11, pp. 143–150.
6. Феофанова І. М. Проблемні аспекти договірних відносин у сфері публічних закупівель в Україні. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 25 червня 2018 р.)*. Полтава, 2018. С. 60–61.
7. Феофанова І. М. Визначення форм державної допомоги суб'єктам господарювання. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 квітня 2019 р.)*. Запоріжжя, 2019. С. 71–73.

8. Feofanova I. M. The distribution between the concepts of «state aid» and «state support». *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*: матер. всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 15 травня 2019 р.). Харків, 2019. С. 29–31.

9. Феофанова І. М. Сучасні тенденції у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні. *Правове життя сучасної України*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Т. 2. Одеса, 2019. С. 676–678.

10. Феофанова І. М. Правове регулювання послуг, що становлять загальний економічний інтерес. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.). Харків, 2019. С. 35–38.

11. Феофанова І. М. Проблемні аспекти відповідальності за порушення законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання *Верховенство права та правова держава*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20–21 вересня 2019 р.). Ужгород, 2019. С. 62–64.

12. Феофанова І. М. Надання державної допомоги суб'єктам господарювання як інструмент конкурентної політики. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики*: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 вересня 2019 р.). Львів, 2019. С. 128–130.

13. Феофанова І. М. Щодо реформування інституту державної допомоги суб'єктам господарювання. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 2019 р.). Вінниця, 2019. С. 185–187.

14. Добровольська В. В., Феофанова І. М. Щодо критеріїв допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 300–303.

15. Феофанова І. М. Види державної допомоги суб'єктам господарювання в умовах COVID-19. *Юридичні науки: дослідження та європейські інновації*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ченстохова, Республіка Польща, 23–24 квітня 2021 р.). С. 87–90.

16. Феофанова І. М. Зарубіжний досвід допустимості державної допомоги. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.); за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 625–628.

17. Феофанова І. М. Щодо критеріїв-ризиків та критеріїв-розвитку державної допомоги суб'єктам господарювання. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р.). За заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя : ЗНУ, 2022 С. 36–41.

18. Феофанова І. М. Державна допомога суб'єктам господарювання в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 860–863.

Відомості про апробацію результатів дисертації. Основні положення, результати та пропозиції, сформульовані в дослідженні, оприлюднено на науково-практичних заходах: міжнародній науково-практичній конференції **«Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика»** (м. Полтава, 25 червня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах»** (м. Запоріжжя, 24–25 серпня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті»** (м. Запоріжжя, 26–27 квітня

2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців»** (м. Харків, 15 травня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Правове життя сучасної України»** (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства»** (м. Харків, 6–7 вересня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Верховенство права та правова держава»** (м. Ужгород, 20–21 вересня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Щодо реформування інституту державної допомоги суб'єктам господарювання»** (м. Вінниця, 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Проблеми формування та реалізації конкурентної політики»** (м. Львів, 19–20 вересня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Правове життя сучасної України»** (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Юридичні науки: дослідження та європейські інновації»** (м. Ченстохова, Республіка Польща, 23–24 квітня 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру»** (м. Одеса, 21 травня 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.»** (м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції **«Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»** (м. Одеса, 17 червня 2022 р.).